

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

**ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
№ 1(2023)**

Том 1

Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2023

ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
№ 1(2023). Том 1

Науковий журнал. Виходить двічі на рік

*Наказом МОН від 10.10.2022 р. № 894 науковий журнал включено до
Переліку наукових фахових видань України – категорія «Б»*

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 8 від 26 травня 2023 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24687-14627 Р від 19.01.2021 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор: *Коваль І. Ф.* – д-р юрид. наук, проф., декан юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса.

Заступник головного редактора: *Гоцуляк Ю. В.* – д-р юрид. наук, доц., проф. кафедри теорії, історії держави і права та філософії права ДонНУ імені Василя Стуса;

Амелічева Л. П. – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри цивільного права і процесу ДонНУ імені Василя Стуса; *Беляневич О. А.* – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри цивільного права і процесу ДонНУ імені Василя Стуса; *Гринюк Р. Ф.* – д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України, проф. кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса; *Деркач Е. М.* – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса; *Джабраїлов Р. А.* – д-р юрид. наук, професор, заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України»; *Джумагельдієва Г. Д.* – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб., проф. кафедри права та правоохоронної діяльності Державного університету «Житомирська політехніка»; *Дорошенко Л. М.* – канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри економічного права та економічного судочинства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; *Захарченко А. М.* – д-р юрид. наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ; *Костенко Ю. О.* – канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри господарського та адміністративного права ДонНУ імені Василя Стуса; *Михайліна Т. В.* – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри теорії, історії держави і права та філософії права ДонНУ імені Василя Стуса; *Мовчан Р. О.* – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса; *Ніколенко Л. М.* – д-р юрид. наук, проф., зав. кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки Донецького державного університету внутрішніх справ; *Павлюченко Ю. М.* – д-р юрид. наук, доц., завідувач кафедри господарського та адміністративного права ДонНУ імені Василя Стуса; *Пацурія Н. Б.* – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри економічного права та економічного судочинства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; *Мартинюк О. В.* – канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса; *Писарева Е. А.* – канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу ДонНУ імені Василя Стуса; *Турченко О. Г.* – канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса; *Щебетун І. С.* – канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса; *Мороз С. П.* – д-р юрид. наук, проф., декан Вищої школи права «Адилет» Каспійського громадського університету (м. Алмати, Казахстан); *Simanavichene J.* – Doctor of Economics, Head of the Laboratory of Sustainable Innovation of Mykolas Romeris University, Professor of the Academy of Public Safety of Mykolas Romeris University (Vilnius, Lithuania); *Palashchakova D.* – Ph.D, Associate Professor, Technical University of Košice (Košice, Slovakia), *Žilinskas J.* – PhD in law, Professor of Public International Law, Mykolas Romeris University (Vilnius, Lithuania).

ЗАСНОВНИК

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Адреса редакції: Україна, 21050, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2, каб. 317

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2023

ЗМІСТ

ЮРИДИЧНА КЛІНІЧНА ОСВІТА

за результатами роботи Міжнародного наукового форуму
«РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІЧНОЇ НАУКИ І ОСВІТИ:
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ»

29 квітня 2023 р., м. Вінниця

<i>Амелічева Л. П., Сандул Г. О.</i> Нові грані професійної підготовки майбутніх правників з питань медіації у вирішенні трудових спорів в межах юридичної клінічної освіти	5
<i>Бежевець А. М.</i> Роль та місце юридичної клініки в сучасній системі безоплатної правової допомоги в Україні.....	14
<i>Брулевич В. В.</i> Особливості судового захисту прав громадян у справах про адміністративні правопорушення	22
<i>Гніденко В. І.</i> Використання онлайн-симуляцій для вдосконалення вищої юридичної освіти	30
<i>Гніденко В. І., Карпенко М. В.</i> Актуальні питання доступу внутрішньо переміщених осіб до безоплатної вторинної правової допомоги.....	39
<i>Головань Т. Г.</i> Юридична клінічна освіта в контексті забезпечення якості вищої освіти в Україні: виклики сучасності	46
<i>Давлатов Ш. Б., Антоненко Д. О.</i> Діяльність юридичної клініки в умовах дистанційного навчання.....	53
<i>Каплій О. В., Самойленко М. С.</i> Досвід дистанційної роботи (диджитал-можливості) юридичної клініки «Veritas» в умовах воєнного стану	60
<i>Карачевська Г. Р., Ошовська М. А.</i> Юридичні клініки як провайдери правової допомоги для волонтерів та благодійників, які здійснюють публічні збори благодійних пожертв	70
<i>Колеснік Т. Є.</i> Вплив правової просвіти юридичних клінік на буденну правосвідомість людини	78
<i>Кучеренко Т. М.</i> Формування юридичною клінікою правової культури та її вплив на професійну ідентичність студента-правника.....	86
<i>Матвєєва Ю. І.</i> Дебати та юридична аргументація: значення в освітньому процесі майбутніх правників.....	95
<i>Найда І. В.</i> Взаємозв'язок юридичної клінічної освіти та національно-патріотичного виховання в Україні	103
<i>Орел В. А.</i> Компетентнісний підхід у діяльності навчального юридичного центру «правова студія» Полтавського університету економіки і торгівлі та його результати.....	109

Письменна О. П., Лазарчук Г. Є. Розвиток правопросвіти в юридичному клінічному русі та роль медіатизації у правопросвіті.....	122
Щур С. О. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих земельним ресурсам унаслідок збройної агресії російської федерації, та перспективи їх відшкодування.....	129

*Амелічева Лілія Петрівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права і процесу,
керівник юридичної клініки
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

*Сандул Георгій Олександрович,
директор Громадської організації «Трудові ініціативи», юрист,
керівник юридичної клініки*

НОВІ ГРАНІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВНИКІВ З ПИТАНЬ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ ТРУДОВИХ СПОРІВ У МЕЖАХ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено нові грані професійної підготовки майбутніх правників з питань медіації у вирішенні трудових спорів у межах юридичної клінічної освіти.

Метою наукової статті є вивчення змістового наповнення медіаційних компетентностей та новаційних методів навчання майбутніх юристів цим компетентностям, насамперед у сфері вирішення трудових спорів (індивідуальних та колективних) у межах юридичної клінічної освіти, а також розробка пропозиції щодо удосконалення положень чинних стандартів діяльності юридичних клінік України з урахуванням сучасного запиту на нові навички юристів у сучасних реаліях життя.

З'ясовано змістове наповнення сучасних і затребуваних на ринку праці медіаційних компетентностей майбутніх правників (риторичні вміння, презентація команди, вміння організовувати переговори, володіння гарвардською стратегією ведення переговорів, вміння працювати в малих групах тощо) та новаційних методів навчання майбутніх юристів цим компетентностям у межах юридичної клінічної освіти. Серед таких новаційних методів навчання перспективними є змагання з трудового арбітражу, школи, в яких спочатку проводяться тренінги з досвідченими медіаторами, а потім симуляції разом з ними медіаційних сесій у вирішенні трудових спорів та ін.

Виявлено особливості медіації у вирішенні трудових спорів. Така медіація відрізняється від інших тим, що сторони трудового спору перебувають у трудових відносинах. У цих відносинах одна сторона (працівник / працівники) є завжди підлеглою, не почуватися на рівних з іншою стороною (роботодавцем), у руках якої зосереджені засоби праці, господарська влада та службова інформація. Саме сторона (працівник / працівники) потребує найбільше психологічної підготовки, настрою до медіаційних сесій.

Накопичений за останні роки важливий досвід навчання в юридичних клініках майбутніх правників новим компетентностям у сфері медіації у вирішенні трудових спорів також дає змогу запропонувати представникам вітчизняного клінічного руху України доповнити Стандарти діяльності юридичних клінік України, схвалені Всеукраїнським З'їздом Асоціації юридичних клінік України (Протокол № 2 від 19 червня 2014 року), новим розділом «Навчальна клінічна (практична) підготовка у сфері медіації», в якому слід було б передбачити новаційні форми набуття клініцистами сучасних компетентностей у сфері медіації, зокрема у вирішенні трудових спорів.

Ключові слова: *медіація, індивідуальні трудові спори, колективні трудові спори, медіатор, юридична клініка, компетентності медіатора, працівник, роботодавець, трудові відносини.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах дії воєнного стану державна заборона проведення страйків, перевірок органами Державної служби з питань праці щодо додержання роботодавцями законодавства про працю безвідносно допомагає вітчизняному бізнесу виживати. Проте водночас така заборона знижує рівень соціального захисту працівників. Руйнівна сила війни українців проти російського загарбника, що розпочалася у 2014 році й триває донині, поступово поглиблює рівень прекаризації праці, бідності працівників та знижує економічну активність роботодавців, що продукує численні трудові спори – індивідуальні, і колективні. Так, за даними Звіту судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2022 рік, оприлюдненого на офіційному сайті «Судова влада України», було розглянуто за 2022 рік 10 171 справу у спорах, що виникають із трудових правовідносин, та 1 459 заяв про видачу судового наказу щодо стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати [1]. Що ж до колективних трудових спорів, то у 2022 році Національна служба посередництва і примирення (далі – НСПП) сприяла вирішенню 237 колективних трудових спорів (конфліктів) (далі – КТС): 3 – на національному, 4 – на галузевому, 2 – на територіальному, 228 – на виробничому рівнях. Безпосередніми учасниками цих спорів стали понад 1,6 млн працівників 7 761 суб'єкта господарювання. У 2022 році проведено 2 059 примирних процедур, спрямованих на сприяння вирішенню колективних трудових спорів та запобігання їх виникненню. Також з метою запобігання виникненню КТС НСПП здійснювала заходи, спрямовані на врегулювання 463 конфліктних ситуацій на 474 підприємствах, насамперед в установах бюджетної сфери (155 конфліктних ситуацій), сфери житлово-комунального господарства (52) та транспорту (41) [2].

Трудові спори необхідно оперативно й ефективно вирішувати, щоб не доводити до кризи ринок праці і під час війни, і в повоєнні роки. Наразі на практиці здебільшого саме юристи-медіатори під час проведення процедур медіації відіграють величезну роль у вирішенні таких спорів, оскільки фахово досліджують факти та інтереси сторін, досконало володіють правовою матерією та дотримуються гарвардської стратегії ведення переговорів та досягнення цілей у бізнесі [3, с. 85]. Отже, класичний юрист, щоб бути більш затребуваним і успішним на ринку праці, потребує нових медіаційних компетентностей, які під час медіації допомагають клієнтам-сторонам трудового спору генерувати власні корисні конкретні ідеї, спрямовані на вирішення такого спору на засадах принципу «win-win».

Набути таких нових навичок майбутнім правникам, що ще навчаються в університетах, допомагають юридичні клініки. Юридичні клініки зазвичай функціонують як окремі структурні підрозділи закладів вищої освіти, але можуть

функціонувати й як громадські організації, що нерідко виступають партнерами у навчально-практичних заходах, зокрема пов'язаних з медіацією у вирішенні трудових спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика юридичної клінічної освіти, зокрема з питань набуття майбутніми правниками навичок медіатора, а саме під час вирішення трудових спорів (конфліктів), висвітлювалася у наукових працях таких вчених: О. С. Арсентьєва, Г. В. Татаренко, Г. А. Степанова [4], Н. Ю. Загрія [5], Г. А. Капліна, Д. О. Леонова [6], Ю. В. Ломжець [7], Л. Д. Менів [8], І. В. Озерський [9], С. М. Прилипко [10], Л. Д. Руденко [11], О. Г. Серєда [12] та ін. Попри цінність цих наукових праць, необхідно зауважити, що комплексного науково-практичного дослідження нових інструментів та навчальних продуктів у межах клінічної юридичної освіти щодо набуття клініцистами нових навичок медіатора, зокрема у сфері вирішення трудових спорів, ще не проводилося.

Метою наукової статті є вивчення змістовного наповнення медіаційних компетентностей та новаційних методів навчання майбутніх юристів цим компетентностям, насамперед у сфері вирішення трудових спорів (індивідуальних та колективних) у межах юридичної клінічної освіти, а також розробка пропозицій щодо удосконалення положень чинних стандартів діяльності юридичних клінік України з урахуванням сучасного запиту на нові навички юристів у сучасних реаліях життя.

Основний текст. Попередження і врегулювання трудових спорів у мирний, дієвий, справедливий та економічно результативний спосіб, що дає змогу уникнути соціальної напруженості та зберегти гармонійні стосунки на робочому місці (за допомогою медіації), дедалі більше привертає увагу національних та міжнародних політиків, учасників соціального діалогу, спільноти фахівців, науковців у галузі права, економіки і вирішення спорів. Використання саме медіаційної процедури в діяльності юриста під час надання допомоги клієнтам у вирішенні медіабельних спорів, і трудових також, дає змогу сторонам виробити таке рішення, що відповідає їхнім інтересам і потребам, зекономить час та фінансові ресурси [3, с. 86]. Сталість результату, а також гнучкість, конфіденційність процедури медіації також є суттєвими перевагами у вирішенні таких спорів.

Кожен юрист сьогодні має володіти відповідними компетентностями у сфері забезпечення доступу до медіації та надання послуг із медіації, а також знати інші альтернативні способи вирішення конфліктів. Набуття знань, умінь та навичок із медіації у кожній юридичній професії сприятиме підвищенню ефективності у процесі комунікації з клієнтами, адже юридична професія, подібно до професії медіатора, передбачає роботу з людьми [13, с. 396]. Трапляються випадки, коли адвокат змінює професію і стає медіатором. Хоч філософія цих про-

фесій різна, однак навички юридичної професії завжди будуть доповнювати банк компетенцій першокласного медіатора і сприяти його успіху.

Медіація у вирішенні трудових спорів має свої особливості. Така медіація відрізняється від інших тим, що сторони трудового спору перебувають у трудових відносинах. У цих відносинах одна сторона (працівник / працівники) є завжди підлеглою, не почувається на рівних з іншою стороною (роботодавцем), в руках якої зосереджені засоби праці, господарська влада та службова інформація. Саме ця сторона (працівник / працівники) потребує найбільше психологічної підготовки, настрою до медіаційних сесій. Враховуючи сподівання роботодавця, ступінь його бажання брати участь у вирішенні трудового спору альтернативним способом, медіатор також повинен провести з ним попередню підготовку стосовно того, що в процесі медіації сторони є рівноправними. Нерідко під час такої підготовки медіатору потрібно аргументовано запевнити роботодавця, що рішення розв'язати спір шляхом медіації є правильним і вигідним для обох сторін трудового спору (звісно, за умови його медіабельності).

Важливо, щоб працівник / працівники і роботодавець, вдаючись до медіації у вирішенні трудового спору, хотіли захистити свої права безконфліктно, врахувавши інтереси обох сторін, бо саме це є шляхом до успіху. Медіатор повинен підтримувати такі настрої під час усіх медіаційних сесій, будувати їх на принципах соціального діалогу між сторонами трудового спору, що в подальшому знімає питання переваги однієї сторони трудових відносин над іншою. Медіатору важливо постійно дотримуватися гарвардської моделі переговорів, орієнтувати обидві сторони трудового спору на перспективи правовідносин між ними у майбутньому, а не на розпалювання ворожнечі.

Хоча існує складність навчання майбутніх правників новим медіаційним навичкам у сфері вирішення трудових спорів у межах юридичної клінічної освіти України, вже накопичився перший позитивний досвід такого навчання. Так, на базі юридичної клініки Донецького національного університету імені Василя Стуса були розроблені і втілені в життя кілька пілотних проєктів у зазначеній сфері. Серед них: Всеукраїнські змагання з трудового арбітражу і трудового права (2018 р.), Всеукраїнська осіння школа «Посередництво з врегулювання колективних трудових спорів» (2022 р.) та ін. Ідейним співорганізатором та партнером цих непересічних івентів завжди виступала юридична клініка ГО «Трудові ініціативи», представники якої входили в журі на таких заходах, самі були спікерами і запрошували цікавих тренерів з лідерів профспілкового руху тощо. Також активними співорганізаторами, тренерами цих проєктів були фахівці Національної служби посередництва і примирення та Відділення НСПП у Вінницькій області.

Зазначені нові нетрадиційні навчальні проєкти в межах юридичної клінічної освіти активно підтримували Асоціація юридичних клінік України, провід-

ні заклади вищої освіти України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Сумський національний аграрний університет та ін.).

Зазначені заходи, крім основних активностей (змагань, симуляцій), обов'язково передбачали навчальний контент на медіаційних коуч-сесіях від сертифікованих і досвідчених професіоналів у вирішенні трудових спорів.

З огляду на контекст цього дослідження далі необхідно вивчити більш детально досвід проведення таких заходів, з'ясувати труднощі, з якими можна стикнутися під час реалізації подібних навчальних продуктів, а також з'ясувати коло компетентностей, яких набувають клініцисти, беручи участь у цих проектах.

1. Всеукраїнські змагання з трудового арбітражу і трудового права (2018 р.) [14]. Організаційний комітет (далі – Оргкомітет) підготував Регламент та кейс для Всеукраїнських змагань з трудового арбітражу і трудового права. У процесі підготовки до заходу Оргкомітет виявив проблему того, що команди майбутніх правників звикли до таких змагань саме у форматі судових дебатів, де сторони є опонентами й кожна хоче перемогти у спорі. Було прийнято рішення про підготовку спеціально для цих змагань Методичних рекомендацій для команд як сторін соціально-трудова відносин щодо врегулювання розбіжностей і вирішення колективних трудових спорів (конфліктів), у яких було конкретизовано порядок врегулювання розбіжностей і вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) [15]. Зазначені Методичні рекомендації були завчасно розіслані учасникам разом з іншими організаційними документами, а також були створені презентації, з якими можна було ознайомитися на вебсторінці цих змагань у Facebook. Проте, на жаль, самостійне вивчення матеріалу командами виявилось недостатньо ефективним.

На той момент ще не був прийнятий Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 1875-IX, але вже застосовувався Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 № 137/98-ВР, а також розроблені нормативно-правові акти НСПП: Регламент роботи трудового арбітражу по розгляду і вирішенню колективного трудового спору (конфлікту) від 08.08.2008 № 95, Положення про арбітра від 11.08.2008 № 132, Положення про посередника від 11.08.2008 № 133 тощо, які дали змогу визначити коло компетентностей, за якими оцінювалася участь команд.

До таких компетентностей належали вміння: 1) вибудовувати й доводити свою позицію, зокрема правову (риторичні вміння); 2) публічно презентувати свою команду, себе; 3) аргументовано відповідати на запитання арбітрів та сторони колективного трудового спору; 4) організувати переговорний процес, 5) налагоджувати комунікацію з конфліктуючою стороною; 6) працювати в ма-

лих групах, 7) проводити аналітичну роботу, вивчати дискусійні питання. Крім вмінь, також оцінювалася поведінка команд під час діалогу (ввічлива, відповідальна, порядна, добросовісна).

Під час проведення змагань досвідчені трудові арбітри, лідери профспілкового руху, відомі юристи у сфері трудового права, запрошені як члени журі змагань, ділилися з учасниками своїм досвідом у проведенні медіацій (посередництва) у вирішенні колективних трудових спорів.

2. Всеукраїнська осіння школа «Посередництво з врегулювання колективних трудових спорів» (2022 р.) [16]. Наступний пілотний проєкт, який знову проводився на базі юридичної клініки ДонНУ імені Василя Стуса зі співорганізаторами АЮКУ, НСПП, юридичною клінікою ГО «Трудові ініціативи» був більш успішним, адже були враховані помилки попереднього івенту. Школа охопила більше сімдесяти учасників з одинадцяти юридичних клінік України. Приділялася увага тренінгам в офлайн-форматі з досвідченими сертифікованими тренерами-посередниками у вирішенні трудових спорів на теми: «Посередництво як засіб вирішення колективних трудових спорів», «Основні функції та навички посередника з врегулювання колективних трудових спорів», «Методи, стилі та етапи посередництва врегулювання колективного трудового спору», «Міжнародний досвід врегулювання колективних трудових спорів (за кейсами)». Теоретична частина програми школи доповнювалася практико-орієнтованими симуляціями посередництва з врегулювання колективного трудового спору, яку проводили представники Відділення НСПП у Вінницькій області, юридичної клініки ГО «Трудові ініціативи», лідери профспілкового руху. У кінці програми була організована симуляція посередництва вже самими клініцистами за завчасно підготовленою фабулою. Рефлексія після завершення школи показала, що програма була вибудована методично правильно, мета заходу «поглиблення теоретичних знань з трудового права, набуття практичних навичок з питань розгляду і вирішення колективних трудових спорів у процесі проведення тренувальних симуляцій» досягнута повною мірою.

Отже, все вищевикладене дає змогу зробити висновки. З'ясовано змістовне наповнення сучасних і затребуваних на ринку праці медіаційних компетентностей майбутніх правників (риторичні вміння, презентація команди, вміння організовувати переговори, володіння гарвардською стратегією ведення переговорів, вміння працювати в малих групах тощо) та новаційних методів навчання майбутніх юристів цим компетентностям у межах юридичної клінічної освіти. Серед таких новаційних методів навчання перспективними є змагання з трудового арбітражу, школи, в яких спочатку проводяться тренінги з досвідченими медіаторами, а потім симуляції разом з ними медіаційних сесій у вирішенні трудових спорів та ін.

Накопичений за останні роки важливий досвід навчання в юридичних клініках майбутніх правників новим компетентностям у сфері медіації у вирішенні трудових спорів також дає змогу запропонувати представникам вітчизняного клінічного руху України доповнити Стандарти діяльності юридичних клінік України, схвалені Всеукраїнським З'їздом Асоціації юридичних клінік України (Протокол № 2 від 19 червня 2014 року) новим розділом «Навчальна клінічна (практична) підготовка в сфері медіації», в якому слід було б передбачити новаційні форми набуття клініцистами сучасних компетентностей у сфері медіації, зокрема у вирішенні трудових спорів.

Список використаних джерел

1. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2022 р. *Офіційний сайт «Судова влада України»*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022
2. Інформація про результати діяльності Національної служби посередництва і примирення за 2022 р. *Офіційний сайт Національної служби посередництва і примирення*. URL: <http://surl.li/haube>
3. Голобутовський Р., Дон О. Медіація у професійній діяльності юриста. *Медіація як спосіб вирішення приватно- та публічно-правових спорів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30 листоп. 2021 р.). Дніпро: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2022. 84–86 с.
4. Арсентьева О. С., Татаренко Г. В., Степанова Г. А. Взаємодія організацій громадянського суспільства з юридичними клініками (на прикладі Юридичної клініки PRO BONO ЧНУ ім. В. Даля). *Правова позиція*. № 4(33), 2021. С. 11–16.
5. Загрія Н. Ю. Медіація в трудових спорах: коли варто використовувати, а коли ні. *Юридична газета*. 10.11.2020. URL: <http://surl.li/marw>
6. Капліна Г. А., Леонова Д. О. Бізнес-напрямок у діяльності юридичної клініки: соціальна значущість та навчальна необхідність. *Правова позиція*. № 4(33), 2021. С. 33–37.
7. Lomzhets Yu. V. Strengthening the role of legal clinics as a basis for practical training of workers in the context of legal education reform. *Правова позиція*. № 4(33), 2021. С. 38–42.
8. Озерський І. В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 248 с.
9. Амелічева Л. П., Прилипко С. М. Вплив інновацій в сфері юридичної клінічної освіти і науки на професіоналізацію студента-правника в умовах дії воєнного стану. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 1. С. 146–155.
10. Амелічева Л. П., Руденко Л. Д. Деякі проблеми формування та розвитку юридичної клінічної науки у світлі людиноцентризму та правового аутопоезису. *Правова позиція*. № 4(33), 2021. С. 5–10.
11. Середа О. Г. Медіація (посередництво) як альтернативний спосіб вирішення трудового спору. *Право та інновації*. 2017. № 2. С. 38–45.
12. Менів Л. Д. Урегулювання трудових спорів шляхом медіації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 71. С. 181–185.

13. Боброва О. М. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід. Київ: Наш час, 2006. 164 с.
14. I Всеукраїнські змагання з трудового арбітражу і трудового права (2018 р.): брошура / укл.: Л. П. Амелічева. Вінниця. 2018. 20 с.
15. Щодо врегулювання розбіжностей і вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): методичні рекомендації сторонам соціально-трудових відносин для команд-учасників I Всеукраїнських змагань з трудового арбітражу і трудового права (2018 р.) / укл.: Л. П. Амелічева, Б. Ю. Мусієнко, Вінниця, 2018. 76 с.
16. Всеукраїнська осіння школа «Посередництво з врегулювання колективних трудових спорів» (2022 р.): брошура / укл.: Л. П. Амелічева, К. В. Лапчевська. Вінниця. 2022. 10 с.

References

1. Zvit sudiv pershoji instanciyi pro rozglyad sprav u poryadku civilnogo sudochinstva za 2022 r. *Oficijnij sayt «Sudova vlada Ukrayini»*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022
2. Informaciya pro rezultati diyalnosti Nacionalnoyi sluzhbi poserednictva i primirennya za 2022 r. *Oficijnij sayt Nacionalnoyi sluzhbi poserednictva i primirennya*. URL: <http://surl.li/haube>
3. Golobutovskij, R., Don, O. (2022). Mediaciya u profesijnij diyalnosti yurista. *Mediaciya yak sposib virishennya privatno- ta publichno-pravovih sporiv: materiali Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 30 listop. 2021 r.)*. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav (pp. 84–86).
4. Arsentyeva, O. S., Tatarenko, G. V., Stepanova, G. A. (2021). Vzayemodiya organizacij gromadyanskogo suspilstva z yuridichnimi klinikami (na prikladi Yuridichnoyi kliniki PRO BONO SNU im. V. Dalya). *Pravova poziciya*, № 4(33). (pp. 11–16).
5. Zagriya, N. Yu. Mediaciya v trudovih sporah: koli varto vikoristovuvati, a koli ni. *Yuridichna gazeta*. 10.11.2020. URL: <http://surl.li/marw>
6. Kaplina, G. A., Lyeonova, D. O. (2021). Biznes-napryam u diyalnosti yuridichnoyi kliniki: socialna znachushist ta navchalna neobhidnist. *Pravova poziciya*, № 4(33), (pp. 33–37).
7. Lomzhets, Yu. V. Strengthening the role of legal clinics as a basis for practical training of workers in the context of legal education reform. *Pravova poziciya*, № 4(33). (pp. 38–42).
8. Ozerskij, I. V. (2020). Aktualni problemi mediაციyi v yurisdikcijnomu procesi Ukrayini: navch. posib. Mikolayiv: Vid-vo ChNU im. Petra Mogili.
9. Amelicheva, L. P., Prilipko, S. M. (2022). Vpliv innovacij v sferi yuridichnoyi klinichnoyi osviti i nauki na profesionalizaciju studenta-pravnika v umovah diyi voyennogo stanu. *Pravni-chij chasopis Doneckogo nacionalnogo universitetu imeni Vasilya Stusa*. (pp. 146–155).
10. Amelicheva, L. P., Rudenko, L. D. (2021). Deyaki problemi formuvannya ta rozvitku yuridichnoyi klinichnoyi nauki u svitli lyudinocentrizmu ta pravovogo autopoezisu. *Pravova poziciya*, 4(33). (pp. 5–10).
11. Sereda, O. G. (2017). Mediaciya (poserednictvo) yak alternativnij sposib virishennya trudovogo sporu. *Pravo ta innovaciyi*, 2 (pp. 38–45).
12. Meniv, L. D. (2022). Uregulyuvannya trudovih sporiv shlyahom mediაციyi. *Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu*, 71 (pp. 181–185).
13. Bobrova, O. M. (2006). Vidnovne pravosuddya. Osoblivosti vprovadzheniya proceduri mediაციyi: yevropejskij dosvid. Kyiv: Nash chas.
14. Amelicheva, L. P. (Ed.). (2018). I Vseukrayinski zmagannya z trudovogo arbitrazhu i trudovogo prava (2018 r.). pamphlet Vinnicya.

15. Amelicheva, L. P., Musiyenko, B. Yu. (2018). Shodo vregulyuvannya rozbizhnostej i virishennya kolektivnih trudovih sporiv (konfliktiv): metodichni rekomendaciyi storonom socialno-trudovih vidnosin dlya komand-uchasnikiv I Vseukrayinskih zmaganiy z trudovogo arbitrazhu i trudovogo prava (2018 r.). Vinnicya.
16. Amelicheva, L. P., Lapchevska, K. V. (Eds.) (2022). Vseukrayinska osinnya shkola «Poserednictvo z vregulyuvannya kolektivnih trudovih sporiv» (2022 r.): pamphlet Vinnicya.

Liliia Amelicheva. New facets of professional training of future lawyers on mediation in labor dispute resolution as part of legal clinical education

The article explores new facets of professional training of future lawyers in mediation in labor dispute resolution within the framework of legal clinical education.

The purpose of the article is to study the content of mediation competencies and innovative methods of teaching future lawyers these competencies within the framework of legal clinical education, primarily in the area of labor dispute resolution (both individual and collective), and also to develop proposals for improving the provisions of the current standards of legal clinics in Ukraine, taking into account the current demand for new skills of lawyers in the modern realities of life.

The article identifies the content of modern and demanded in the labor market mediation competencies of future lawyers (rhetorical skills, team presentation, ability to organize negotiations, mastery of Harvard negotiation strategy, ability to work in small groups, etc.) and innovative methods of teaching future lawyers these competencies within the framework of legal clinical education, primarily in the field of labor dispute resolution (both individual and collective).

Among such innovative teaching methods, the author considers labor arbitration competitions, schools which first train experienced mediators and then simulate mediation sessions on labor dispute resolution together with them, to be promising.

The article identifies the peculiarities of mediation in labor dispute resolution. Such mediation differs from other mediations in that the parties to a labor dispute are in an employment relationship. In these relations, one party (employee / employees) is always subordinate and does not feel equal to the other party (employer), in whose hands the means of labor, economic power and proprietary information are concentrated. It is the party (employee / employees) who needs the most psychological preparation and attitude for mediation sessions.

The important experience gained in recent years in teaching future lawyers new competencies in the field of mediation in labor dispute resolution in legal clinics also allows us to propose to representatives of the domestic clinical movement of Ukraine to supplement the Standards of Legal Clinics of Ukraine, approved by the All-Ukrainian Congress of the Association of Legal Clinics of Ukraine (Protocol № 2 of June 19, 2014), with a new section «Educational clinical (practical) training in mediation», which should provide for innovative forms of acquiring.

Keywords: *mediation, individual labor disputes, collective labor disputes, mediator, legal clinic, mediator's competencies, employee, employer, labor relations.*

*Бежевець Алла Михайлівна,
старший викладач кафедри інформаційного,
господарського та адміністративного права,
директорка юридичної клініки «Defendo»
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0001-5434-3883*

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено організаційно-правові засади функціонування юридичних клінік в Україні та їх місце в системі безоплатної правової допомоги. З цією метою автором проаналізовано нормативно-правові акти, що регламентують правовий статус юридичної клініки, а також процедурні питання надання безоплатної правової допомоги. Проведено аналіз наукових поглядів стосовно визначення правового статусу юридичної клініки, а також ролі юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги.

За результатами дослідження автором виявлено проблеми теоретико-прикладного характеру та сформовано пропозиції для подальшої гармонізації законодавства України в цій сфері. Зокрема, автор пропонує власне визначення юридичної клініки, що допоможе вдосконалити її правовий статус у системі юридичної клінічної освіти, так і в системі безоплатної правової допомоги. Також автор пропонує внести зміни до законодавства у сфері безоплатної правової допомоги, безпосередньо доповнивши перелік суб'єктів надання такої допомоги юридичними клініками або зробивши перелік суб'єктів невичерпним (відкритим), застосувавши відповідну юридичну конструкцію норми.

Ключові слова: юридична клініка, юридична клінічна освіта, юридична освіта, безоплатна правова допомога, безоплатна первинна правова допомога, безоплатна вторинна правова допомога, БПД.

Постановка проблеми. Головним обов'язком кожної цивілізованої держави є утвердження й забезпечення прав і свобод людини. І те, в який спосіб це відбувається в тій чи іншій країні, дає підстави робити висновок про рівень розвитку її правової системи. Пріоритетом функціонування правової держави має бути законодавче закріплення прав і свобод, а також дієвий механізм їх реалізації, що включатиме чітко вироблену систему суб'єктів захисту та процедурні питання звернення до них. Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно [1].

З метою реалізації цієї конституційної норми 2011 року було прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу», який став визначальним кроком на шляху формування та розвитку системи безоплатної первинної та вторинної правової допомоги в Україні. Цей закон визначив зміст права на безоплатну

правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги [2]. Зокрема, визначено перелік та статус суб'єктів надання такої допомоги. З огляду на буквальне тлумачення положень закону перелік суб'єктів є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню.

Водночас доцільно згадати Наказ Міністерства освіти і науки України № 592 від 03.08.2006 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України», завдяки якому ще у 2006 році українське суспільство та правнича спільнота отримали нового суб'єкта у сфері юридичної освіти та безоплатної правової допомоги незахищеним верствам суспільства. Проте Закон України «Про безоплатну правову допомогу» не містить жодної згадки про цей суб'єкт або хоча б натяку на його існування. Водночас кількість юридичних клінік продовжує стрімко зростати, вони ефективно виконують свої завдання, зокрема щодо надання безоплатної правової допомоги.

З огляду на таке паралельне існування нормативно-правових актів, які дотично регулюють аналогічні правовідносини, доцільно дослідити проблеми та визначити перспективи удосконалення чинного законодавства щодо правового статусу юридичних клінік та їх місця в системі безоплатної правової допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів виникнення та розвитку юридичної клінічної освіти, ролі юридичних клінік у забезпеченні доступу громадян до правової допомоги, а також місця юридичних клінік у системі надання безоплатної правової допомоги займалися такі вітчизняні науковці: А. Галай, М. Дулеба, Є. Дуліба, В. Єлов, М. Лоджук, С. Молібог, Ю. Савелова, І. Сенчак, О. Чернега, Ю. Фігель.

Постановка завдання. Мета наукового дослідження полягає в проведенні комплексного аналізу нормативно-правових актів законодавства України щодо правового статусу юридичних клінік, теоретико-правових засад регулювання безоплатної правової допомоги, а також визначення перспектив вдосконалення чинного законодавства в контексті формування організаційно-правових основ функціонування юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги.

Виклад основного матеріалу. Трансформація сучасного світу стосується всіх сфер діяльності суспільства, що тягне за собою нові виклики та загрози, з якими доводиться стикатися людству на шляху до утвердження верховенства права і подальшого розвитку правової держави.

На жаль, превентивні заходи не завжди можливо застосувати через різні обставини як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. І хоча багато науковців працюють над вивченням проблемних питань, намагаючись надати пропозиції щодо їх вирішення на основі порівняльно-правового аналізу законодавства, юридичної практики, проте здебільшого такі пропозиції не знаходять свого за-

конодавчого відтворення. Частіше суспільство починає вирішувати проблему, яка вже настала і стала нагальною замість того, щоб випередити її настання.

Те саме стосується і досліджуваного нами питання – ролі та місця юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги України.

Отже, пропонуємо розпочати дослідження із визначення правового статусу юридичних клінік. Як вже було зазначено вище, питання правового статусу та діяльності юридичних клінік в Україні регулюються Наказом Міністерства освіти і науки України № 592 від 03.08.2006 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» (далі – Наказ № 592).

Факт того, що цей нормативно-правовий акт було прийнято ще 2006 року, свідчить про важливість цього питання для модернізації та розвитку юридичної освіти, формування юридичної клінічної освіти, а також реалізації конституційних положень щодо доступу населення до безоплатної правової допомоги. Проте варто відмітити й певний негативний елемент. Так, по-перше, слід констатувати підзаконний характер цього акту. По-друге, законодавець вже понад 15 років не проявляє інтересу й ініціативи щодо внесення змін та доповнень до цього акту, отже значна частина положень Наказу № 592 є сьогодні застарілою і не корелюється із багатьма сучасними законодавчими нормами. Для порівняння, питання правового статусу медичних клінік було врегульовано досить нещодавно, у 2015 році, вже в межах нового закону «Про вищу освіту», хоча й також на рівні підзаконного акту – Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 408 від 06.07.2015 [3].

Згідно з Наказом № 592 юридична клініка є структурним підрозділом закладу вищої освіти, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право», і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів [4]. Основними завданнями клініки можна визначити (в узагальненому вигляді) підвищення рівня практичних знань, умінь і навичок студентів, надання їм можливості набуття навичок практичної роботи правника, а також надання населенню безоплатних юридичних консультацій. Отже, в підсумку можна сказати, що мета клініки складається із певного симбіозу освітнього та прикладного чинників.

Щодо освітньої (або навчальної) складової автор вважає положення Наказу № 592 мінімально достатніми для функціонування клінік та такими, що потребують змін з огляду на необхідність загального реформування юридичної освіти.

Щодо прикладної (або практичної) складової, автор має такі зауваження та пропозиції. Спираючись на досвід керівництва юридичною клінікою понад 10 років, маємо зазначити, що клієнтами нашої юридичної клініки ставали не

лише представники малозабезпечених верств суспільства, як це визначають положення Наказу № 592, а будь-які громадяни, які зверталися з питаннями правового характеру. До того ж серед клієнтів клініки були і юридичні особи. Зокрема, студенти-консультанти неодноразово здійснювали представництво інтересів нашого університету в суді за довіреністю (коли це дозволяло процесуальне законодавство).

Приймаючи відвідувачів, студенти-консультанти не запитували у них інформації щодо їх майнового становища, зокрема документів, що підтверджували б статус малозабезпеченого. Тому серед клієнтів клініки були як студенти та пенсіонери, тобто представники соціально вразливих верств населення, так і працівники університету (викладачі, завідувачі лабораторій, методисти, бухгалтери тощо). Відсоткове співвідношення зазначених категорій населення в різні проміжки часу відрізнялось, але варто відмітити все ж більший відсоток звернення громадян з категорії вразливих верств суспільства.

Надання юридичними клініками безоплатної правової допомоги представникам різних верств населення, так би мовити, без винятків, сприяє, на нашу думку, розширенню можливості для здобувачів набуття навичок практичної діяльності за фахом, підвищенню рівня практичних знань, умінь і навичок здобувачів, більш ефективному впровадженню в навчальний процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг.

Широке коло питань, з якими звертаються клієнти, а відповідно, й галузей права, правовідносини в яких підлягають вивченню та опрацюванню консультантами, допомагають останнім опанувати якомога більше теоретичного матеріалу та здобути навички застосування цих знань на практиці. Такий підхід до визначення кола суб'єктів звернення до юридичних клінік, а також питань, що підлягають розгляду, на нашу думку, є більш доцільним для досягнення прикладних завдань клініки.

Якщо говорити про розвиток тенденції спеціалізації клінік в Україні, то необхідно відмітити, що критерій майнового цензу клієнтів не матиме вирішального значення, адже спеціалізація визначатиметься самою клінікою з огляду на її навчальну та/або наукову мету.

Додатково варто відмітити, що критерій малозабезпеченості або соціальної незахищеності можна застосувати виключно до фізичної особи, проте непоодинокими є випадки звернення до клінік представниками юридичних осіб, зокрема громадських організацій, благодійних фондів, ОСББ тощо. Не потрібно виключати із кола отримувачів такої допомоги і фізичних осіб-підприємців незалежно від виду обраної ними діяльності: соціальне підприємництво, стартап чи щось інше. З урахуванням нинішніх реалій такі тенденції тільки збільшуватимуться, адже в умовах воєнного стану зростає кількість звернень з питань на-

дання / отримання / організації волонтерської допомоги, якою займаються також і юридичні особи.

І зрештою, відповідно до ст. 8 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (далі – закон «Про БПД») право на безоплатну первинну правову допомогу згідно з Конституцією України та цим Законом мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України [2]. А враховуючи, що безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг: 1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 3⁻¹) надання консультацій, роз'яснень та підготовка проектів договорів користування земельними ділянками (оренда, суборенда, земельний сервітут, емфітевзис, суперфіцій) для сільського населення-власників земельних ділянок; 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [2], тобто практично увесь спектр послуг, які надаються юридичними клініками, то буде доцільно, на нашу думку, виключити із завдань юридичної клініки вказівку про специфічний статус клієнта і в такий спосіб не лише легалізувати нинішній «статус кво», а й сприяти реалізації конституційних положень щодо доступу громадян до безоплатної правової допомоги.

Як вже було зазначено вище, питання забезпечення та реалізації прав і свобод людини є визначальним для функціонування правової держави, а тому важливим є створення надійного процедурного механізму доступу до них. Тому доцільно перейти до наступного аспекту дослідження – національної системи безоплатної правової допомоги (далі – БПД).

У 2011 році було прийнято профільний закон «Про безоплатну правову допомогу», яким закладено фундамент цієї системи на загальнодержавному рівні. З огляду на тлумачення правової конструкції статей 9 та 15 цього закону, які визначають перелік суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, як первинної, так і вторинної, підставно дійти висновку про вичерпний характер такого переліку. Отже, до суб'єктів надання БПД законодавець відносить: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; фізичних та юридичних осіб приватного права; спеціалізовані установи; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; а також адвокатів, включених до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

Отже, в цьому переліку відсутній суб'єкт юридична клініка, і в законі відсутня будь-яка згадка про можливість залучення такого суб'єкта, хоча на момент прийняття закону «Про БПД» юридичні клініки створювалися і доволі ефективно функціонували. На жаль, через відсутність єдиної офіційної бази даних про діяльність юридичних клінік неможливо достовірно встановити кількість клінік у той чи інший період. Наприклад, за інформацією, що міститься на офіцій-

ному сайті Асоціації юридичних клінік України, у 2006 році налічувалося 35 клінік [5]. Згодом діяльність Асоціації було призупинено і статистика не велась до 2014 року. За інформацією Міністерства освіти і науки станом на 2010 рік в Україні працювало 110 юридичних клінік у 27 регіонах України [6, с. 44; 7].

З огляду на аналіз вказаних вище норм і статистичних даних юридична клініка не належить до суб'єктів – надавачів БПД, хоча фактично надає безоплатні юридичні послуги населенню.

Тому доцільно погодитися із думкою А. П. Чернеги про те, що незрозумілим є ігнорування законодавцем інституту юридичних клінік, які працюють і здійснюють всебічну безоплатну первинну і вторинну правову допомогу в Україні понад 13 років. Регламентування їх діяльності на законодавчому рівні є вкрай необхідним [8, с. 114].

Висновки. За результатами проведеного дослідження доцільно дійти таких висновків:

1. Від розвитку освіти залежить майбутнє країни, тому держава має приділяти значну увагу реформуванню освіти з метою її відповідності сучасним потребам суспільства та ринку праці. Юридична клінічна освіта є невід'ємною та ваговою складовою юридичної освіти в цілому. З її допомогою здобувачі не лише вдосконалюють свої теоретичні знання, а й набувають компетентностей, необхідних для застосування норм права на практиці. Завдяки вирішенню реальних життєвих кейсів здобувачі також отримують можливість надання безоплатної правової допомоги населенню, зокрема соціально незахищеним верствам суспільства. Це свідчить про навчально-практичний характер діяльності юридичних клінік.

Отже, з огляду на наведене вище пропонується визначити юридичну клініку як структурний підрозділ закладу вищої освіти, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право», і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів, а також надання безоплатної правової допомоги. Доцільно при цьому не акцентувати увагу на критерії малозабезпеченості або соціальної незахищеності одержувачів цих послуг, адже це значно звужує коло потенційних клієнтів клінік та питань, з якими вони звертатимуться. Цей критерій має право залишитися серед завдань юридичної клініки, але в контексті додаткового, уточнюючого. Основним критерієм, на нашу думку, має бути навчально-практичний інтерес для учасників клініки.

В подальшому правовий статус, мету і завдання юридичної клініки та інші питання її функціонування доцільно визначити на законодавчому (а не підзаконному) рівні.

2. Проблема створення та функціонування дієвої системи безоплатної правової допомоги в Україні залишається актуальною вже протягом багатьох років,

незважаючи на прийняття профільного закону. Формування системи безоплатної правової допомоги неможливе без встановлення розгалуженої мережі суб'єктів її надання. Враховуючи тривалий та ефективний досвід роботи юридичних клінік у сфері надання безоплатних юридичних послуг населенню, вважаємо за необхідне внесення змін до статті 9 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», доповнивши її *пунктом б) юридичні клініки*.

3. Сьогодні юридичні клініки відіграють суттєву роль у системі юридичної освіти, а також у забезпеченні населення різноманітними безоплатними правовими послугами. Де-факто, юридичні клініки надають безоплатну правову допомогу, забезпечуючи населенню конституційне право на доступ до правової допомоги. Однак де-юре, клініки не є суб'єктами надання такої допомоги в розумінні чинного законодавства, зокрема профільного закону «Про надання безоплатної правової допомоги». Законодавче врегулювання цього питання дасть змогу не лише легалізувати статус юридичних клінік, але й підвищить ефективність системи безоплатної правової допомоги, доповнивши її реальним та сильним гравцем.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>
2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
3. Про затвердження Типового положення про університетську клініку вищого навчального закладу (закладу післядипломної освіти): Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 06.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1104-15#Text>
4. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
5. Звіт Асоціації юридичних клінік України за 2016–2017 роки. *Офіційний сайт Асоціації юридичних клінік України*. URL: <https://legalclinics.in.ua/zvit-pro-diyalnist-asotsiatsiyi-yurydychnyh-klinik-ukrayiny-za-2016-2017-roky-2/>
6. Сенчак І. І. Проблеми законодавчого визначення статусу юридичних клінік в Україні. *Адвокат*. 2012. № 11. С. 40–44.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH1SF00A?an=4>
8. Чернега А. П. Юридичні клініки – вагома складова інституту безоплатної правової допомоги в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 109–116.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>

2. Pro bezoplatnu pravovu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 02.06.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
3. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro universytetsku kliniku vyshchoho navchalnogo zakladu (zakladu pisliadyplomnoi osvity): Nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy vid 06.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1104-15#Text>
4. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnogo zakladu Ukrainy: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 03.08.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
5. Zvit Asotsiatsii yurydychnykh klinik Ukrainy za 2016–2017 roky. *Ofitsiinyi sait Asotsiatsii yurydychnykh klinik Ukrainy*. URL: <https://legalclinics.in.ua/zvit-pro-diyalnist-asotsiatsiyi-yurydychnykh-klinik-ukrayiny-za-2016-2017-roky-2/>
6. Senchak, I. I. (2012). Problemy zakonodavchoho vyznachennia statusu yurydychnykh klinik v Ukraini. *Advokat*. № 11. S. 40–44.
7. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro bezoplatnu pravovu dopomohu» shchodo vyznachennia statusu yurydychnykh klinik yak sub'iektiv nadannia bezoplatnoi pervynnoi pravovoi dopomohy». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH1SF00A?an=4>
8. Cherneha, A. P. Yurydychni kliniki – vahoma skladova instytutu bezoplatnoi pravovoi dopomohy v Ukraini. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2009. № 4. S. 109–116.

Alla Bezhevets. The role and place of the legal clinic in the modern free legal aid system in Ukraine

The article examines the organizational and legal foundations of the functioning of legal clinics in Ukraine and their place in the system of free legal aid. For this purpose, the author analyzed the legal acts regulating the legal status of the legal clinic, as well as procedural issues of providing free legal aid. An analysis of scientific views on determining the legal status of a legal clinic, as well as the role of legal clinics in the system of free legal aid, was conducted.

Today, legal clinics play a significant role in the system of legal education, as well as in providing the population with various free legal services. The problem of creating and functioning of an effective system of free legal aid in Ukraine has remained relevant for many years, despite the adoption of a relevant law.

Based on the results of the research, the author identified problems of a theoretical and applied nature and formulated proposals for further harmonization of Ukrainian legislation in this area. In particular, the author offers his own definition of a legal clinic, which will help to improve its legal status both in the system of legal clinical education and in the system of free legal aid. Also, the author suggests making changes to the legislation in the field of free legal aid, directly supplementing the list of subjects providing such assistance by legal clinics, or making the list of subjects non-exhaustive (open), applying the appropriate legal construction of the norm.

In the future, it is advisable to determine the legal status, purpose and tasks of the legal clinic and other issues of its functioning at the legislative (and not by-law) level. Legislative settlement of this issue will allow not only to legalize the status of legal clinics, but also increase the effectiveness of the system of free legal aid, supplementing it with a real and strong player.

Keywords: legal clinic, legal clinical education, legal education, free legal aid, free primary legal aid, free secondary legal aid, FLA.

Брулевич Володимир Віталійович,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри державно-правових наук та міжнародного права Державного біотехнологічного університету

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті автор досліджує особливості судового захисту прав громадян у справах про адміністративні правопорушення в Україні. Автор розглядає правове положення громадян у справах про адміністративні правопорушення, основні правові засади процесуального забезпечення судового захисту прав громадян, а також особливості судового захисту прав громадян у справах про адміністративні правопорушення, пов'язаних з визначенням факту правопорушення, відшкодуванням моральної шкоди та виконанням рішень суду.

Ключові слова: адміністративне судочинство, судовий захист, права громадян, адміністративне правопорушення.

Постановка проблеми. Проблема судового захисту прав громадян в адміністративних справах може включати в себе декілька аспектів. Одним з них є недостатня доступність судового захисту для громадян у справах, які стосуються державних органів та органів місцевого самоврядування. Другим аспектом може бути недостатня ефективність судової системи в розгляді адміністративних справ, зокрема відсутність достатньої кількості кваліфікованих суддів та працівників суду, а також недостатня швидкість розгляду справ. Третім аспектом може бути недостатня якість рішень судів у адміністративних справах, що може бути наслідком неповної правової грамотності суддів, недостатньої обґрунтованості рішень або впливу політичних чинників.

Судовий захист прав громадян є важливою складовою демократичної правової держави. Справи про адміністративні правопорушення також вимагають судового захисту прав громадян. Через це виникає необхідність дослідження особливостей судового захисту прав громадян у справах про адміністративні правопорушення.

Щоб вирішити ці проблеми, можуть бути запроваджені різні заходи, включно з забезпеченням належного фінансування судової системи, залученням кваліфікованих суддів та персоналу, підвищенням правової грамотності суддів та інших працівників суду, встановленням якісних стандартів для рішень судів та механізмів їх контролю, а також забезпечення відкритості та доступності судової системи для громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення питання особливостей судового захисту прав громадян у справах про адміністративні правопорушення залишається актуальною проблемою, до якої неодноразово зверталися

у своїх дослідженнях такі вчені-адміністративісти: Н. Власенко, Є. Гетьман, Н. Дубина, О. Кобзарь, Н. Каменська, Д. Лилак, Д. Лук'янець, О. Майстренко, О. Нестеренко, С. Погребняк, В. Порада, Є. Теплюк, Н. Тимченко, К. Шустрова. Зацікавлення станом забезпечення права на доступ до публічної інформації також проявляли експерти громадських організацій, серед яких І. Андрусів, Т. Дембіцька, О. Зеленцов, І. Лукеря, М. Цуркан та інші.

Постановка завдання. Судовий захист прав громадян у справах про адміністративні правопорушення є одним з основних засобів захисту прав людини в українській правовій системі. Захист прав громадян є важливою складовою демократичної держави та гарантує їх права та свободи. У цій статті розглянемо основні аспекти судового захисту прав громадян у справах про адміністративні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Судовий захист прав громадян у справах про адміністративні правопорушення є важливою складовою системи захисту прав людини. Особливості такого захисту полягають у тому, що справи про адміністративні правопорушення розглядаються не судами загальної юрисдикції, а спеціалізованими органами (наприклад, адміністративними судами), які здійснюють контроль за дотриманням законів про адміністративні правопорушення.

Одним з основних принципів судового захисту прав громадян у справах про адміністративні правопорушення є принцип правової демократії. Цей принцип полягає у тому, що кожен громадянин має право на судовий захист своїх прав та свобод, а судова влада повинна діяти на основі закону й захищати права та свободи громадян. До того ж важливим принципом є презумпція невинності, згідно з якою кожен громадянин вважається невинним, доки не доведено його вину у вчиненні правопорушення.

Інший важливий принцип судового захисту прав громадян у справах про адміністративні правопорушення – це право на захист. Кожен громадянин має право на захист своїх прав у суді, включно з правом на звернення до адвоката, представника та інших професійних юридичних осіб для захисту своїх інтересів у судовому процесі. До того ж кожен громадянин має право на звернення до суду для захисту своїх прав, включно з правом на апеляційне, касаційне та конституційне оскарження рішень суду.

Також важливим принципом судового захисту прав громадян є принцип обґрунтованості та доступності судового рішення. Суд повинен надавати обґрунтування свого рішення, враховуючи всі обставини справи та докази, що були представлені. До того ж рішення суду повинно бути доступним для кожного громадянина та мати зрозумілу мотивацію.

Судове рішення у справах адміністративної юрисдикції – це акт правосуддя, ухвалений іменем держави у відповідній процесуальній формі на підставі пов-

ного, об'єктивного, всебічного й неупередженого аналізу всіх фактичних обставин адміністративної справи згідно з нормами матеріального та процесуального права у чіткій відповідності з конституційними засадами та принципами адміністративного судочинства, котрим адміністративний суд вирішує публічно-правовий спір сторін по суті; зупиняє чи закриває провадження у справі, залишає позовну заяву без розгляду або приймає рішення щодо інших процесуальних дій чи клопотань, що набирає законної сили та підлягає обов'язковому виконанню на всій території України у порядку, встановленому адміністративно-процесуальними нормами [7, с. 57].

З погляду В. С. Стефанюка суть рішення адміністративного суду полягає в тому, що воно є основним і найважливішим актом правосуддя, ухваленим іменем України, і спрямованим на захист прав, свобод та законних інтересів громадян, організацій, державних і суспільних інтересів, зміцнення законності і правопорядку, на запобігання правопорушенням, виховання у громадян і посадових осіб поваги до Конституції і законів України, честі й гідності людини [10, с. 289].

Для забезпечення ефективного судового захисту прав громадян у справах про адміністративні правопорушення необхідно дотримуватися основних принципів правосуддя, як-от презумпція невинності, право на захист та принцип обґрунтованості й доступності рішення. До того ж важливо, щоб громадяни мали можливість оскаржувати рішення в апеляційному, касаційному та конституційному порядку. Незважаючи на те, що судовий захист прав громадян у справах про адміністративні правопорушення є важливою складовою правової системи держави, існують певні проблеми, які ускладнюють його реалізацію.

Одна з основних проблем полягає у тому, що суди, які розглядають справи про адміністративні правопорушення, часто не мають достатньої кваліфікації та досвіду, щоб вирішувати складні правові питання. Це може призводити до неправильних рішень та порушувати права громадян. Варто зазначити, що адміністративні правопорушення можуть мати значний вплив на громадський порядок і забезпечення безпеки, тому важливо мати кваліфікованих та досвідчених суддів, які можуть ретельно розглядати справи та приймати обґрунтовані рішення. Також проблемою є відсутність ефективних механізмів забезпечення виконання судових рішень у справах про адміністративні правопорушення. Часто вироки не виконуються, що порушує права потерпілих та підриває довіру до судової системи в цілому.

Перспективним, наприклад, видається встановлення адміністративно-судової моделі, за якою нормативно-правові акти, які опосередковують користування правами і свободами людини, проходили б попередню «експертизу» у спеціальній палаті Вищого адміністративного суду, водночас слід зазначити, що коло суб'єктів, які мають право приймати акти, що зачіпають права і свобо-

ди громадян, має бути значно зменшеним. Зрозуміло, ця пропозиція на теперішній час не має характеру першочергової, однак вона розділяється вченими-практиками як зарубіжжя, так і України [5, с. 58].

До інших проблем судового захисту прав громадян у справах про адміністративні правопорушення можна віднести недостатню прозорість та відкритість судового процесу. Зокрема, не завжди можна зрозуміти, як суд прийняв рішення, або які аргументи сторін були враховані в процесі судового розгляду. Це ускладнює контроль за діяльністю суду та може порушувати довіру до його рішень.

Прийняття у 2011 році спеціального Закону України № 2939-VI [6] стало складовою системи гарантій забезпечення прозорості здійснення управлінської діяльності. Право на доступ до інформації являє собою гарантоване право кожного отримувати безпосередньо від органів державної влади, органів місцевого самоврядування й відповідних посадових і службових осіб необхідні офіційні документи, а також іншу важливу інформацію про поточну діяльність цих органів та інших розпорядників публічної інформації [9, с. 265].

Як підкреслює Н. М. Тимченко, попри визначену процедуру доступу до публічної інформації, судовий захист має низку недоліків і колізійних суперечностей. Зокрема, одним із таких недоліків визначається відсутність законодавчої дефініції «службової інформації» [11, с. 39–40].

Як зазначає В. В. Кирильчук, переважна більшість населення не визначає критеріїв віднесення тих чи інших відомостей до категорії «публічна інформація», що зокрема обумовлено недостатнім рівнем правової культури та освіти. Водночас посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування, а також інших суб'єктів владних повноважень не здатні відрізнити категорії «інформаційний запит», «запит на отримання публічної інформації» та «звернення громадянина», що є однією із першопричин наявних процесів збереження рівня інформаційних спорів. Вчений визначає, що запит на інформацію розглядається як «прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні», тоді як звернення громадянина має характер пропозицій, скарг чи клопотання [2]. Забезпечення більшої прозорості та відкритості судового процесу в адміністративному суді є важливою складовою забезпечення правової держави та довіри громадян до судової системи.

Варто зазначити, що у справах про адміністративні правопорушення судовий захист прав громадян забезпечується за допомогою таких особливостей:

– Спрощена процедура: процедура розгляду справи про адміністративне правопорушення є спрощеною, порівняно з цивільними і кримінальними справами, що дає змогу громадянам ефективніше захищати свої права.

– Спрощене позовне провадження, передбачене Кодексом [3], може застосовуватися у випадках, коли вчинене правопорушення належить до категорії

легких або середніх. Основні відмінності спрощеної процедури розгляду справ про адміністративні правопорушення від загальної такі: засідання проводиться одним суддею; відсутність повного дослідження обставин справи і доведення вини особи, яка обвинувачується у правопорушенні; зниження санкції, яку може бути накладено на особу, яка вчинила правопорушення; відсутність можливості оскарження рішення про адміністративне правопорушення.

– Стислі терміни: у справах про адміністративні правопорушення терміни розгляду справи зазвичай стислі, що дає змогу швидко та ефективно захищати права громадян.

– Порівняно з цивільним та кримінальним судочинством, терміни розгляду справ в адміністративному судочинстві зазвичай є меншими, однак терміни розгляду справ в адміністративному судочинстві можуть варіюватися залежно від складності справи, кількості сторін, обсягу доказів та інших факторів. Тому хоча взагалі терміни розгляду справ в адміністративному судочинстві є меншими, в окремих випадках вони також можуть бути тривалими.

– Законодавство країн може встановлювати максимальні терміни, протягом яких справа повинна бути розглянута судом. У багатьох країнах, як-от США, Канада, Великобританія та країни Європейського Союзу, законодавство передбачає швидкий розгляд справ в адміністративному судочинстві. Наприклад, у деяких країнах такі справи можуть бути розглянуті за допомогою електронної пошти або телефонних дзвінків без потреби у відвідуванні суду.

– Обмеження доказового матеріалу: у справах про адміністративні правопорушення доказовий матеріал зазвичай обмежений, що дає змогу ефективно відстоювати права громадян без додаткових витрат на збір доказів.

Відповідно до ст. 72 Кодексу України про адміністративні правопорушення доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [4].

І. В. Бойко вважає, що докази – це певна інформація, якою учасники адміністративної процедури обґрунтовують свої вимоги, а адміністративний орган встановлює відсутність чи наявність даних про факти й обставини справи [1, с. 74]. Законодавство може обмежувати докази, які можуть бути представлені сторонами під час судового розгляду. Наприклад, закон може обмежувати докази, які були отримані з порушенням прав людини або які є комерційною таємницею. Судді також можуть обмежувати докази, які представляють сторони. Наприклад, суддя може відхилити докази, які не мають прямого відношення до справи або які є недостовірними. Законодавство може також передбачати обмеження на проведення додаткових експертиз або досліджень. Наприклад, за-

кон може вимагати, щоб експертизи були проведені відповідно до певних стандартів і процедур.

Для того, щоб судові рішення ґрунтувалися на істині, заснованій на доказах, першочерговим обов'язком судів є проведення належного судового розгляду з метою заслуховування та розгляду доказів. Так зване право доказів складається здебільшого із процесуальних норм, що стосуються доказування та подання фактів: свідчення свідків, пред'явлення документів чи електронних доказів. Численні правила доказування, які розвивалися у межах різних правових систем, переважно були засновані на досвіді та сформовані різними правовими вимогами щодо того, що є допустимим і достатнім доказом [8, с. 202].

Однак важливо забезпечити, щоб обмеження доказів не ставали перешкодою для досягнення справедливого рішення в справі. Судді мають забезпечувати збалансований підхід до обмеження доказів та ретельно розглядати всі доступні докази, щоб прийняти правильне рішення у справі.

Висновки. Отже, судовий захист прав громадян у справах про адміністративні правопорушення є важливою складовою правової системи будь-якої країни. Його основним завданням є захист прав та свобод громадян та забезпечення справедливості й законності. Він дає змогу громадянам захистити свої права й інтереси в судовому порядку, а також забезпечує дотримання закону та правосуддя. Це допомагає зберегти принцип рівності перед законом, захистити права та інтереси громадян від надмірного втручання в їхні права, а також забезпечити справедливість у процесі вирішення спорів.

Тому важливо відзначити, що громадяни мають право відстоювати свої права та інтереси у справах про адміністративні правопорушення, адже це є однією з головних ознак демократичної держави. У разі виникнення таких ситуацій важливо звернутися до кваліфікованих юридичних фахівців, які нададуть необхідну допомогу та консультації з правових питань. До того ж важливо враховувати думку громадськості під час прийняття рішень щодо реформування судової системи та політики держави щодо правової охорони громадян. Залучення до цього процесу громадських організацій, експертів та активних громадян може допомогти забезпечити ефективний та справедливий судовий захист прав громадян у справах про адміністративні правопорушення.

Для вирішення проблем судового захисту прав громадян у справах про адміністративні правопорушення необхідно проводити комплексну реформу правоохоронної системи та забезпечувати виконання закону відповідно до міжнародних стандартів. Тільки так можна створити довіру громадян до судової системи. Це важливий елемент демократичної держави, що має на меті захист прав громадян та забезпечення їхньої безпеки та благополуччя.

Список використаних джерел

1. Бойко І. В., Зима О. Т., Соловійова О. М. Адміністративна процедура: конспект лекцій. Харків, 2018. 132 с.
2. Кирильчук В. В. Актуальні проблеми доступу до публічної інформації, 2016. 2/2. URL: http://3222.ua/article/aktualn_problemi_dostupu_do_publchno_nformats.htm
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 20 березня 2023 р. № 807311-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
5. Педько Ю. С. Становлення адміністративної юстиції в Україні: монографія. Київ. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 208 с.
6. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
7. Розум І. О. Судове рішення у справах адміністративної юрисдикції: спектральний аналіз дискусійних теоретичних аспектів сутності та правової природи. *Конституційне та адміністративне право*. 2017. № 3(44). С. 54–60.
8. Самонова В. В. Джерела доказів в адміністративному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 202–204. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/51.pdf (дата звернення: 29.03.2023).
9. Семяніста С. Л. Механізм забезпечення захисту права на доступ до публічної інформації в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. URL: http://lsej.org.ua/2_2018/71.pdf
10. Стефанюк В. С. Судовий адміністративний процес: монографія. Харків: Академія правових наук України інститут приватного права і підприємства, 2003. 464 с.
11. Тимченко Н. М. Правовий механізм доступу до публічної інформації: сучасний стан та перспективи. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2012. С. 39–40.

References

1. Boyko, I. V., Zima, O. T., Solovyova, O. M. (2018). Administrative procedure: lecture notes. Kharkiv.
2. Kyrylchuk, V. V. (2016). Actual problems of access to public information. Electronic resource. URL: http://3222.ua/article/aktualn_problemi_dostupu_do_publchno_nformats.htm
3. Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of 6 July 2005 № 2747-IV. URL: <https://law.advice.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
4. Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law dated March 20 2023 № 807311-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
5. Pedko, Y. S. (2003). Formation of administrative justice in Ukraine: monograph. Kyiv. Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine.
6. On access to public information: Law of Ukraine dated 13 January 2011 № 2939-VI. URL: <https://law.advice.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
7. Rozum, I. O. (2017). Judicial decision in cases of administrative jurisdiction: spectral analysis of controversial theoretical aspects of substance and legal nature. *Constitutional and administrative law*. № 3(44). P. 54–60.

8. Samonova, V. V. (2022). Sources of evidence in the administrative process. *Legal scientific electronic journal*. № 1. P. 202–204. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/51.pdf (date of application: 29.03.2023).
9. Semyanista, S. L. (2018). The mechanism of ensuring the protection of the right to access to public information in administrative proceedings. *Legal scientific electronic journal*. № 2. URL: http://lsej.org.ua/2_2018/71.pdf
10. Stefanyuk, V. S. (2003). *Judicial administrative process: monograph*. Kharkiv: Academy of Legal Sciences of Ukraine Institute of Private Law and Enterprise.
11. Tymchenko, N. M. (2012). Legal mechanism of access to public information: current state and prospects. *Legal Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*. P. 39–40.

Volodymyr Brulevych. Features of judicial protection of citizens' rights in cases of administrative offenses

In the article, the author examines the peculiarities of judicial protection of citizens' rights in cases of administrative offenses in Ukraine. The author examines the legal position of citizens in cases of administrative offenses, the main legal principles of procedural support for the judicial protection of citizens' rights, as well as the peculiarities of the judicial protection of citizens' rights in cases of administrative offenses related to the determination of the fact of the offense, compensation for moral damage and the execution of court decisions.

Importantly, judicial protection of citizens' rights in cases of administrative offenses is an important component of the legal system of any country. Its main task is to protect the rights and freedoms of citizens and ensure justice and legality. It allows citizens to protect their rights and interests in court, and also ensures compliance with the law and justice.

Therefore, it is important to note that citizens have the right to defend their rights and interests in cases of administrative offenses, because this is one of the main features of a democratic state. In the event of such situations, it is important to contact qualified legal professionals who will provide the necessary assistance and advice on legal issues. In addition, it is important to take into account the opinion of the public when making decisions regarding the reform of the judicial system and state policy regarding the legal protection of citizens.

In order to solve the problems of judicial protection of the rights of citizens in cases of administrative offenses, it is necessary to carry out a comprehensive reform of the law enforcement system and ensure the implementation of the law in accordance with international standards. This is the only way to build citizens' trust in the judicial system. It is an important element of a democratic state and aims to protect the rights of citizens and ensure their safety and well-being.

Keywords: *administrative proceedings, judicial protection, rights of citizens, administrative offense.*

Гніденко Вікторія Ігорівна,
канд. юрид. наук, доцент кафедри правознавства,
керівниця юридичної клініки «Pro bono» юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СИМУЛЯЦІЙ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Викладений у статті матеріал спрямований на дослідження можливих шляхів використання сучасних цифрових технологій та інструментів, які в умовах всебічної цифровізації суспільства в цілому та освітнього процесу зокрема зможуть сприяти підвищенню зацікавленості здобувачів освіти, покращенню процесу отримання практичних навичок та загальної якості вищої юридичної освіти.

В якості запропонованих новітніх освітніх технологій у дослідженні розглянуті онлайн-симуляції різних процесів юридичної діяльності, які можуть бути використані у фаховій підготовці майбутніх правників. Такий стимуляційний підхід пропонує здобувачам освіти безпечний інтерактивний засіб розвитку практичних навичок і отримання практичного досвіду із глибоким зануренням у процес.

У статті розглянуті основні потенційні переваги застосування інструментів онлайн-симуляції судових засідань та слідчих дій. Також приділяється увага деяким аспектам гейміфікації навчального процесу студентів-правників.

Ключові слова: *реформування юридичної освіти, цифрові компетентності, гейміфікація вищої освіти, освітні онлайн-симуляції, набуття практичних навичок студентами через гейміфікацію.*

Постановка проблеми. Чому юридична освіта не може бути сталою? Чи є це правильним питанням з неправильними відповідями, чи навпаки – неправильне питання з правильними відповідями, з точністю ніхто сказати не зможе, але обов'язок кожного викладача – зайняти позицію у викладанні, яка відображатиме його ставлення до концепції юридичної освіти. Говорячи про сталість юридичної освіти, треба зважати на низку факторів, які привносять у її зміст як негативні, так і позитивні риси. Вважаємо, що вища юридична освіта може бути сталою тільки у контексті сталого її розвитку та трансформації з урахуванням розвитку цифрових технологій та штучного інтелекту.

Нинішні вимоги ринку праці починають змінюватися, що відповідно вимагає від майбутніх правників опанування нових знань та отримання іншого набору навичок, навіть порівняно з вимогами 5-річної давнини. Так, за даними звіту Всесвітнього економічного форуму «Майбутнє робочих місць» до 2025 року 50 % усіх працівників потребуватимуть перекваліфікації, оскільки впровадження цифрових технологій зростатиме. Тож цілком очевидно, що сучасна юридична освіта потребує трансформації у контексті не тільки надання можли-

вості у межах освітньої програми опанувати необхідні навички, а й насамперед у контексті цифровізації самої освіти.

До того ж не варто забувати про реалії нашого сьогодення, у яких уже три роки знаходиться вся система освіти. Два роки пандемії коронавірусу і рік повномасштабного вторгнення показують нам ті пробіли у системі дистанційної освіти, які ми маємо. Але водночас ми отримали нове поле для діяльності та сталого розвитку юридичної освіти у контексті цифровізації, змінили методiku викладання юридичних дисциплін та включили в освітній процес нові інтерактивні форми навчання студентів-правників.

Аналіз останніх досліджень. Питання реформування вищої юридичної освіти періодично розглядаються як з наукового, так і з практичного погляду. До того ж деякі студенти також виявляють цікавість та беруть участь у реформуванні освітнього процесу на рівні університету шляхом внесення пропозицій змін освітньої програми, на якій навчаються. Серед науковців увагу цьому питанню приділили І. І. Шемелинець, який у своїй статті «Трансформація системи юридичної освіти в умовах війни та в післявоєнний період» «детально окреслив зміни в системі вищої освіти, та вищої юридичної освіти зокрема, які відбулися за період з 2014 року, а також управлінські рішення, прийняті в умовах воєнного стану. Дослідив підходи до трансформації окремих складових системи юридичної освіти, обґрунтував необхідність перегляду складників, рівнів, ступенів, умов ліцензування, змісту освітніх стандартів та освітніх програм, а також нормативно-правового регулювання системи юридичної освіти» [1, с. 8].

У своїй статті «Інтерактивні методики навчання студентів-правників на юридичному факультеті ДонНУ імені Василя Стуса» О. І. Антонюк вказує, що «результати багаторічного використання на юридичному факультеті ДонНУ імені Василя Стуса інтерактивних методик у навчальному процесі, поєднання теоретичного навчання з моделюванням юридичних практик підтвердили їх високу ефективність у процесі засвоєння теоретичних знань, набуття та розвитку навичок практичної діяльності щодо їх застосування» [2, с. 157].

У 2023 році вийшла монографія «Вдосконалення викладання у вищій освіті: теорія та практика», яка присвячена питанням впровадження парадигми вдосконалення викладання у вищій освіті. Цей напрям є одним із пріоритетів розвитку Європейського простору вищої освіти, до якого належить і вища освіта України [3].

Цифровізація вищої освіти знаходиться у фокусі Європейської асоціації університетів (European University Association, EUA) ще з 2012 р. Наразі EUA координує проєкт Supporting European universities in their strategic approaches to digital learning, DIGI-HE (2020–2023 pp.), який «спрямовано на вироблення підходів до розроблення інституційних стратегій розвитку та сприяння цифровіза-

ції шляхом поширення кращих практик, обміну досвідом серед керівного складу університетів та підтримки розвитку спільноти» [4].

У січні 2021 р. у межах зазначеного проєкту опубліковано порівняльний аналіз стану DELT у закладах вищої освіти Європи – «Digitally Enhanced Learning and Teaching in European Higher Education Institutions» (M. Gaebel, Th. Zhang, H. Stoeber, A. Morrisroe). Дослідження ґрунтувалося на результатах опитування керівників 368 закладів вищої освіти країн Європи і проведено у квітні-червні 2020 р. [5]. Аналіз як наукових, так і аналітичних досліджень дає змогу говорити про те, що цифровізація вищої юридичної освіти та застосування новітніх методик викладання наразі є актуальним питанням, що потребує подальшої розробки та активного впровадження до освітніх програм спеціальності 081 «Право».

Метою дослідження є запропонувати цифрові методики та інструменти навчання, які зможуть ефективно сприяти зацікавленості здобувачів освіти, підвищити рівень отримання практичних навичок та покращити якість вищої юридичної освіти.

Виклад основного матеріалу. Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, схваленою Кабінетом Міністрів України (розпорядження від 23.02.2022 р. № 286-р), передбачено, що «вітчизняні ЗВО, активно застосовуючи цифрові інструменти, мають перейти до нових цифрових моделей навчання та створити умови для забезпечення конкурентоспроможності освітньої та науково-дослідної діяльності. Серед завдань, які стоять перед вітчизняними університетами щодо цифровізації, пріоритет надається розвитку цифрової компетентності науково-педагогічних працівників» [6]. Цифрові компетентності стають все більш важливими для викладачів права, оскільки вони дають змогу ефективно використовувати технології для покращення якості навчання і забезпечення студентів знаннями та навичками, які їм потрібні для успішної кар'єри в правовій галузі. Тому логічно постає питання визначення цієї компетентності.

Відповідно до положень Концепції розвитку цифрових компетентностей до 2025 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р) «цифрові компетентності – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, інших особистісних якостей у сфері інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій, що визначає здатність викладача успішно брати участь у процесі соціалізації (власної та здобувачів вищої освіти) і провадити свою професійну діяльність із використанням таких технологій» [7]. У сучасних умовах функціонування вітчизняних університетів цифрова компетентність є базовою у профілі викладача університету задля виконання ним ефективно своєї професійної діяльності».

Європейська рамка цифрової компетентності для освітян (DigCompEdu) визначає 22 компетентності, які згруповані у такі кластери цифрової компетентності викладача:

- професійне залучення (використання цифрових технологій для спілкування, співпраці та професійного розвитку);
- цифрові ресурси (пошук, створення та обмін цифровими ресурсами);
- викладання та навчання (управління та організація освітнього процесу за допомогою цифрових технологій);
- оцінювання результатів навчання студентів;
- підвищення інклюзивності та активного залучення студентів до навчання;
- розвиток цифрової компетентності здобувачів вищої освіти (через надання їм можливості використовувати цифрові технології для спілкування, створення контенту, розвитку та розв'язання проблемних ситуацій)» [8].

Вважаємо, що розвиток цифрової компетентності викладачів-правників є передумовою та складником цифровізації університету та підвищення якості опанування практичних навичок під час навчання. У цьому контексті найкращою методикою, на нашу думку, є застосування гейміфікації та створення онлайн-симуляцій.

Гейміфікація – це використання елементів гри в неігровому контексті з метою стимулювання активності, мотивації та підвищення інтересу до певного процесу. Вона може бути потужним інструментом у вищій юридичній освіті, оскільки вона може зробити процес навчання більш інтерактивним та інноваційним для студентів.

Можна виділити такі форми застосування гейміфікації в юридичній освіті:

1. Симуляції та рольові ігри: ці види діяльності можуть допомогти студентам зрозуміти практичне застосування правових концепцій і принципів. Наприклад, студенти можуть симулювати судовий процес або процес переговорів, що може допомогти їм розвинути навички адвокатування та ведення переговорів.

2. Інтерактивні тести та завдання: можуть бути розроблені для перевірки знань і розуміння студентами правових концепцій і принципів у активній формі. Студенти можуть змагатися один з одним або працювати в командах, щоб розв'язати юридичні проблеми та головоломки.

3. Тематичні дослідження та сценарії: можна використовувати для представлення реальних юридичних ситуацій і дилем для студентів для аналізу та обговорення. Це може допомогти їм розвинути критичне мислення та навички вирішення проблем.

4. Гейміфіковані системи управління навчанням: можуть бути розроблені, щоб надати студентам інтерактивний досвід навчання. Наприклад, студенти можуть заробляти бали або цифрові бейджі за проходження модулів, участь в обговореннях тощо.

5. Гейміфіковані дослідницькі проєкти: можуть бути розроблені, щоб захопити студентів проводити правові дослідження та аналіз у більш приємний та інтерактивний спосіб. Наприклад, можна дати дослідницьку тему та запропонувати

вати їм знайти й проаналізувати відповідні справи та статuti в ігровому середовищі.

Загалом гейміфікація може допомогти зробити юридичну освіту більш привабливою, інтерактивною та ефективною. Це також може допомогти мотивувати студентів краще запам'ятовувати правові концепції та принципи.

Більш детально зупинимося на навчанні студентів-правників шляхом створення симуляцій. Така методика може бути ефективним способом допомогти їм розвинути практичні навички та отримати практичний досвід у безпечному та контрольованому середовищі. Симуляції можуть варіюватися від основних рольових вправ до складних комп'ютерних симуляцій, які імітують реальні юридичні сценарії.

Однією з переваг використання симуляцій у навчанні з права є те, що вони дають змогу юристам практикувати в середовищі з низьким рівнем ризику, де вони можуть робити помилки та вчитися на них без наслідків. Симуляції також можна використовувати для повторення складності юридичної практики, включно з переговорами, спілкуванням з клієнтами та адвокатською діяльністю у залі суду.

Ще одна перевага симуляційного навчання полягає в тому, що воно дає змогу юристам отримувати миттєвий зворотний зв'язок щодо їх роботи. Симуляції можуть бути розроблені так, щоб включати механізми зворотного зв'язку, які надають вказівки та пропозиції щодо покращення.

Проводити симуляцію в аудиторії з однокласниками цікаво і весело, але в такій ситуації наявна низка суб'єктивних факторів, які подекуди можуть впливати на результат симуляції. В онлайн-симуляції вплив таких факторів значно менший, адже немає ні симпатії до інших учасників, ні присутності викладача, а азарт, який з'являється як і під час звичайної комп'ютерної гри, підштовхує до перемоги.

Одним із варіантів є створення онлайн-симуляції консультивання клієнта у юридичній клініці. За основу для створення такої онлайн-симуляції можна взяти критерії оцінювання Національної олімпіади з консультивання клієнтів, яку щорічно проводить Асоціація юридичних клінік України.

У такій симуляції студент бере на себе роль консультанта, який працює в юридичній клініці, де він надає безкоштовні юридичні консультації клієнтам, які цього потребують.

У межах такої симуляції для студента можуть бути доступні такі опції: знайомство з клієнтом та встановлення доброзичливих відносин; отримання інформації щодо юридичної проблеми, яка турбує клієнта; визначення цілей та потреб клієнта; можливість ставити відповідні запитання, щоб зібрати більше інформації та визначити юридичні проблеми; надання юридичних порад та ва-

ріантів вирішення ситуації; пояснення потенційних наслідків та ризиків різних правових стратегій; допомога клієнту у прийнятті обґрунтованого рішення.

Онлайн-симуляція юридичного консультування може включати різні сценарії та юридичні проблеми, як-от суперечки між орендодавцем і орендарем, дискримінація під час працевлаштування, розірвання шлюбу або міграційне законодавство. До того ж слід передбачити, щоб змінювався типаж, характер, стать та вік клієнта.

Крім цієї онлайн-симуляції, можна також розробити й інші варіанти, наприклад, онлайн-симуляції судового процесу. У такій онлайн-симуляції студент зможе самостійно обрати справу із запропонованого переліку, зазначивши юрисдикцію та роль, яку він хоче виконувати (наприклад, суддя, адвокат, прокурор тощо). У підсумку студент отримує оцінювання за системою, що враховує дотримання процесуальних дій і рішень, а також правильність розв'язку правового спору. Водночас важливою є участь викладачів у створенні та розвитку зазначеної симуляції як одного з засобів розвитку практичних навичок студентів. Викладачі будуть займатись розробкою фабули, приділяти увагу деталям та різноманітним сценаріям справ, а також з часом вносити необхідні зміни, щоб уникнути однакового рівня складності для студентів різних курсів та освітніх ступенів. Також для студентів важливо під час практичних занять консультуватись та ставити запитання, які їм трапляються в симуляції; в обговоренні можуть брати участь усі студенти з подальшим поясненням викладача. Викладачі мають виступати менторами, тобто не надавати повного розв'язання справ студентам, а лише підказувати та ставити навідні запитання, щоб студенти самі могли дійти до правильного розв'язку.

Для проведення онлайн-симуляції судового засідання викладачі можуть використовувати різні програмні засоби, як-от платформи для відеоконференцій, програмне забезпечення для моделювання або віртуальні зали суду. Симуляція може залучати студентів до виконання різних ролей, як-от суддя, прокурор, захисник або свідок, і участь у імітаційному судовому процесі чи іншому судовому процесі.

Вважаємо, що онлайн-симуляції судових засідань з використанням технологій віртуальної реальності (VR) можуть забезпечити ще більш реалістичний досвід для юридичної освіти. VR може створити повністю інтерактивне та тривимірне середовище, даючи змогу студентам відчувати віртуальну залу суду та взяти участь у імітаційному судовому засіданні.

Крім зазначених онлайн-симуляцій, можна також розробити й інші варіанти, які будуть пов'язані з різними галузями права, наприклад, проведення слідчих дій на місці злочину за таким сценарієм: у помешканні сталося вбивство, і студент бере на себе роль детектива, який досліджує місце злочину.

У межах такої симуляції для студента можуть бути доступні такі опції: огляд території, щоб зібрати інформацію та виявити потенційних підозрюваних; допит свідків і збір доказів, як-от відбитки пальців, зразки ДНК і фотографії місця злочину; аналіз доказів та встановлення зв'язку між підозрюваними та знаряддям вбивства; представлення матеріалів справи прокурору, який вирішує, чи висувати звинувачення проти підозрюваного тощо. Онлайн-симуляція закінчується тим, що студент отримує відгук про свої навички розслідування та підсумок результатів справи. До того ж така симуляція може включати різні рівні складності, наприклад, різний ступінь складності доказів і алібі підозрюваних. Також можливо доповнити симуляцію можливостями надавати відгуки та підказки, які допоможуть студенту покращити свої навички розслідування та юридичні знання.

Загалом онлайн-симуляція слідчих дій на місці злочину може забезпечити студентів інтерактивним та практичним навчальним досвідом, щоб відпрацювати свої навички розслідування та отримати практичний досвід у сфері кримінального права.

Висновки. Впровадження моделей гейміфікації у систему юридичної освіти може допомогти покращити якість навчання, забезпечити доступність знань і розширити можливості навчання для студентів і викладачів. Загалом онлайн-симуляції можуть бути корисним інструментом у юридичній підготовці, оскільки вони пропонують майбутнім юристам безпечний, інтерактивний та цікавий спосіб розвитку практичних навичок і отримання досвіду.

Отже, основними перевагами онлайн-симуляції ми вважаємо:

1. Реалістичний досвід роботи: онлайн-симуляції можуть надати студентам реалістичний досвід роботи, даючи змогу їм побачити, як правильно комунікувати з клієнтом, як працює суд чи як здійснюється робота слідчого на місці вчинення кримінального правопорушення.

2. Розвиток навичок захисту інтересів: онлайн-симуляції можуть допомогти студентам-правникам розвинути навички захисту інтересів, наведення аргументів та контраргументів, перехресного допиту свідків, подання позовів та клопотань.

3. Інтерактивне навчання: онлайн-симуляції можуть забезпечити інтерактивний досвід навчання, даючи змогу студентам-правникам відпрацьовувати свої навички, отримувати незалежне оцінювання від системи та брати участь у обговореннях зі своїми одногрупниками та викладачами.

4. Час і економічність: онлайн-симуляції ідеально підходять для дистанційного навчання, що робить їх економічно ефективним варіантом юридичної освіти. Вони також економлять час, оскільки студентам можна проходити навчання у зручній для себе обстановці, не витрачаючи зайвого часу.

5. Універсальність: онлайн-симуляції можна використовувати для навчання різноманітним правовим концепціям і принципам, як-от адвокатування в суді, переговори та посередництво.

Цифровізація навчального процесу не може повністю витіснити «живе» спілкування здобувачів освіти з викладачами, адже мають бути спільні обговорення будь-якого контролю знань – онлайн-симуляції, чат-боту, інтерактивних тестів, переглянутих відеолекцій тощо. Викладачі мають звертати увагу на ефективність відповідних завдань та цікавитись думкою студентів щодо них, завдяки чому відокремлювати плюси, усуваючи мінуси, недоліки та помилки. Тоді цифровізація сприятиме розвитку освітнього процесу та позитивно вплине на реформування вищої юридичної освіти в Україні.

Список використаних джерел

1. Шемелинець І. І. Трансформація системи юридичної освіти в умовах війни та в післявоєнний період. *Juris*, 2022, 8. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/2_2022/2.pdf
2. Антонюк О. І. Інтерактивні методики навчання студентів-правників на юридичному факультеті ДонНУ імені Василя Стуса. *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. Т. 1–2. С. 146–157. URL: <https://cutt.ly/L7shyxt>
3. Вдосконалення викладання у вищій освіті: теорія та практика / С. Калашнікова, Н. Базелюк, О. Базелюк, В. В. Фазан, Д. О. Лобода, І. В. Когут, Т. В. Луньова. 2022. URL: <https://cutt.ly/J7shpj4>
4. DIGI-HE. Supporting European universities in their strategic approaches to digital learning. European University Association. URL: <https://eua.eu/101-projects/772-digi-he.html>
5. Gaebel M., Zhang T., Stoeber H., Morrisroe A. Digitally enhanced learning and teaching in European higher education institutions. European University Association. 2021. URL: <https://eua.eu/resources/publications/954>
6. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p>
7. Концепція розвитку цифрових компетентностей до 2025 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р. URL: <https://cutt.ly/17shd7W>
8. Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu). URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcompedu_en

References

1. Shemelynets, I. I. (2022). Transformatsiia systemy yurydychnoi osvity v umovakh viiny ta v pisliavoiennyi period. *Juris*, 8. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/2_2022/2.pdf
2. Antoniuk, O. I. (2017). Interaktyvni metodyky navchannia studentiv-pravnykiv na yurydychnomu fakulteti DonNU imeni Vasyliia Stusa. *Pravnychyi chasopys Donetskoho universytetu*, (1–2). P. 146–157. URL: <https://cutt.ly/L7shyxt>
3. Kalashnikova, S., Bazeliuk, N., Bazeliuk, O., Fazan, V. V., Loboda, D. O., Kohut, I. V., & Lunova, T. V. (2023). Vdoskonalennia vykladannia u vyshchii osviti: teoriia ta praktyka. URL: <https://cutt.ly/J7shpj4>

4. DIGI-HE. Supporting European universities in their strategic approaches to digital learning. European University Association. URL: <https://eua.eu/101-projects/772-digi-he.html>
5. Gaebel, M., Zhang, T., Stoeber, H., Morrisroe, A. (2021). Digitally enhanced learning and teaching in European higher education institutions. European University Association. URL: <https://eua.eu/resources/publications/954>
6. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.02.2022 r. № 286-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-r>
7. Kontsepsiia rozvytku tsyfrovyykh kompetentnostei do 2025 roku. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2021 r. № 167-r. URL: <https://cutt.ly/17shd7W>
8. Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu). URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcompedu_en

Hnidenko Viktoriia. Use of online simulations for improvement of higher legal education.

The article presented is based on the research material of possible ways of using modern digital technologies and tools, which, in the conditions of comprehensive digitalization of society as a whole and the educational process, including providing assistance in increasing the activity of education seekers, improving the process of acquiring practical skills and the overall quality of higher legal education.

Online simulations of various processes of legal activity, which can be used in the professional training of future lawyers, are presented as the latest educational technologies proposed in the study. This stimulating approach offers learners a safe education and an interactive means of developing practical skills and gaining hands-on experience with deep immersion in the process.

The article presents the main advantages of using tools for online simulation of court hearings and investigative actions. Attention is also paid to some aspects of the gamification of the educational process of law students. Overall, gamification can help make legal education more engaging, interactive, and effective. It can also help motivate students to better remember legal concepts and principles.

The use of simulations in legal education can help students learn the law in a practical way and develop the skills needed to work as a lawyer in real life. However, it is also important to consider that simulations cannot completely replace real practical experience and professional training.

The author of the article considers the main advantages of online simulation to be: realistic work experience, development of skills for protecting interests, presenting arguments and counter-arguments, cross-examination of witnesses, etc.; interactive learning; time and economy; versatility of use for teaching various legal concepts and principles.

Keywords: *legal education reform, digital competences, gamification of higher education, educational online simulations, students' acquisition of practical skills through gamification.*

Гніденко Вікторія Ігорівна,
канд. юрид. наук, доцент кафедри правознавства
керівниця юридичної клініки «Pro bono» юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Карпенко Мілена Вадимівна,
здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСТУПУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО БЕЗОПЛАТНОЇ ВТОРИННОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

У статті здійснено аналіз теоретико-правових засад безоплатної правової допомоги для окремих категорій населення. Визначено поняття та сутність безоплатної вторинної правової допомоги. Проаналізовано поняття і сутність безоплатної правової допомоги в умовах воєнного стану. Зроблено висновки щодо здійснення державою дотримання принципу надання безоплатної правової допомоги для внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, внутрішньо переміщена особа, воєнний стан, вторинна правова допомога, правова допомога, суб'єкт отримання безоплатної правової допомоги.

Постановка проблеми. Воєнні дії, що розпочалися 24 лютого 2022 року в Україні, потягли за собою новий обсяг збройної агресії російської федерації (далі – рф) на території незалежної та суверенної держави, що було визнано Верховною Радою України геноцидом Українського народу [1]. Це вплинуло абсолютно на всі сфери нашої держави, а саме: соціально-культурну, політико-економічну, правову тощо. Наразі здійснюються активні процеси адаптації законодавства до умов воєнного часу, що має на меті найбільш ефективно врегулювання суспільних відносин. Наразі через активну збройну агресію рф та окупацію території України понад 11 мільйонів українців були вимушені переселитися в інші області країни, внаслідок чого постають нові виклики, пов'язані з наданням цим особам безоплатної правової допомоги.

Сьогодні проблема ефективного забезпечення прав і свобод людини та громадянина є найважливішим завданням в державній політиці в Україні. У демократичній державі мають забезпечуватись права та свободи людини, зокрема реалізація права кожного громадянина на безоплатну правову допомогу (далі – БПД), забезпечення умов для їх практичної реалізації має бути основним критерієм для оцінки рівня демократичного розвитку держави. Зважаючи на важливість міжнародних та конституційних зобов'язань України, практичні аспекти забезпечення безоплатної вторинної правової допомоги для окремих категорій

населення, зокрема для внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), є ще недо-сконалими. Актуальними та суспільно важливими для розвитку нашої держави є загальновизнані світові стандарти в захисті прав і свобод людини та громадяни-на для доступу ВПО до безоплатної вторинної правової допомоги (далі – БВПД).

Стан дослідження. Наукова юридична література розкриває багато проб-лем щодо отримання безоплатної правової допомоги. Велика кількість науков-ців приділили цим питанням увагу, серед них є дослідження О. М. Бандурка, Ю. П. Битяка, А. М. Колодій, Ю. І. Руснака, О. Ф. Скакун, М. В. Стаматіна, С. Г. Стеценка, Ю. М. Тодики, В. І. Форманюк, Ю. С. Шемшученко, Ю. Т. Шрам-ко та інші. Проте, незважаючи на велику кількість досліджень, що розкривають різні аспектам БПД, в умовах широкомасштабної війни виникає багато питань у цій сфері, які нині залишаються ще дискусійними, зокрема такою проблемою є доступ до безоплатної правової допомоги ВПО.

Саме тому метою статті є: визначення поняття і сутності безоплатної пра-вової допомоги в Україні, виокремлення ВПО, як специфічної категорії суб'єк-тів її отримання, аналіз сучасного стану системи надання БВПД в Україні для внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан на території України був вве-дений 24.02.2022 року Указом Президента України № 64/2022 через збройну агресію та вторгнення рф. Під час воєнного стану як особливого правового ре-жиму можливими є тимчасові (із зазначенням строку дії) обмеження прав і за-конних інтересів осіб [2].

Доступ до безоплатної правової допомоги є регламентованою в Конститу-ції України можливістю громадянин України, іноземців, осіб без громадянства, біженців чи осіб, що потребують додаткового захисту бути поінформованим щодо прав та свобод, порядку їхньої реалізації, відновлення у випадках їхніх порушень і порядку оскаржень рішення, дії чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб та мати рівні спроможності для доступу до правосуддя. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» регламентує можливість отримати повний обсяг первинної БПД всіма особами, що знаходяться під юрисдикцією України, а також право певних категорій осіб отримати вторинну БПД [3]. Безоплатна правова допомо-га є основоположною категорією рівної спроможності осіб у доступі до право-суддя, адже Конституція України закріплює право на безоплатну правову допо-могу (ст. 59), що не може обмежуватись навіть під час воєнного стану (ст. 64) [4].

У забезпеченні реалізації прав на правову допомогу є не лише конституцій-но-правові обов'язки держави, а також міжнародно-правові зобов'язання Украї-ни. Відповідно до стандартів ООН право на правову допомогу має широке трак-тування. Згідно з Основними положеннями про роль адвокатів, що були прийня-

ті VIII Конгресом ООН із запобігання злочинам у 1990 році, право особи на правову допомогу є правом: на звернення по допомогу до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту в усіх стадіях кримінальної процедури (п. 1); на юридичну допомогу бідним та іншим незаможним людям (п. 3); на консультацію про права та обов'язки, з роз'ясненням принципів роботи правової системи ((пп. а) п. 13); на допомогу будь-яким законним способом та вчинення правових дій для захисту інтересів особи ((пп. б) п. 13); на допомогу в судах, трибуналах та адміністративних органах ((пп. в) п. 13) [5].

Згідно з пунктом 12 Резолюції (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації держави мають забезпечити особі, що перебуває в несприятливому економічному становищі, можливість отримати необхідні юридичні консультації з усіх питань, що зачіпають їхні права та інтереси [6].

Внутрішньо переміщеними особами (ВПО) є громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, що перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, і були змушені залишити чи покинути своє місце проживання з метою уникнути негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, прояву насильства, порушення прав людини й надзвичайної ситуації природного чи техногенного характеру. Відповідно до п. 1 ч. 8 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» первинна безоплатна правова допомога у разі виникнення питань взяття на облік ВПО має забезпечуватись місцевими державними адміністраціями [7].

В Україні внутрішньо переміщені особи (ВПО) мають право на безоплатну вторинну правову допомогу (БВПД) на території України відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

21 грудня 2016 р. до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» були внесені зміни, які стали чинними 5 січня 2017 р., внутрішньо переміщені особи набули право на безоплатну вторинну допомогу, що охоплює такі правничі послуги:

- 1) захист;
- 2) здійснення представництва інтересів в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- 3) складення документів процесуального характеру [3].

На підставі аналізу чинного законодавства станом на березень 2023 року можемо виокремити такі особливості надання БВПД для ВПО в Україні:

1. Для надання БВПД ВПО повинні звернутися до центрів надання БВПД або до юридичних клінік, які надають юридичну допомогу.

2. БВПД надається з питань, що виникають через порушення або потребу захисту прав і законних інтересів ВПО.

3. Надання БВПД здійснюється кваліфікованими юридичними працівниками за кошти державного та місцевого бюджетів.

4. ВПО можуть отримати БВПД з питань громадянського, адміністративного, сімейного, житлового, працевлаштування та соціального забезпечення.

5. У разі неможливості надання БВПД з питань, що потребують спеціалізованого знання, ВПО можуть бути направлені на отримання юридичної допомоги від інших організацій, які надають юридичну допомогу.

6. Окремі категорії ВПО, як-от жінки, які стали жертвами насильства, діти, молодь, люди з інвалідністю та інші, мають право на пріоритетне надання БВПД.

Проте маємо констатувати, що особа, яка звернулась із заявою про взяття її на облік як внутрішньо переміщену особу, і ще не отримала такого статусу, не має права на правничі послуги щодо питань, з якими пов'язане отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи до настання моменту отримання відповідної довідки, а саме:

1) захист;

2) здійснення представництва інтересів у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування перед іншими особами;

3) складення документів процесуального характеру.

Від 30 серпня 2022 р. Верховна Рада України прийняла за основу Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги [8].

За результатом аналізу положень законопроекту Закон України «Про безоплатну правову допомогу» має більше відповідати загальному підходу в забезпеченні права на правовий захист, що гарантовано Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [7].

Отже, у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» необхідно внести зміни, що мають регламентувати таке:

– надати право на вторинну безоплатну правову допомогу внутрішньо переміщеним особам із питань, які пов'язані із захистом їхніх прав, що визначені в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», що охоплює такі види правничих послуг:

1) захист;

2) здійснення представництва інтересів в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

3) складення документів процесуального характеру.

– надати право на безоплатну вторинну правову допомогу особам, що звертаються із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб, щодо питань, які пов'язані із оскарженням рішень про відмову в отриманні відповідної довідки, до моменту отримання довідки та з питань, які пов'язані із встанов-

ленням фактів, що мають юридичне значення для такої особи. Окрім громадян України, безоплатна вторинна правова допомога щодо зазначених питань має надаватись іноземцям, особам без громадянства, що перебувають на території України на законних підставах й мають право на постійне проживання в Україні.

Отже, можемо дійти висновку, що на відміну від чинних нормам щодо ВПО необхідно закріпити:

- усі види правничих послуг;
- представництво інтересів та складення документів процесуального характеру щодо питань, які є пов'язаними із захистом прав і свобод, що визначені Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Водночас важливим є надання внутрішньо переміщеним особам усіх форм правового захисту, як-от звернення до Конституційного Суду України з конституційною скаргою. Так, у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» в п. 8 ч. 1 ст. 14 необхідно закріпити право на захист для осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» з моменту подання особою заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, до прийняття остаточного рішення за заявою, а також іноземців та осіб без громадянства, затриманих з метою ідентифікації та забезпечення примусового видворення, з моменту затримання [8]. Отже, внутрішньо переміщені особи мають отримувати захист на їх підставі до моменту отримання довідки про взяття їх на облік.

В Рекомендаціях № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення зазначена необхідність сприяти доступу для найбідніших верств населення до закону («право на захист законом»); сприяти ефективному доступу найбідніших верств населення до позасудових методів розв'язання конфліктів; сприяти ефективному доступу найбідніших верств населення до судів [9]. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» передбачає право на вторинну БПД (з широкого кола питань) особам, які перебувають під юрисдикцією України й чий середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, водночас необхідним є затвердження розрахунку середньомісячного доходу відповідно до методики, яку має розробити Міністерство юстиції України.

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження можна зазначити, що право на безоплатну правову допомогу – гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, зокрема біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної ка-

тегорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених законодавством України. Безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за кошти Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел; спрямована на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Сучасний стан надання безоплатної правової допомоги внутрішньо переміщеним особам в Україні, на нашу думку, потребує подальшого розвитку. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» має наблизитись до загальних підходів забезпечення реалізації права на правовий захист, гарантованих Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Тому необхідно в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» закріпити доступ до безоплатної правничої допомоги внутрішньо переміщених осіб та осіб, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщені особи. Водночас зазначені зміни потребують проведення широкої інформаційної кампанії.

Список використаних джерел

1. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 14.04.2022 р. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20> (дата звернення: 02.03.2023 р.).
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022> (дата звернення: 02.03.2023 р.).
3. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. С. 577.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30. С. 141.
5. Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам: Положення Організації Об'єднаних Націй від 01.08.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835 (дата звернення: 02.03.2023 р.).
6. Про юридичну допомогу та консультації: Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи від 2 березня 1978 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu78018> (дата звернення: 02.03.2023 р.).
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015, № 1. С. 1.
8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги від 17.06.2022 р. № 7473. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39792> (дата звернення: 02.03.2023 р.).
9. Про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення: Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 484 засіданні заступників міністрів 8 січня 1993 року). URL: <https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/rek-93.doc> (дата звернення: 02.03.2023 р.).

References

1. On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Commitment of Genocide in Ukraine by the Russian Federation»: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 14.04.2022 № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20> (accessed on 02.03.2023).
2. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine of 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022> (accessed: 02.03.2023).
3. On Free Legal Aid: Law of Ukraine of 02.06.2011 № 3460-VI. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2011. № 51. P. 577.
4. Constitution of Ukraine of June 28, 1996, № 254к/96-BP. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996, № 30. P. 141.
5. Basic Principles on the Role of Lawyers, adopted by the VIII United Nations Congress on the Prevention of Crime: United Nations Regulations of 01.08.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835 (accessed: 02.03.2023).
6. On legal aid and consultations: Resolution of the Committee of Ministers of the Council of Europe of March 2, 1978: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu78018> (accessed 02.03.2023).
7. On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine of 20.10.2014 № 1706-VII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015, № 1. P. 1.
8. Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts on Simplifying Access to Free Legal Aid of 17.06.2022 № 7473. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39792> (accessed: 02.03.2023).
9. On effective access to law and justice for the poorest segments of the population: Resolution of the Committee of Ministers of the Council of Europe (adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 484th meeting of deputy ministers on January 8, 1993). URL: <https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/rek-93.doc> (accessed 02.03.2023).

Viktoriia Hnidenko, Milena Karpenko. Current issues of access to free secondary legal aid for internally displaced persons.

The article analyzes the theoretical and legal foundations of free legal aid for certain categories of the population. The views of scholars on the definition of the concept and essence of free secondary legal aid are analyzed.

The article states that free secondary legal assistance can be provided to IDPs on issues they feel related to the violation or protection of their rights and legitimate interests. To receive free secondary legal assistance for IDPs, it is necessary to apply to the center for providing free secondary legal assistance or to a legal clinic.

However, in order to receive free secondary legal aid, a person must confirm his IDP status, that is, a status confirming his displacement from a place of permanent residence due to an internal conflict, natural disaster, environmental disaster or other reason provided for by law. The author defines the concept and essence of free legal aid with the challenges of martial law. The author draws conclusions regarding the implementation by the State of the principle of free legal aid for internally displaced persons.

Based on the study, it can be noted that the right to free legal aid is the opportunity guaranteed by the Constitution of Ukraine for a citizen of Ukraine, a foreigner, a stateless person, including a refugee or a person in need of additional protection, to receive free primary legal aid in full, as well as the opportunity for a certain category of persons to receive free secondary legal aid in cases provided for by the legislation of Ukraine. Free legal aid is legal aid guaranteed by

the state and provided in full or in part at the expense of the State Budget of Ukraine, local budgets and other sources; it is aimed at ensuring the realization of human and civil rights and freedoms, protection of these rights and freedoms, and their restoration in case of violation. The current state of provision of free legal aid to internally displaced persons in Ukraine requires further development.

Key words: *free legal aid, internally displaced person, legal aid, martial law, secondary legal aid, subjects of receiving free legal aid.*

УДК 378.14

DOI 10.31558/2786-5835.2023.1.1.6

Головань Тетяна Георгіївна,
кандидат юридичних наук, доцент
в. о. завідувача кафедри державно-правових дисциплін,
кримінального права і процесу
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ЮРИДИЧНА КЛІНІЧНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Серед актуальних питань, що виникли на шляху євроінтеграції незалежної України, є створення системи сучасної юридичної освіти, що обумовлено важливістю правничої професії. Адже в сучасному демократичному суспільстві саме юрист є носієм правосвідомості високого рівня, має нульову толерантність до будь-яких проявів беззаконня. Проблемою, яка потребує розв'язання в контексті реформування юридичної освіти, є невідповідність її змісту, якості підготовки в правничих школах сучасним вимогам ринку праці та викликам, що стоять перед «сучасним демократичним суспільством, глобальними тенденціями розвитку та завданнями професійної діяльності правників у різних сферах діяльності» [1]. Саме тому практична складова підготовки майбутніх юристів відіграє ключову роль в освітньому процесі.

У формуванні практичних навичок майбутніх юристів вагому роль відіграє юридична клінічна освіта, яка в Україні останнім часом набула значного поширення. Саме в процесі діяльності юридичних клінік гармонійно реалізується низка функцій (навчальна, правопросвітницька та координаційна), що сприяє підвищенню якості освіти. У статті досліджується роль юридичної клінічної освіти в процесі забезпечення якості юридичної освіти.

Ключові слова: *освіта, юридична освіта, реформування освіти, якість освіти, юридична клінічна освіта, юридична клініка.*

Постановка проблеми. Освіта і знання в умовах активних євроінтеграційних процесів сучасного суспільства стають транскордонним та транснаціональним явищем [2, с. 37]. «Сучасному світу притаманні глибинні соціальні трансформації, що виявляються в усіх сферах соціального буття. Не становить винятку і царина юридичної освіти, яка має відповідати вимогам суспільної динаміки та високим сучасним стандартам [3, с. 10]. Серед актуальних проблем, які ви-

сунуло сьогодні незалежної України перед юристами, науковцями та представниками юридичних професій, відзначають проблему підвищення ефективності юридичної освіти, формування правової свідомості населення та забезпечення дії принципу «верховенства права». Адже «реалізація “верховенства права” – фундаментального правового принципу і правової доктрини – має гарантувати виконання конституційного завдання – побудови соціальної, демократичної, правової держави» [4, с. 7].

Сучасна юридична освіта, яка зорієнтована на європейські стандарти, повинна забезпечувати підготовку фахівців, що відповідають вимогам ринку праці та викликам сучасного демократичного суспільства, глобальним тенденціям розвитку держави, завданням професійної діяльності. Серед проблем, які необхідно подолати задля досягнення означеної мети, називають «недостатній рівень теоретичних знань та практичних навичок у значної частини випускників правничих шкіл України, а також брак уваги до формування у здобувачів юридичної освіти цілісного світогляду правника з розумінням суспільної місії, цінностей та значення правничої професії для утвердження верховенства права у сучасному демократичному суспільстві» [1].

У цьому контексті одну з важливих ролей для формування практичних навичок у здобувачів вищої освіти, забезпечення та підвищення якості юридичної освіти відіграє юридична клінічна освіта. Зазначене обумовлює доцільність та актуальність наукового опрацювання проблемних питань юридичної клінічної освіти в системі правової освіти в Україні та визначення її ролі у сфері забезпечення якості вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти юридичної клінічної освіти в Україні, зокрема історія розвитку клінічної діяльності на території України, етапи становлення діяльності юридичних клінік, організаційно-правові засади діяльності юридичних клінік знайшли відображення у працях А. О. Галая, Н. С. Дубчак, М. В. Дулеби, В. А. Єлова, Ж. В. Завальної, П. Є. Казанського, Р. С. Кацавця, В. М. Кравчук, М. В. Кравчука, М. Т. Лоджука, А. О. Люблінського, Ю. А. Моїсєєва та інших. Проте сьогодні відсутні комплексні дослідження проблемних питань юридичної клінічної освіти в Україні в контексті впливу на якість вищої освіти та формування механізмів ефективного її забезпечення.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Зазначене дає змогу визначити мету статті: охарактеризувати вплив юридичної клінічної освіти на процес забезпечення якості юридичної освіти в умовах викликів сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Національні інтереси, безумовно, є основою для формування стратегічних завдань і цілей будь-якої держави. Сьогодні базовим національним інтересом та основним геополітичним пріоритетом зовнішньої політики України є її розвиток як незалежної держави. Обираючи європей-

ський вибір, Україна взяла на себе зобов'язання розбудовувати сучасну правову державу. А відтак перед нею постає необхідність впроваджувати політичні, соціально-економічні, правові та інституційні реформи. Україна рухається на шляху до ЄС. Очевидно, не так швидко, як би хотілося, адже існує чимало внутрішніх проблем, що уповільнюють проєвропейські реформи [5].

Воєнна агресія росії в Україні призвела до необхідності подолання викликів в усіх сферах української держави. Проте «досвід євроінтеграції України в умовах війни має унікальний характер. Захищаючи від збройної російської інтервенції, потерпаючи від колосальних людських і фінансово-економічних втрат, країна набула статусу кандидата на вступ до ЄС, продовжує проєвропейські реформи в різних сферах, виконує на практиці положення Угоди про асоціацію і рекомендації Єврокомісії» [6]. Сьогодні одним із пріоритетних напрямів співробітництва України та Європейського Союзу є співпраця у сфері освіти.

Входження України у єдиний європейський простір вищої освіти вимагає насамперед реформування сфери освіти, приведення стандартів освіти у відповідність до європейських стандартів, підвищення якості та ефективності системи освіти, забезпечення якості надання освітніх послуг з урахуванням кращих європейських практик.

Питання якості освіти у фокусі уваги освітян, науковців, експертів не випадково, адже освіта багато в чому визначає рівень життя суспільства в цілому.

Якість освіти є багатогранною категорією, зокрема як політична категорія – акумулює у собі засади освітньої державної політики на певному історичному етапі її розвитку та ключові стратегічні напрями розвитку національної системи освіти у контексті світових тенденцій; як соціальна категорія – визначає соціальні ідеали освіченості, окреслює загальні цілі освіти, нормативно врегульовані і законодавчо закріплені у державних стандартах; як категорія управління – обумовлює стратегії впливу на певні критерії і показники функціонування освітньої системи й обирає найбільш ефективні шляхи її розвитку і удосконалення; як педагогічна категорія – є квінтесенцією сутності поняття, процедур діагностування та аналізу явищ і властивостей суб'єктів освітнього процесу, а відтак повинна відповідати суспільним і особистісним цілям, політичній стратегії розвитку освіти у контексті вітчизняних і світових тенденцій, а також закономірностям менеджменту освіти на різних рівнях управління [7, с. 10].

В умовах активного реформування освіти юридична освіта заслуговує на особливу увагу, оскільки реформування юридичної освіти є передумовою сталості більшості реформ у глобальному державному вимірі. Це пов'язано насамперед з важливістю правничої професії, яка вимагає належної підготовки здобувачів вищої освіти, формування якісних знань, цінностей, розвинутих практичних навичок.

Оцінюючи стан та якість юридичної освіти в Україні, експерти констатують, зокрема, недостатній рівень практичних навичок у значної частини випускників правничих шкіл України. Одним із інструментів подолання такої проблеми є впровадження юридичної клінічної освіти.

Як зазначає В. Маньгора, «юридична клініка дає змогу найбільш повно реалізувати практичну спрямованість навчання, оскільки її метою є: отримання практичних навичок і вмінь студентами за фахом та їхнє залучення в науково-практичну діяльність та надання малозабезпеченим громадянам, які потребують допомоги, безоплатних юридичних консультацій. Тоді як основними завданнями юридичних клінік є: підготовка та навчання студентів у дусі дотримання і поваги до принципів верховенства права, справедливості і людської гідності; поглиблення фахових знань і вдосконалення професійної майстерності; допомогти студентам інтегруватися у професійне середовище; створення місць для проходження виробничої і навчальної практики; впровадження в освітній процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг; проведення заходів з правової освіти населення; формування правової культури громадян; забезпечення можливості спілкування студентів з юристами-практиками, а також створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням та юридичною клінікою, що дозволить оперативно реагувати на практичні потреби громадян; розширення співробітництва навчальних закладів з судовими і правоохоронними органами, державними органами та органами місцевого самоврядування з іншими установами та організаціями» [8, с. 172].

Тобто юридична клініка – це не що інше, як створюване в межах закладу освіти «професійне середовище в комплексі з усім необхідним для психологічної адаптації до неї студента і практичного навчання. Водночас юридична клініка забезпечує методично коректне формування початкового професійного досвіду» [9, с. 19].

Як свідчать результати моніторингових досліджень, юридична клінічна освіта сприяє виробленню корпоративної культури, толерантності спілкування між здобувачами вищої освіти, викладачами і клієнтами; сприяє формуванню соціальної активності, дисциплінованості, відповідальності за отриману справу, пунктуальності, професіоналізму і практичних навичок.

Позитивна оцінка юридичній клінічній освіті була надана й Директоратом з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності Міністерства юстиції. Директорат підтримує ініціативи на створення потужної мережі якісних юридичних клінік, які будуть максимально допомагати майбутнім правникам набувати та розвивати свої практичні навички. Проте, на їх думку, у цьому процесі також важлива участь і представників юридичного бізнесу, які можуть робити вагомий внесок у розвиток юридичних клінік як фундаментальної бази для здобуття студентами практичних навичок [10].

Концепція розвитку юридичної освіти для забезпечення якості вищої юридичної освіти та перевірки відповідності здобутих результатів навчання випускників потребам ринку праці, сучасним викликам глобалізованої правничої професії та найкращим світовим практикам одним із елементів внутрішньої системи забезпечення якості освіти визначає необхідність поєднання навчання здобувачів вищої юридичної освіти з діяльністю у юридичних клініках, а також з проходженням практичної підготовки, стажування тощо [1].

Підтримка розвитку юридичної клінічної освіти знайшла своє відображення й на загальнодержавному рівні. Саме тому у Стандарті вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в загальному обсязі кредитів ЄКТС, необхідному для здобуття ступеня вищої освіти бакалавра права, передбачено не менше 15 кредитів ЄКТС на практику у сфері права, зокрема на базі юридичних служб органів місцевого самоврядування, органів законодавчої та виконавчої влади, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, нотаріату, юридичних клінік закладів вищої освіти, зокрема обов'язковим є проходження практики в обсязі не менше 5 кредитів ЄКТС або в судах, або в системі прокуратури чи адвокатури [11].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Реформування юридичної освіти в Україні повинно бути комплексним та спрямованим на підвищення її практичної орієнтованості з урахуванням вимог ринку праці. Варто відмітити, що в Україні здійснено низку важливих кроків щодо реформування юридичної освіти, але це питання залишається нагальним і обговорюється не лише академічною спільнотою, а й представниками юридичних професій.

Серед суттєвих недоліків системи підготовки юристів в Україні називають відрив ринку освітніх послуг від реального ринку праці; застарілу методологію навчання правників; недостатній рівень теоретичних знань та практичних навичок у значній частини випускників; недостатня увага до формування у здобувачів юридичної освіти цілісного світогляду правника з розумінням суспільної місії, цінностей та значення правничої професії; відсутність розуміння бізнес-процесів; відсутність розуміння у майбутніх фахівців побудови власної кар'єри.

Юридична клінічна освіта в Україні досягла значних успіхів як засіб надання здобувачам вищої освіти контрольованого досвіду юридичної практики. Вона дає змогу сформувати необхідні компетентності під впливом наявних правових традицій та новітніх здобутків. Юридична клініка у сучасних умовах є одним із основних способів консолідації необхідних елементів для професійної підготовки практико-орієнтованих майбутніх фахівців у галузі права. Відтак розвиток юридичної клінічної освіти є перспективним напрямом забезпечення якості юридичної освіти. Саме тому сфера юридичної клінічної освіти потребує проведення ґрунтовних наукових досліджень з метою впровадження найкращих практик у процес підготовки юристів.

Список використаних джерел

1. Концепція розвитку юридичної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konceptsiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika>
2. Димань Т. М., Боньковський О. А., Вовкогон А. Г. Європейський простір вищої освіти та Болонський процес: навчально-методичний посібник. Одеса: НУ «ОМА», 2017, 106 с.
3. Гальонкіна Ю. С. Модернізація сучасної вітчизняної юридичної освіти. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції на тему «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення»*. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 13–14 жовтня 2017. С. 9–12.
4. Кравчук М. В., Мудрак Р. М. Юридична клініка – інноваційний напрямок розвитку правової освіти в Україні. Верховенство права у новітніх законодавчих реформах: доктрина та практика. *Матеріали міжнародної юридичної науково-практичної конференції на тему: «Актуальна юриспруденція»*. Київ, 11 грудня 2014 року. С. 7–30.
5. Якименко Ю., Пашков М. Україна на шляху до ЄС: оцінки, думки і сподівання громадян. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/ukraina-na-shliakhu-do-yes-otsinky-dumky-i-spodivannia-hromadian>
6. Пашков М. Євроінтеграція в умовах війни: виклики і перспективи. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf>
7. Ляшенко О. Стратегія якості як основа політики країн світу. *Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи*. Київ: К.І.С. 2004. С. 9–14.
8. Маньгора В. В. Роль юридичних клінік у професійній підготовці майбутніх юристів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія Економіка і право*. 2012. Вип. 17. С. 167–173.
9. Кожем'яко Н. В. Специфіка професійної діяльності фахівця з правознавства освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст». *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2016. Вип. 10. С. 16–20.
10. Шемелинець І. Юридичні клініки: ще є над чим працювати. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/124734-yuridichni-kliniki-sche-ye-nad-chim-pratsyuvati>
11. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.07.2022 р. № 644. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-644-20.07.2022.pdf>

References

1. Kontseptsiya rozvytku yurydychnoyi osvity. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konceptsiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika>
2. Dyman, T. M., Bonkovskyy, O. A., Vovkohon, A. H. (2017). Yevropeys'kyu prostir vishchoyi osvity ta Bolonskyy protses. Odessa.
3. Halonkina, Y. S. (2017). Modernizatsiya suchasnoyi vitchyznyanoi yurydychnoyi osvity. *Aktualni problemy zakonodavstva Ukrainy: priorytetni napryamy yoho vdoskonalennya* (Odessa, 13–14.10.2017). Odessa. P. 9–12.
4. Kravchuk, M. V., Mudrak, R. M. (2014). Yurydychna klinika – innovatsiynyy napryamok rozvytku pravovoyi osvity v Ukraini. Verkhovenstvo prava u novitnikh zakonodavchyykh reformakh: doktryna ta praktyka. *Aktualna yurysprudentsiya* (Kyiv, 11.12.2014). Kyiv. P. 7–30.
5. Yakymenko, Y., Pashkov, M. Ukrainyina na shlyakhu do ES: otsinky, dumky i spodivannya hromadyan. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/ukraina-na-shliakhu-do-yes-otsinky-dumky-i-spodivannia-hromadian>
6. Pashkov, M. Yevrointehratsiya v umovakh viyny: vyklyky i perspektyvy. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf>
7. Lyashenko, O. (2014). Stratehiya yakosti yak osnova polityky krayin svitu. *Monitorynh yakosti osvity: svitovi dosyahnennya ta ukrayins'ki perspektyvy*. Kyiv. K.I.S. S. 9–14.

8. Manhora, V. V. (2012). Rol' yurydychnykh klinik u profesiyniy pidhotovtsi maybutnikh yurystiv. Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. *Ekonomika i pravo*. № 17. P. 167–173.
9. Kozhemyako, N. V. (2016). Spetsyfika profesiynoyi diyal'nosti fakhivtsya z pravoznavstva osvitno-kvalifikatsiynoho rivnya «molodshyy spetsialist». *Profesiyna osvita: problemy i perspektyvy*. № 10. P. 16–20.
10. Shemelynets, I. Yurydychni kliniki: shche ye nad chym pratsyuvaty. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/124734-yuridichni-kliniki-sche-ye-nad-chim-pratsyuvati>
11. Pro zatverdzhennya standartu vyshchoyi osvity za spetsialnistyu 081 Pravo dlya pershoho (bakalavrskoho) rivnya vyshchoyi osvity: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 20.07.2022. № 644. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-644-20.07.2022.pdf>

Tetiana Holovan. Legal clinical education in the context of ensuring the quality of higher education in Ukraine: modern challenges

By choosing the European vector, Ukraine undertook to build a modern legal state. Therefore, it faces the need to introduce political, socio-economic, legal and institutional reforms. Russia's military aggression in Ukraine led to the need to overcome challenges in all spheres of the Ukrainian state. However, the experience of European integration of Ukraine in the conditions of war has a unique character. Ukraine acquired the status of a candidate for joining the EU, in the conditions of struggle it continues pro-European reforms in various areas, implements in practice the provisions of the Association Agreement and the recommendations of the European Commission. Ukraine is characterized by profound social transformations that are manifested in all spheres of social life. Legal education is no exception, reforming which is the focus of attention of scientists, experts and practitioners. Among the urgent issues of European integration is bringing legal education into compliance with the requirements of social dynamics and high standards, which is due to the importance and necessity of the legal profession. After all, in a modern democratic society, it is the lawyer who is the bearer of a high level of legal awareness and has zero tolerance for any manifestations of lawlessness. The problem that needs to be solved in the context of reforming legal education is the inconsistency of its content and quality with the modern requirements of the labor market and global trends in the development of the professional activity of lawyers in various fields of activity. The practical component of training future lawyers plays a key role in the educational process. Legal clinical education creates a professional environment where initial professional experience is formed. During the activity of legal clinics, a number of functions (educational, legal educational and coordination functions) are harmoniously implemented, which contributes to the improvement of the quality of education. All this actualizes the need to conduct research on the development of legal clinical education in the context of ensuring the quality of higher education.

Keywords: *education, legal education, education reform, quality of education, legal clinical education, legal clinic.*

Давлатов Ш. Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
ННІ права та міжнародно-правових відносин
Університету митної справи та фінансів

Антоненко Д. О.,
здобувач вищої освіти
факультету правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів

ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянута проблема організації діяльності юридичної клініки під час дистанційного навчання. Розкрито поняття «дистанційне навчання». Зауважено, що перехід на дистанційне навчання суттєво вплинув на всіх учасників освітнього процесу, зокрема здобувачі потерпають від вимушеної ізоляції, соціальної депривації, невпевненості у майбутньому та невизначеності щодо власного подальшого академічного розвитку. У межах дослідження сконцентрована увага на виклики юридичної клініки в умовах дистанційного навчання. Зроблено висновки про сучасний стан розвитку юридичних клінік в Україні, який потребує трансформації.

Зазначено, що протиепідемічні обмежувальні заходи та заходи, пов'язані з введенням воєнного стану в Україні, суттєво вплинули на освітній процес в Україні. З переходом на новий формат навчання виникли технічні та організаційні проблеми, які вплинули на якість та доступність освіти. А погіршення якості та доступності вищої освіти, зі свого боку, призвело до неможливості діяльності юридичної клініки у звичний спосіб.

Підкреслено, що умовах дистанційного навчання, юридичні клініки опинилися в ситуації, коли традиційні види діяльності здійснювати стало майже неможливим, тому є потреба у трансформації її діяльності із врахуванням сучасних реалій.

Доведено, що функціонування юридичної клініки в умовах дистанційного навчання залежатиме від інтенсивного пошуку нових підходів, а також інноваційних форм організації її діяльності.

Розглянуто технічні та організаційні способи реалізації дистанційного навчання, зміст елементів дистанційного навчання у підготовці кваліфікованих фахівців. Проаналізовано наукові праці, нормативно-правові акти щодо організації дистанційного навчання.

Окреслено переваги та недоліки дистанційного навчання для здобувачів вищої освіти. До переваг віднесено: можливість підлаштовувати темп навчання під себе; виявити зони розвитку здобувачів освіти; проглядати навчальний матеріал повторно; зниження психічного та фізичного навантаження; формування навички самоосвіти (навчитися вчитися). Недоліками у впровадженні дистанційного навчання в освітній процес можна вважати: обмеження безпосереднього спілкування, недостатню кількість годин. Зазначено, що сучасні цифрові технології стають важливою передумовою успішності освітнього процесу загалом і дистанційного навчання зокрема.

Ключові слова: юридична клініка, дистанційне навчання, карантин, воєнний стан, інноваційна діяльність.

Постановка проблеми. З початку введення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом Sars-Cov-2, постановою КМУ від 11 березня 2020 р. № 211 був встановлений карантин, що забороняє відвідування закладів освіти здобувачами. З 24 лютого 2022 року Указом Президента введено воєнний стан в Україні, через що запроваджено обмежувальні заходи. Зокрема, МОН 25 лютого 2022 року рекомендувало в усіх закладах освіти оголосити канікули щонайменше на два тижні, а у подальшому – організацію освітнього процесу за дистанційною формою навчання (за погодженням з військово-цивільною адміністрацією).

Через цифровізацію змінюються засоби та методи передачі інформації. Так, зменшується відсоток живого спілкування між усіма учасниками освітнього процесу, що, зі свого боку, відображається і на розвитку їх комунікативних навичок, і на якісних характеристиках обміну інформації. В таких умовах важливого значення набуває питання організації діяльності юридичної клініки як ефективного та інноваційного способу підготовки фахівців у галузі знань за напрямом «Право» та як матеріально-технічної і методичної бази для практичного навчання висококваліфікованих юристів на сучасному етапі в умовах дистанційного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним аспектам дистанційної освіти присвячені наукові праці вітчизняних дослідників, як-от: І. Власенко, В. Осадчий, Г. Даценко, В. Биков та інші.

Теоретичні та практичні проблеми місця юридичних клінік у системі вищої освіти досліджували: Н. С. Дубчак, М. В. Дулеба, А. О. Галай, В. А. Єлов, Р. С. Лоджук, Ю. І. Матвєєва, В. В. Молдован, М. Н. Савелова, О. Л. Соколенко, В. В. Удод, В. П. Янишен та ін.

Мета статті – схарактеризувати особливості організації роботи юридичної клініки як елементу навчального процесу під час дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до пункту 1.2 Положення про дистанційне навчання, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466: «під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій». Як показує практика, незвичні умови навчання для учасників освітнього процесу часто призводять до нестабільного емоційного стану та несприйняття контактів лише дистанційно. Як визначають дослідники А. Шевцов, О. Ласточкина, Н. Никоненко, серед труд-

нощів дистанційного навчання відзначають, крім переліченого, технічні недоліки наявних систем дистанційного навчання [8].

Серед основних недоліків дистанційної форми освіти можна зазначити недостатній розвиток у здобувачів вищої освіти комунікативних навичок, які саме формуються під час спілкування з однолітками, викладачами, низький рівень соціалізації. Вміння передавати інформацію іншим вербальним шляхом є одним з ключових у професійній діяльності юриста, тож на нашу думку, для його розвитку потрібно проводити навчальні заходи саме очно. Практично усі напрями діяльності юридичної клініки не можуть проводитись лише у дистанційному форматі (так, надання усних консультацій потребує безпосереднього контакту з клієнтом).

Враховуючи наведене вище, слід зазначити, що діяльність юридичної клініки повністю у дистанційному форматі неможлива. З іншого боку, сучасні технології дають змогу поєднувати функціонування юридичних клінік у дистанційному та очному форматах. Наведене досягається шляхом чіткого розмежування завдань, з якими зустрічається консультант юридичної клініки на такі, що потребують безпосереднього вербального контакту та ті, виконання яких можливе у дистанційному форматі. До першої категорії належать: інтерв'ювання клієнта, консультування клієнта, складання проєктів процесуальних документів, представництво інтересів клієнта в органах державної влади, місцевого самоврядування тощо. До другої категорії можна віднести проведення правопросвітницьких заходів, надання письмових консультацій тощо. Комбінування завдань, які виконуються у дистанційному та очному форматі, разом зі створенням чіткого розкладу чергувань консультантів юридичної клініки дає змогу досягти формування достатніх комунікативних навичок, водночас залишається можливість виконувати частину завдань у зручних для неї умовах.

Також потрібно звернути увагу на те, що тільки під час безпосереднього спілкування з викладачем та клієнтами консультант юридичної клініки може сформулювати належне уявлення про основні напрями діяльності фахівця у сфері юриспруденції. Навчання у дистанційному форматі призводить лише до «внутрішнього діалогу», який часто призводить до неправильного сприйняття сутності тих чи інших понять, процесів, явищ. Спілкування із використанням месенджерів або електронної пошти також призводить до того, що особа зникає формувати свої думки короткими реченнями, зменшується рівень навичок, пов'язаних із миттєвим формулюванням відповіді на запитання тощо.

Наступною проблемою, яка може виникати у діяльності юридичних клінік в умовах дистанційного навчання, є питання матеріально-технічного забезпечення. Так, основною умовою дистанційного навчання є наявність стабільного доступу до мережі Інтернет. Події кінця осені 2022 року показали нам, як силь-

но сучасне суспільство залежить від інформаційних технологій. Водночас є непоодинокими випадки, коли в одній родині є лише один комп'ютер, на якому повинні працювати не тільки викладач або здобувач вищої освіти, але й інші члени родини. Подібні умови призводять до того, що певні групи населення будуть мати значно менші можливості у сфері освіти, ніж інші. Також потрібно виокремити питання рівня навичок користування учасником освітнього процесу сучасними інформаційними технологіями. На жаль, далеко не всі мають хоча б базові знання, що призводить до негативних наслідків в умовах, коли обмін інформацією повністю відбувається із використанням інформаційних технологій. Наведене може негативно вплинути на окремі напрями діяльності юридичної клініки, що знову ж таки приводить нас до висновків, що забезпечення навчання повністю у дистанційному форматі не є ефективним з точки зору якості підготовки фахівців у певній галузі.

Діяльність юридичної клініки є складовою освітнього процесу закладу вищої освіти. У Типовому положенні про юридичну клініку вищого навчального закладу України поняття «юридична клініка» розглядається як структурний підрозділ вищого навчального закладу, що створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів [5].

На думку В. А. Єлова, юридична клініка – це навчання під час проходження практики, організоване на базі навчального закладу, під час якого науковий, навчальний та практичний напрями реалізуються у процесі спільної діяльності викладачів і студентів, створюючи новий вид взаємовідносин між ними [4].

Юридична освіта у майбутньому має орієнтуватися більшою мірою на підготовку індивідуума. Здобувачі вищої освіти мають оволодіти не лише теоретичними знаннями в галузі права, а й необхідними вміннями і навичками для застосування знань у практичній роботі, тобто вміння застосування норм матеріального і процесуального права. В цьому аспекті юридична клінічна освіта деякою мірою компенсує недоліки системи сучасної вищої юридичної освіти.

Основними завданнями юридичної клініки є: а) підготовка здобувача (клініциста) до практичної діяльності; б) створення місць для проходження практики; в) надання малозахищеним верствам населення безоплатної правової допомоги; г) правопросвітницька діяльність; д) наукова діяльність тощо. Отже, юридичну клініку можна розглядати як базу закладу вищої освіти, яка створюється з метою забезпечення освітнього процесу та набуття здобувачами практичних навичок, розвитку спеціальної компетентності, а також вміння логічно, критично і системно аналізувати правові документи.

В умовах дистанційного навчання перед юридичними клініками виникли нові загрози. Зокрема, юридичні клініки опинилися в ситуації, коли традиційні

види діяльності здійснювати стало майже неможливим. Виникла необхідність у трансформації її діяльності із врахуванням сучасних реалій.

На нашу думку, юридична клініка може успішно працювати за умов: а) популяризації правничої клінічної освіти через поширення навчальних аудіо- та відеоматеріалів; б) посилення мотивації щодо застосування у практичних ситуаціях своїх знань та навичок; в) достатньої попередньої підготовки в галузі використання ІТ, зокрема для успішної і коректної е-комунікації; г) використання не лише платформи Moodle, а й Google Class, проведення консультації через СУЕНК, месенжер Viber, електронну пошту, телефонний зв'язок чи в режимі Zoom.

Успішне вирішення проблеми організації роботи юридичної клініки в умовах дистанційної освіти сприятиме підвищенню професійної компетентності майбутнього фахівця. На наш погляд, є доцільним «чергування» консультанта юридичної клініки один-два рази на тиждень у юридичній клініці. Ті ж завдання, які можуть вирішуватись здобувачем вищої освіти під час самостійної роботи й не потребують вербального контакту з клієнтом, можуть виконуватись у дистанційному форматі, але водночас повинен бути присутній постійний зв'язок з викладачем (електронна пошта, месенджери, телефонні розмови), який буде коригувати його дії, надавати поради та методичну допомогу. В цій ситуації особливого значення набувають дві складові: взаємодія «консультант–клієнт–викладач» та зацікавленість учасників цього процесу у конкретному позитивному результаті. Так, без достатньої мотивації здобувача вищої освіти на самовдосконалення себе як майбутнього фахівця у сфері юриспруденції є неможливою будь-яка самостійна робота (а дистанційне навчання орієнтоване саме на самонавчання та самостійну роботу). Вирішення наведених питань, на наш погляд, дасть змогу налагодити результативне функціонування юридичної клініки.

Висновки. Підсумовуючи наведене, ми можемо констатувати, що функціонування юридичної клініки повністю в дистанційному форматі є малоефективним, ба більше, практично неможливим з урахуванням специфіки тих завдань, які покладені на неї. Водночас вбачається за можливе впровадження змішаної форми, яка полягає у тому, що консультанти юридичної клініки за певним графіком знаходяться безпосередньо у приміщенні юридичної клініки, і водночас частина завдань виконується у дистанційному форматі, необхідна наявність постійного контакту між викладачем та консультантами. Наведений підхід дасть змогу сформувати у здобувачів вищої освіти належні комунікативні навички, підвищити рівень їх соціалізації, ефективність набуття ними нових навичок, знань та вмінь.

Список використаних джерел

1. Гончаренко В. О. Юридична клініка: історія і визначення. *Практика діяльності «юридичних клінік» України*. 2004. № 1. С. 3–5.
2. Дубчак Н. С. Окремі питання становлення юридичних клінік в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18 Економіка і право: зб. наукових праць*. Випуск 12. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. № 2.
3. Дулеба М. В. Сучасний «юридичний клінічний рух» на шляху до гармонізації та розширення. *Вісник Асоціації юридичних клінік України*. 2005. № 2. С. 7–9.
4. Єлов В. А. Юридична клініка: навч. посіб. / В. А. Єлов, С. І. Молібог, Д. Г. Павленко. Київ: Школяр, 2004. 315 с.
5. Стандарти юридичних клінік України, прийняті Асоціацією юридичних клінік України 16 листопада 2003 року. URL: <http://www.legalclinics.org.ua>
6. Олійник В. В. Підвищення кваліфікації керівників освіти за дистанційною формою навчання / за заг. ред. В. В. Олійника. Київ: Логос, 2006. 408 с.
7. Shevtsov A. G., Lastochkina O. V. and Nykonenko N. V. «Special education teachers' training in Ukraine and abroad in the conditions of distance education emergence implementation» ITLT. 2020. Vol. 77, № 3. P. 240–261 (in Ukrainian).
8. Дистанційна освіта. Освітній портал. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/>
9. Лоджук М. Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 328 с.
10. Дубчак Л. С., Дубчак Н. С. Співпраця юридичних клінік і громадських організацій – потреба сьогодні. *Бюлетень Асоціації адвокатів України*. 2012. № 2(3). С. 6.

References

1. Honcharenko, V. O. (2004). Yurydychna klinika: istoriia i vyznachennia. Praktyka diialnosti “iurydychnykh klinik” Ukrainy. № 1. S. 3–5.
2. Dubchak, N. S. (2010). Okremi pytannia stanovlennia yurydychnykh klinik v Ukraini. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia № 18 Ekonomika i pravo: zb. naukovykh prats*. Vypusk 12. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, (2).
3. Duleba, M. V. (2005). Suchasnyi “iurydychnyi klinichniy rukh” na shliakhu do harmonizatsii ta rozshyrennia. *Visnyk Asotsiatsii yurydychnykh klinik Ukrainy*. (2). S. 7–9.
4. Ielov, V. A. (2004). Yurydychna klinika: navch. posib. / V. A. Yelov, S. I. Moliboh, D. H. Pavlenko. Kyiv: Shkoliar.
5. Standarty yurydychnykh klinik Ukrainy, pryiniati Asotsiatsiieiu yurydychnykh klinik Ukrainy 16 lystopada 2003 roku. URL: <http://www.legalclinics.org.ua>
6. Oliinyk, V. V. (2006). Pidvyshchennia kvalifikatsii kerivnykiv osvity za dystantsiinoiu formoiu navchannia / za zah. red. V. V. Oliinyka. Kyiv: Lohos.
7. Shevtsov, A. G., Lastochkina, O. V. and Nykonenko, N. V. (2020). Special education teachers training in Ukraine and abroad in the conditions of distance education emergence implementation, ITLT, Vol. 77(3), P. 240–261, (in Ukrainian).
8. Dystantsiina osvita. Osvitnii portal. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/>
9. Lodzhuk, M. T. (2015). Yurydychni kliniky v Ukraini: osvita ta pravova dopomoha: monohrafiia. Odesa: Feniks.
10. Dubchak, L. S., Dubchak, N. S. (2012). Spivpratsia yurydychnykh klinik i hromadskykh orhanizatsii – potreba sohodennia. *Biuletyn Asotsiatsii advokativ Ukrainy*. 2(3). S. 6.

Sh. Dawlatow, D. Antonenko. Activities of the legal clinic under the conditions of distance learning

The article describes the problems of work organization at legal clinic during distance learning. The concept of «distance learning» is revealed. At the current stage, radical changes are taking place in the methods of dissemination and use of information, which lead to the evolution of educational technologies, contribute to the active implementation of distance learning as one of the directions of reforming the educational system of Ukraine. In such conditions, the issue of organizing the activity of a legal clinic becomes important as an effective and innovative way of training specialists in the field of knowledge in the field of «Law» and as a material, technical and methodical basis for the practical training of highly qualified lawyers at the modern stage in the conditions of distance learning. The main tasks of the legal clinic are: a) preparation of the applicant (clinician) for practical activities; b) creating places for practice; c) provision of free legal aid to poorly protected sections of the population; d) right educational activity; e) scientific activity. Providing free legal assistance is an integral part of the activity of the legal clinic. Counseling is a special type of intellectual and practical interaction between the acquirer (clinician) and the client, with the help of which the acquirer (clinician) helps the client in making decisions. During the provision of legal assistance, the principle of confidentiality must be observed, as it is the fundamental basis for building the relationship between the clinician and the client. The challenges of the legal clinic under the conditions of distance learning are defined. It was noted that anti-epidemic restrictive measures and measures, which are connected with the imposition of martial law in Ukraine significantly affected the educational process in Ukraine, causing a deterioration in the quality and availability of education. And the deterioration of the quality and availability of education, in turn, led to the complication of the work at the legal clinic. It is emphasized that the functioning of the legal clinic under the conditions of distance learning will depend on the intensive search for new approaches and innovative forms of work organization. It is emphasized that under the conditions of distance learning, legal clinics found themselves in a situation where it became almost impossible to carry out traditional types of activities, therefore there is a need to transform their activities taking into account modern realities.

Keywords: legal clinic, distance learning, quarantine, martial law, innovation.

Каплій Олена Володимирівна,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу,
керівниця юридичної клініки «Veritas»
юридичного факультету

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Самойленко Марія Сергіївна,

здобувачка вищої освіти
Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
клініцистка юридичної клініки «Veritas»

ДОСВІД ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ (ДИДЖИТАЛ-МОЖЛИВОСТІ) ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ «VERITAS» В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджуються діяльність та перспективи розвитку юридичних клінік на сучасному етапі; обґрунтовується необхідність реформування юридичної освіти; розкривається значення юридичної клініки для підготовки майбутніх правників; доводиться доцільність запровадження інноваційних інтерактивних методів у навчання студентів через юридичні клініки; формулюються пропозиції стосовно подальшого розвитку юридичних клінік та впровадження новацій у їх діяльність. Наголошується на важливості здобуття клініцистами та студентами нових знань з юридичної англійської мови, міжнародного гуманітарного права, «перехідної юстиції», складання процесуальних документів та договорів, а також вміння використовувати методи оцінки шкоди, завданої рф. Акцентується увага на потребі у розвитку співробітництва зі стейкхолдерами – як вітчизняними, так і закордонними. Аналізується робота юридичної клініки «Veritas» юридичного факультету Чорноморського національного університету імені Петра Могили у розрізі воєнного стану. Описується діяльність юридичної клініки «Veritas» щодо надання юридичних консультацій соціально незахищеним верствам населення; акцентується увага на наданні допомоги особам з інвалідністю, в тому числі жестомовним особам у межах співпраці з громадськими організаціями осіб з інвалідністю. Наголошується на тому, що під час воєнного стану було розроблено програму проходження виробничої практики на базі юридичної клініки, а студенти-магістри залучаються до дистанційного проходження практики. Розповідається про представленість клініки у соціальних мережах. Підкреслюється, що клініцисти протягом 2022–2023 н. р. успішно зарекомендували себе у трьох проєктах від Асоціації юридичних клінік України, а також взяли участь у муткорті, організованому НАБУ та НАЗК. Звертається увага на те, що у клініці динамічно розвивається напрям медіаправової просвіти: регулярно проводяться вебінари, онлайн-дискусії тощо на різну тематику із запрошенням юристів-практиків у якості спікерів, та на активну співпрацю зі стейкхолдерами. Рекомендується юридичним клінікам створити власні ютуб-канали та розвивати їх в якості навчальної платформи з метою підвищення рівня правової обізнаності і клініцистів та студентів, і всього населення, а також залучати до юридичного клінічного руху менторів.

Ключові слова: юридична клініка, інноваційні методи, воєнний стан, юридична освіта, юридична клінічна освіта, студент-правник, реформування.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення перетворюється сучасність і зароджується нове майбуття світових взаємовідносин. Україна зробила свій цивілізаційний вибір на користь демократії, справедливості та розвитку. Наразі перед нашою державою стоїть багато нових викликів, які потрібно подолати. Майбутнє України залежить від розвитку освіти. Освіта і знання в контексті активних євроінтеграційних процесів сучасного суспільства перетворюються на транснаціональне явище [1, с. 48].

Протягом останніх років в українському суспільстві зростає переконання щодо необхідності змін у підходах до підготовки юристів. На рівні держави активно обговорюються питання реформування вищої юридичної освіти. Серед актуальних проблем, які висунуло сьогодення незалежної України перед юристами, науковцями та працівниками різних державних і громадських інституцій, постала нагальна проблема підвищення ефективності правничої освіти, формування правової свідомості населення [2, с. 43].

Внаслідок цих процесів розроблено проект Концепції розвитку юридичної освіти. Відповідно до положень цієї Концепції метою останньої є формування компетентностей, необхідних для розуміння природи і функцій права, змісту теоретичних засад (доктрин), принципів і основних юридичних інститутів, застосування права, а також меж юридичного регулювання різних суспільних відносин [3].

Проблемою, яка потребує розв'язання в контексті реформування юридичної освіти, є невідповідність її змісту, якості підготовки в правничих школах сучасним вимогам ринку праці та викликам, що стоять перед сучасним демократичним суспільством, глобальним тенденціям розвитку та завданням професійної діяльності правників у різних сферах діяльності. Проявами означеної проблеми визнають недостатній рівень теоретичних знань та практичних навичок у значної частини випускників правничих шкіл України, а також брак уваги до формування у здобувачів юридичної освіти цілісного світогляду правника з розумінням суспільної місії, цінностей та значення правничої професії для утвердження верховенства права у сучасному демократичному суспільстві [1, с. 49].

Саме тому особливу увагу звертають на інноваційну діяльність закладів вищої освіти (далі – ЗВО), серед яких визначаються перспективні процеси та підходи, що поєднують теорію з практикою, науку та освітню діяльність. Тому великого значення набуває впровадження нових методів інтерактивного навчання і виховання, які вбачаються дієвими засобами в опануванні сучасних технологій, підвищенні ефективності навчання й якості знань, формуванні життєвої і професійної компетентності сучасної молоді задля формування юристів нової генерації [4, с. 152].

В цьому процесі одну з важливих ролей відіграє юридична клінічна освіта, адже саме юридичні клініки гармонійно поєднують у собі кілька функцій: на-

вчальну, правопросвітницьку та координаційну [1, с. 49]. Однак пандемія COVID-19, а нині й воєнний стан мають значний вплив на масштабний перехід освіти, зокрема і юридичної клінічної освіти, від традиційної форми очного навчання на дистанційну, що певною мірою пригальмувало процес становлення професійної ідентичності, знизило рівень соціального благополуччя студента [5, с. 147].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, пов'язаних з проблемами становлення та розвитку вітчизняної юридичної клінічної освіти і науки та присвячених інноваційним підходам у цій сфері, можна виділити наукові доробки таких науковців: Л. Амелічева, Т. Головань, В. Горелова, О. Грицан, М. Кравчук, В. Маньгора, С. Прилипко та інші. Однак усі ці дослідження, на жаль, не розкривають або розкривають не повною мірою аспекту тих викликів, які постали перед юридичними клініками в умовах воєнного стану.

Метою наукової статті є дослідження стану та перспектив розвитку та функціонування юридичних клінік під час дистанційної роботи; аналіз можливостей, які надає юридична клініка студентам-правникам у сучасних умовах; формування пропозицій щодо подальшого розвитку юридичних клінік та впровадження новацій у клінічній діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Юридична клініка дає змогу найбільш повно реалізувати практичну спрямованість навчання, оскільки її метою є: отримання практичних навичок і вмінь студентами за фахом та їх залучення в науково-практичну діяльність та надання малозабезпеченим громадянам, які потребують допомоги, безоплатних юридичних консультацій. Тоді як основними завданнями юридичних клінік є: підготовка та навчання студентів у дусі дотримання і поваги до принципів верховенства права, справедливості і людської гідності; поглиблення фахових знань і вдосконалення професійної майстерності; допомогти студентам інтегруватися у професійне середовище; створення місць для проходження виробничої і навчальної практики; впровадження в освітній процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг; проведення заходів з правової освіти населення; формування правової культури громадян; забезпечення можливості спілкування студентів з юристами-практиками, а також створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням та юридичною клінікою, що дасть змогу оперативно реагувати на практичні потреби громадян; розширення співробітництва навчальних закладів із судовими і правоохоронними органами, державними органами та органами місцевого самоврядування з іншими установами та організаціями [6, с. 172].

Тобто юридична клініка – це не що інше, як створюване в межах закладу освіти професійне середовище в комплексі з усім необхідним для психологічної адаптації до неї студента і практичного навчання. Водночас юридична клініка забезпечує методично коректне формування початкового професійного досвіду [7, с. 19].

Як свідчать результати моніторингових досліджень, клінічна юридична освіта сприяє виробленню корпоративної культури, толерантності спілкування між студентами, викладачами і клієнтами; сприяє формуванню соціальної активності, дисциплінованості, відповідальності за отриману справу, пунктуальності, професіоналізму і практичних навичок.

Позитивна оцінка юридичній клінічній освіті була надана й Директоратом з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності Міністерства юстиції. Директорат підтримує ініціативи створення потужної мережі якісних юридичних клінік, які будуть максимально допомагати майбутнім правникам набувати та розвивати свої практичні навички [1, с. 50]. Отже, зараз уже ніхто не піддає сумніву значимість роботи юридичних клінік. Для правничих закладів і факультетів мати у своїй структурі юридичну клініку є справою престижу [8, с. 34].

Концепція розвитку юридичної освіти для забезпечення якості вищої юридичної освіти та перевірки відповідності здобутих результатів навчання випускників потребам ринку праці, сучасним викликам глобалізованої правничої професії та найкращим світовим практикам одним із елементів внутрішньої системи забезпечення якості освіти визначає необхідність поєднання навчання здобувачів вищої юридичної освіти з діяльністю у юридичних клініках, а також із проходженням практичної підготовки, стажування тощо [1, с. 50].

Підтримка розвитку юридичної клінічної освіти знайшла своє відображення й на загальнодержавному рівні. Саме тому у Стандарті вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в загальному обсязі кредитів ЄКТС, необхідному для здобуття ступеня вищої освіти бакалавра права, передбачено не менше 15 кредитів ЄКТС на практику у сфері права, зокрема на базі юридичних служб органів місцевого самоврядування, органів законодавчої та виконавчої влади, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, нотаріату, юридичних клінік ЗВО, зокрема обов'язковим є проходження практики в обсязі не менше 5 кредитів ЄКТС або в судах, або в системі прокуратури, або адвокатури [9].

Представники нашої юридичної клініки у 2022 році долучилися до обговорення «Проекту Рекомендацій з організації практичної підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право» під час воєнного стану та післявоєнний період» (далі – Рекомендації), яким рекомендовано: розглянути можливість якісної організації практики на базі юридичної клініки в офлайн / онлайн-форматі, якщо це буде оплачувана діяльність керівника юридичної клініки та помічника керівника; здобувачам, які залучаються до дистанційного проходження практики в юридичних клініках, рекомендується ставити завдання з проходження навчальних вебінарів, сертифікатних програм, залуча-

ти стейкхолдерів-практиків на підставі укладених меморандумів про співпрацю, менторів задля вирішення кейсів, контролю за складанням процесуальних документів, які б потім могли відібрати практикантів на стажування.

Юридичну клініку «Veritas» було утворено 3 липня 2018 року відповідно до рішення Вченої ради. Проте тоді режим роботи клініки істотно відрізнявся від сьогодення і робота студентів не розглядалася як спосіб проходження практики. У 2021 році в історії юридичної клініки «Veritas» відбувся ребрендинг, почався активний процес роботи, незважаючи на складний навчальний процес і зовнішні обставини. Юридична клініка «Veritas» є членом Асоціації юридичних клінік України. Наразі у складі клініки працює 31 студент-клініцист, які консультують громадян щодо питань з різноманітних галузей права із залученням менторів-адвокатів.

Відповідно до п. 1.1 Положення про юридичну клініку «Veritas» юридична клініка «Veritas» є структурним підрозділом юридичного факультету Чорноморського національного університету імені Петра Могили, що створюється на юридичному факультеті за рішенням Вченої ради Університету як база для практичного навчання та проведення практики студентів спеціальності «Право» шляхом надання безоплатної правничої допомоги та здійснення правопросвітньої діяльності [10].

З урахуванням зазначених вище Рекомендацій щодо якісної організації практики на базі юридичної клініки в онлайн-форматі в умовах воєнного стану було розроблено програму проходження виробничої практики на базі юридичної клініки, а студенти-магістри залучаються до дистанційного проходження практики, оскільки безпекова ситуація в нашому регіоні не дає змоги працювати офлайн.

У контексті воєнного часу юридична клініка «Veritas» активно працює за такими напрямками: воєнне право, міжнародне гуманітарне право, міграційне право, медичне право, сімейне право під час війни, трудове право та право соціального забезпечення, спадкове право та юридичного маркетингу (блогінг).

Щодо специфіки категорій осіб, яким ми надаємо безкоштовну правничу допомогу, то це внутрішньо переміщені особи, військовослужбовці та члени їх сімей. На наш погляд, особливістю нашої клініки є в тому, що ми надаємо допомогу особам з інвалідністю, в тому числі жестомовним особам, співпрацюючи з ГО «Миколаївська обласна організація УТОГ» та ГО, які об'єднують осіб з інвалідністю, уклавши з ними Меморандуми про співпрацю. Унікальність є в тому, що в процесі надання правничої допомоги ми залучаємо жестомовного перекладача та використовуємо сервіс «УТОГ» для дистанційного перекладу жестовою мовою. Деякі клініцисти почали вивчати мову жестів.

Також в умовах воєнного стану ми спостерігаємо безліч порушень щодо доступу до публічної інформації, тому навчаємо клініцистів складати інформа-

ційні запити та звертатись до органів публічної влади задля відновлення порушених прав і свобод наших клієнтів.

В умовах воєнного стану клініка залучила менторів задля допомоги у вирішенні кейсів, з якими звертаються клієнти, контролю за складанням процесуальних документів, які б потім могли відібрати практикантів на стажування. Крім того, наша клініка є видимою в соціальних мережах, ментори також ведуть свої блоги, і ми в такий спосіб підтримуємо один одного. Також ментори долучаються до проведення експертних вебінарів нашою клінікою. Менторками юридичної клініки є: адвокатка з спеціалізацією у галузі цивільного, сімейного, трудового, адміністративного права, питання в галузі паспортизації, встановлення особи, осіб без громадянства, правовідносини в галузі освіти та військового права; юристка-спеціалістка в сфері освітнього права та спеціалістка-юристка у сфері сімейного, трудового, господарського, адміністративного права, консультантка з питань перетину кордону.

Щодо комунікації з клієнтами, то нами створено Google Форму для отримання запитів на правничу допомогу і форму зворотного зв'язку з клієнтом (фідбеку). Юридична клініка «Veritas» представлена у соціальній мережі Instagram, має власну сторінку та відкриту групу у Facebook. Також є електронна скринька та Telegram-канал.

Ми не обмежуємось консультуванням та інформуванням громадян, наші студенти-клініцисти протягом 2022–2023 н. р. взяли участь у Міжнародному стажуванні від Асоціації юридичних клінік України на тему «Комплаєнс система організації в умовах досягнення цілей сталого розвитку» та зайняли 2 місце у фіналі. Беручи участь у конкурсі Гакатон Street Law від Асоціації Юридичних клінік України на тему правопросвітницького продукту «Соціальні права українців за кордоном», команда клініки вийшла у Всеукраїнський фінал серед 10 команд. Також команда юридичної клініки «Katalysis» взяла участь у Всеукраїнському антикорупційному 2.0 муткорті від НАБУ та НАЗК щодо розслідування корупційних злочинів, зайнявши 17 місце із 82 команд.

У клініці також динамічно розвивається напрям медіаправової просвіти: відповідно до затвердженого Плану правопросвітницьких заходів на навчальний семестр регулярно проводяться вебінари, онлайн-дискусії тощо на найрізноманітнішу тематику із запрошенням юристів-практиків у якості спікерів. До того ж клініцисти мають змогу брати участь у заходах, що організовуються клінікою у співпраці зі стейкхолдерами (Регіональним представником Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у Миколаївській області, Регіональним центром із надання безоплатної правової допомоги у Кіровоградській та Миколаївській областях, Асоціацією жінок-юристок України «ЮрФем», Радою адвокатів Миколаївської області).

Нововведеннями у діяльності юридичної клініки «Veritas» є те, що кожна проведена онлайн-зустріч (вебінар, тренінг, дискусія тощо) зберігається на технічних носіях, а збережений запис завантажується на власний ютуб-канал [11], щоб кожен мав змогу його переглянути у зручний час. Це сприяє підвищенню професійної компетентності студентів-правників та поширенню юридичних знань серед населення. Оскільки наша клініка працює дистанційно, окремо приділяється увага в нинішніх умовах питанням доброчесної, етичної поведінки студента-клініциста в соціальних мережах.

Парадоксально те, що в Україні нині відбувається війна, й наша країна не є розвинутою економічно, але проходячи підготовку в юридичних клініках вітчизняних ЗВО, коли необхідність отримання правничої допомоги вразливими категоріями населення, що постраждали від війни, зростає в рази, наші клініцисти все одно безвідносно відчують цінність та важливість своєї професії та бачать себе в ній. Тому критичний аналіз ситуації в юридичній клінічній освіті вкрай потрібний, щоб у студентів згодом не відбулося розчарування у своїй майбутній професії.

На наш погляд, навчаючись онлайн, студент набуває навички консультивання та інтерв'ювання клієнта в сучасних юридичних клініках ЗВО, але їх якість є недостатньо висока. Адже неможливо повною мірою через екран навчитися «активному слуханню», методам і технікам встановлення довірчих стосунків із клієнтом, отримання від нього необхідної конфіденційної інформації. Проте під час війни саме дистанційна освіта і дистанційне навчання дають змогу й далі розвиватися юридичному клінічному руху й професіоналізації майбутніх правників у тих клініках, які не постраждали або постраждали мінімально.

Важливим фактором прискорення професіоналізації сучасного студента-правника, насамперед під час підготовки в юридичних клініках, є набуття нових знань з правової англійської мови, складання процесуальних документів і договорів не тільки вітчизняних, але й розвинутих країн, як-от США, Великобританія, Канада, країни ЄС й інші, які є партнерами України у війні з російським загарбником. Також важливо нашим майбутнім правникам-клініцистам набути знання міжнародного гуманітарного права, «перехідної юстиції» та вміння користуватися методами оцінювання матеріальної і моральної шкоди, заподіяної країною-агресором вітчизняним фізичним та юридичним особам. Такі знання є необхідними для сучасних юристів уже зараз, а невдовзі вони ще більше будуть користуватися попитом у клієнтів. Не менш значимим є й те, що клініцисти повинні знати процедуру та перспективи визнання і виконання рішень українських судів у ЄС, США, Канаді тощо [5, с. 150].

Вітчизняні керівники і куратори (супервайзери) клінік, практикуючі адвокати, які співпрацюють із юридичними клініками українських ЗВО, нерідко не

володіють повною мірою такими знаннями і передати їх сучасним студентам-клініцистам не можуть. Виходом є активна колаборація українських клінік із клініками США, країн ЄС тощо [5, с. 151].

Так, нині юридична клініка бере участь у проєкті від Асоціації юридичних клінік України «Посилення спроможності юридичних клінік із забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану» шляхом консультування вимушених переселенців, які знаходяться через воєнний стан за кордоном.

Висновки. Отже, сьогодні існують певні чинники, які гальмують процес професіоналізації майбутніх правників (невідповідність змісту юридичної освіти та якості підготовки в правничих школах сучасним вимогам ринку праці та викликам, що стоять перед сучасним демократичним суспільством, глобальним тенденціям розвитку; недостатній рівень теоретичних знань та практичних навичок у значної частини випускників правничих шкіл України; перехід на дистанційну форму навчання, недостатній рівень володіння студентами-правниками, і зокрема клініцистами, юридичною англійською мовою тощо).

Нестандартні інноваційні підходи стосовно сучасної юридичної клінічної освіти та розвиток правової клінічної науки, активна підтримка ідеї створення клінічних факультетів у ЗВО України, на яких працюватимуть клінічні професори й ділитимуться практичними знаннями зі студентами – усе це запорука успішної професіоналізації студентів-правників вже у найближчому майбутньому. Пропонуємо також налагоджувати тісну співпрацю з клініками США, країн ЄС та іншими партнерами.

У контексті воєнного часу юридична клініка «Veritas» активно працює, надає правничі консультації соціально незахищеним громадянам. Особливість нашої клініки полягає в тому, що ми надаємо допомогу особам з інвалідністю, в тому числі жестомовним особам, співпрацюючи з ГО «Миколаївська обласна організація УТОГ» та ГО які об'єднують осіб з інвалідністю, уклавши з ними меморандуми про співпраці. Деякі клініцисти вивчають мову жестів.

На базі клініки працюють ментори, які допомагають клініцистам у вирішенні кейсів, з якими звертаються громадяни, контролюють складання процесуальних документів. Також було розроблено програму проходження виробничої практики на базі юридичної клініки, а студенти-магістри залучаються до дистанційного проходження практики. До того ж наша клініка є видимою в соціальних мережах, ментори також ведуть свої блоги, і в такий спосіб підтримуємо один одного.

Ми не обмежуємось консультуванням та інформуванням громадян, наші студенти-клініцисти протягом 2022–2023 н. р. успішно зарекомендували себе у трьох проєктах від Асоціації юридичних клінік України, а також взяли участь у муткорті, організованому НАБУ та НАЗК.

До того ж у клініці динамічно розвивається напрям медіаправової просвіти: регулярно проводяться вебінари, онлайн-дискусії тощо на різну тематику із запрошенням юристів-практиків у якості спікерів. Активною є співпраця зі стейкхолдерами.

Пропонуємо юридичним клінікам також створити свій ютуб-канал у якості навчальної платформи задля поширення правових знань серед клініцистів, студентів юридичних факультетів та населення загалом у доступний і зручний спосіб та залучати до юридичного клінічного руху менторів.

Отже, юридична клініка «Veritas» є клінікою, яка загострює найактуальніші галузі права та спеціалізації для студентів в умовах воєнного стану. Робота в клініці сприяє підвищенню професійних компетентностей студентів-правників, набуттю ними soft skills, формуванню соціальної активності, дисциплінованості та розвитку особистого бренду юриста.

Список використаних джерел

1. Головань Т. Г. Юридична клінічна освіта в контексті сучасних викликів глобалізованої правничої професії. *Інтеграція вищої юридичної освіти України з європейським освітнім простором – виклики внутрішньої безпеки під час воєнного стану*. 2023. С. 48–52.
2. Кравчук М., Грицан О. Юридична клінічна освіта як ефективний спосіб підготовки правників. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2(26). С. 42–48.
3. Проект Концепції розвитку юридичної освіти. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/08/06/20190806143601-83.pdf> (дата звернення: 03.04.2023).
4. Горелова В. Ю. Значення юридичної клініки для формування юристів нової генерації. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2018. № 30. С. 151–156.
5. Прилипко С. М., Амелічева Л. П. Вплив інновацій у сфері юридичної клінічної освіти і науки на професіоналізацію студента-правника в умовах дії воєнного стану. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 1. С. 146–155.
6. Маньгора В. В. Роль юридичних клінік у професійній підготовці майбутніх юристів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер.: Економіка і право*. 2012. Вип. 17. С. 167–173.
7. Кожем'яко Н. В. Специфіка професійної діяльності фахівця з правознавства освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст». *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2016. Вип. 10. С. 16–20.
8. Мудрак Р. Генеза становлення інституту юридичних клінік у світі та Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3(11). С. 31–35.
9. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України № 644 від 20.07.2022 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standartu/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zi-zminamy-644-20.03.2023.pdf> (дата звернення: 03.04.2023).
10. Положення про юридичну клініку «Veritas» Чорноморського національного університету імені Петра Могили. URL: https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/Na_sajt_Polozhen-nya_1-1.pdf (дата звернення: 03.04.2023).

11. YouTube-канал юридичної клініки «Veritas» Чорноморського національного університету імені Петра Могили. URL: <https://www.youtube.com/@veritas6798/featured> (дата звернення: 03.04.2023).

References

1. Golovan, T. G. (2023). Legal clinical education in the context of modern challenges of the globalized legal profession. Integration of higher legal education of Ukraine with the European educational space-internal security challenges during martial law. P. 48–52.
2. Kravchuk, M., Hrytsan, O. (2021). Legal clinical education as an effective method of training lawyers. *Actual problems of jurisprudence*, 2(26). P. 42–48.
3. Draft Concept of Legal Education Development. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/08/06/20190806143601-83.pdf> (access date: 04/03/2023).
4. Gorelova, V. Yu. (2018). The importance of the legal clinic for the formation of lawyers of a new generation. *Legal Bulletin of «KROK» University*. № 30. P. 151–156.
5. Prylypko, S. M., Amelicheva, L. P. (2022). The influence of innovations in the field of legal clinical education and science on the professionalization of a law student in the conditions of martial law. *Legal journal of Donetsk National University named after Vasyl Stus*, 1. P. 146–155.
6. Mangora, V. V. (2012). The role of legal clinics in the professional training of future lawyers. *Scientific journal of the M. P. Drahomanov NPU. Ser.: Economy and law*. Issue 17. P. 167–173.
7. Kozhemyako, N. V. (2016). The specifics of the professional activity of a legal specialist of the educational and qualification level «junior specialist». *Professional education: problems and prospects*. Issue 10. P. 16–20.
8. Mudrak, R. (2017). Genesis of the establishment of the institute of legal clinics in the world and in Ukraine. *Actual problems of jurisprudence*. Issue 3(11). P. 31–35.
9. On the approval of the standard of higher education in specialty 081 Right for the first (bachelor) level of higher education: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, 644. dated 07/20/2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zi.zminamy-644-20.03.2023.pdf> (access date: 04/03/2023). Нероб.
10. Regulations on the legal clinic «Veritas» of the Black Sea National University named after Petro Mohyla. URL: https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/Na_sajt_Polozhennya_1-1.pdf (access date: 04/03/2023).
11. YouTube channel of the legal clinic «Veritas» of the Black Sea National University named after Petro Mohyla. URL: <https://www.youtube.com/@veritas6798/featured> (access date: 04/03/2023).

Olena Kaplii, Maria Samoilenko. The experience of remote work (digital opportunities) of the «Veritas» legal clinic under the conditions of the martial law

The article examines the activity and development prospects of legal clinics at the current stage; the need to reform legal education is substantiated; the significance of the legal clinic for the training of future lawyers is revealed; the expediency of introducing innovative interactive methods in student education through legal clinics is proven; suggestions are formulated regarding the further development of legal clinics and the introduction of innovations in their activities. Emphasis is placed on the importance of clinicians and students acquiring new knowledge of legal English, international humanitarian law, «transitional justice», drawing up procedural documents and contracts, as well as the ability to use methods of assessing damage caused by the Russian Federation. Attention is focused on the need to develop cooperation with stakeholders – both domestic and foreign.

The work of the legal clinic «Veritas» of the Faculty of Law of the Black Sea National University named after Petro Mohyla is analyzed in the context of martial law. The activity of the legal clinic «Veritas» regarding the provision of legal advice to socially vulnerable sections of the population is described; attention is focused on such a feature of the clinic as the provision of assistance to persons with disabilities, including sign language persons within the framework of cooperation with public organizations of persons with disabilities. It is emphasized that during the martial law, a program of industrial practice was developed on the basis of the legal clinic, and master's students are involved in remote practice. It tells about the presence of the clinic in social networks. It is emphasized that clinicians during 2022–2023 successfully proved themselves in three projects from the Association of Legal Clinics of Ukraine, and also took part in a mutt court organized by NABU and NAZK.

Attention is drawn to the fact that the direction of media legal education is dynamically developing in the clinic: webinars, online discussions, etc. are regularly held on a wide variety of topics with the invitation of practicing lawyers as speakers, and active cooperation with stakeholders. It is recommended that legal clinics create their own YouTube channels and develop them as an educational platform in order to increase the level of legal awareness of both clinicians and students, as well as the entire population, as well as involve mentors in the legal clinical movement.

Keywords: legal clinic, innovative methods, martial law, legal education, legal clinical education, law student, reformation.

УДК 343.2

DOI 10.31558/2786-5835.2023.1.1.9

Карачевська Ганна Романівна,
асистент кафедри теорії права і прав людини,
куратор Юридичної клініки Школи права
Українського католицького університету

Ошовська Марія Андріївна,
здобувачка вищої освіти
Українського католицького університету,
клініцистка Юридичної клініки Школи права
Українського католицького університету

ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ ЯК ПРОВАЙДЕРИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ДЛЯ ВОЛОНТЕРІВ ТА БЛАГОДІЙНИКІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ПУБЛІЧНІ ЗБОРИ БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ

Стаття присвячена викликам, з якими стикаються благодійники, які здійснюють публічні збори благодійних пожертв та волонтери, зокрема: правовий статус волонтера та благодійника; організаційно-правові форми здійснення та особливості оподаткування таких видів діяльності; юридична відповідальність волонтерів та благодійників. У роботі наведені короткі виклади законодавчих положень, які коментуються чи критикуються, сформульовані основні підходи до надання правової допомоги та просвітницької діяльності з боку юридичних клінік у питаннях волонтерства та благодійності.

Ключові слова: волонтерська діяльність, волонтерство, благодійна діяльність, публічні збори благодійних пожертв, юридична клініка.

Постановка проблеми. Культура волонтерства та благодійності в Україні існує давно та активно розвивається. З початком російсько-української війни у 2014 році та повномасштабного вторгнення у 2022 році волонтерство стало позначати не тільки благодійну громадську активність, але й основну діяльність багатьох громадян. Волонтерство як інструмент громадянського суспільства вирішує чимало актуальних проблем: забезпечення українських військових формувань, допомога внутрішньо переміщеним особам, відновлення зруйнованих або пошкоджених будівель. Поширення волонтерства призводить до низки правових проблем під час здійснення благодійної діяльності. Вирішення цих проблем значно спростило б волонтерську діяльність та збільшило б її результативність. Юридичні клініки, які виконують своє призначення через служіння суспільству, можуть брати активну участь у протидії вказаним проблемам, зокрема – надавати правову допомогу та здійснювати інформаційну роботу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі правові питання волонтерства розглядали у своїх працях В. В. Вашкович, Ю. О. Кривенко. З початком повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році наукові напрацювання у цій сфері набули нової актуальності, зокрема у роботах О. Ю. Василенко, Т. О. Карабін, Я. В. Лазур, П. В. Горінова, О. М. Шуміло. Низка правових проблем в аспекті волонтерства й досі не вирішена. Так, у 2023 році аналітична організація «Центр демократії та верховенства права» презентувала найпоширеніші правові питання, пов'язані з діяльністю волонтерів, зокрема: статус волонтерів, особливості їх податкової звітності, форми провадження волонтерської діяльності тощо [1]. На жаль, доки в Україні триває війна, ці питання залишаються актуальними.

Мета наукової статті. Мета цієї статті – виявити основні виклики та питання у сфері правового регулювання волонтерської діяльності, а також – розробити інструменти, завдяки яким юридичні клініки можуть допомогти у їх вирішенні.

1. Правовий статус волонтера та благодійника, соціальні гарантії

Законодавство України у ст. 1 ЗУ «Про волонтерську діяльність» визначає волонтерську діяльність як форму благодійної діяльності – добровільну, соціально спрямовану, неприбуткову діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Перелік напрямів волонтерської діяльності не обмежений – це може бути будь-яка не заборонена законом практика.

Волонтером може бути будь-яка фізична особа з 14 років, дієздатність якої не обмежена, та яка перебуває в Україні на законних підставах. Неповнолітні особи можуть бути залучені до волонтерської діяльності лише за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника та в обмежених напрямках. Законодавство передбачає соціальні гарантії для

волонтерів, зокрема виплату одноразової грошової допомоги у випадках отримання інвалідності або загибелі, пов'язаних із наданням допомоги у зв'язку зі збройною агресією.

Іншим особливо актуальним видом благодійної діяльності є здійснення публічного збору благодійних пожертв (далі також – публічний збір пожертв). Він полягає у добровільній акумуляції коштів або майна серед невизначеного кола осіб з певною ціллю.

Благодійником за ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації», вважається дієздатна фізична особа або юридична особа приватного права, яка добровільно здійснює один чи декілька видів благодійної діяльності.

2. Основні правові виклики провадження волонтерської та благодійної діяльності щодо публічних зборів благодійних пожертв

2.1. Організаційно-правові форми та особливості здійснення волонтерської та благодійної діяльності

Волонтер може надавати свою допомогу індивідуально або на базі неприбуткової організації чи установи. Є напрями волонтерської діяльності, які волонтер не може провадити самостійно – це ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру та надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану тощо (ст. 1 ЗУ «Про волонтерську діяльність»).

Залучати волонтерів можуть неприбуткові організації, тобто зареєстровані у встановленому порядку та внесені до Реєстру неприбуткових установ та організацій юридичні особи. Доходи неприбуткової організації можуть використовуватись виключно для фінансування утримання такої неприбуткової організації, реалізації мети та напрямів діяльності, визначених в установчих документах. Податковий кодекс також встановлює вимоги щодо установчих документів таких організацій.

Суб'єктами благодійної діяльності є і фізичні особи, і юридичні, зокрема благодійні організації, які створюються як благодійні товариства, установи чи фонди. Засновниками благодійних організацій можуть бути фізичні та юридичні особи приватного права.

Укладення договору про провадження волонтерської діяльності з неприбутковою організацією чи установою не є обов'язковим. Винятками є такі три випадки надання волонтерської допомоги:

– за згаданими раніше напрямками щодо допомоги під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та надання волонтерської допомоги військовим і правоохоронним органам;

- у разі такого бажання волонтера або його законного представника;
- під час відшкодування витрат, пов'язаних із наданням волонтерської допомоги.

Особа, яка здійснює публічний збір пожертв, може діяти від імені благодійної організації на підставі довіреності, від власного імені на користь благодійної організації на підставі контракту або на користь інших бенефіціарів від свого чи їхнього імені на підставі контракту. Закон передбачає низку істотних умов таких договорів.

Одне з питань, яке постає під час здійснення особою публічного збору пожертв – це особливості звітності. Українське законодавство передбачає обов'язкову звітність лише для неприбуткових організацій чи територіальних громад у випадку публічного збору пожертв із використанням благодійного електронно-комунікаційного повідомлення (також відоме як SMS-благодійність). Однак у майбутньому вважається актуальним передбачити у національному законодавстві схожі положення для більшого кола публічних зборів пожертв із обмеженнями чи санкціями за відсутність прозорої звітної документації. В. В. Вашкович, досліджуючи закордонний досвід врегулювання цього питання також наголошує на вимогах щодо відкритості та доступності інформації про надходження та витрати, звітування на запити заявників, публічні реєстри чи видання тощо [4, ст. 40].

Питання, що стосуються договорів про провадження волонтерської діяльності, посвідчень та можливості самостійного надання волонтерської допомоги за результатами опитування від «Центру демократії та верховенства права» є найбільш поширеними [1]. Спірною є надмірна бюрократизація під час здійснення публічного збору пожертв, особливо під час воєнного стану. Убачається не зовсім актуальною та реалістичною практика укладення контрактів із бенефіціарами, зокрема таких деталізованих, як передбачає законодавство.

2.2. Особливості оподаткування волонтерської та благодійної діяльності у вигляді публічних зборів пожертв

Ознака неприбутковості організації присвоюється громадським об'єднанням (громадським організаціям та спілкам) і благодійним організаціям, відповідні юридичні особи вносяться до Реєстру неприбуткових установ та організацій. Неприбуткові організації не є платниками податку на прибуток, а отже, – благодійні надходження на рахунок неприбуткової організації не оподатковуються [7].

Оподаткування благодійної діяльності фізичних осіб було довгий час питанням суспільних дебатів. Створення Реєстру волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації (далі – Реєстр волонтерів) стало рішенням проблеми. У такому реєстрі міститься інформація

про банківські рахунки, відкриті на ім'я волонтера, що призначені для здійснення благодійної діяльності. Отримані благодійниками кошти, спрямовані на допомогу визначеному колу осіб, пов'язаних із захистом територіальної цілісності України, до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку не включаються, а отже, особа не сплачує податок на доходи та військовий збір.

Популярним залишається явище публічного збору пожертв на особисті рахунки багатьох благодійників, які розглядаються як доходи осіб, що підлягають оподаткуванню. Актуальним вбачається впровадження у майбутньому схожого реєстру з пільговим оподаткуванням для благодійників, які спрямовують кошти і на інші напрями.

2.3. Юридична відповідальність під час здійснення волонтерської та благодійної діяльності у вигляді публічних зборів пожертв

Здійснюючи волонтерську чи благодійну діяльність з публічного збору пожертв, особи можуть стати суб'єктами кримінальних правопорушень проти власності (крадіжка, шахрайство, привласнення чи розтрата, заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою) та у сфері господарської діяльності – продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку. Також на осіб, попри звільнення у деяких вищезгаданих випадках від сплати податків на прибуток чи доходи, поширюється податкова відповідальність у частині подання звітності.

Неоднозначну реакцію суспільства викликала стаття 201-2 КК України. Новела має і вади з боку юридичної техніки, на які вказують зокрема О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан [8], і породжує практичні проблеми, оскільки деякі добродішні практики волонтерства можуть формально становити склад цього кримінального правопорушення. Не до кінця зрозумілим є також розмежування положень, що передбачають відповідальність, як-от статей 185, 190, 191, 192 КК України, статей 51, 164-2 КУпАП.

Це лише окремі з правових викликів, із якими ледь не щодня стикаються волонтери та благодійники. Подолання цих викликів є завданням для всієї правової спільноти України – як науковців, так і юристів-практиків. Свою лепту у розв'язання практичних проблем волонтерства може внести і юридичний клінічний рух.

3. Потенціал юридичних клінік у протидії правовим викликам волонтерської діяльності

Юридичні клініки – це форма соціально спрямованої практики для студентів юридичної спеціальності. Робота в клініці покликана не тільки покращити

професійні навички, як-от написання процесуальних документів чи надання консультацій, але й відрефлексувати щодо етичних засад діяльності юриста. Робота юридичної клініки має відповідати на запити суспільства, зокрема на такий актуальний та не до кінця розвинений у правовій площині рух волонтерства та благодійності.

3.1. Надання правової допомоги

З моменту заснування юридичні клініки є активними надавачами безоплатної правової допомоги. Цей напрям діяльності клініки передбачає надання правових консультацій, аналіз та підготовку процесуальних документів, у чому часто потрібна допомога людям, які не мають професійної освіти. В аспекті волонтерської та благодійної діяльності надання правової допомоги клініками може відбуватися за такими напрямками:

- 1) консультування щодо правового статусу і соціальних гарантій волонтера;
- 2) допомога у реєстрації благодійної організації чи громадських об'єднань та включення її до Реєстру неприбуткових установ та організацій;
- 3) заповнення заяви та збору пакету документів про включення особи до Реєстру волонтерів;
- 4) укладення договору про провадження волонтерської діяльності, отримання довіреності чи контракту для здійснення публічних зборів пожертв.
- 5) надання податкових консультацій тощо.

3.2. Роз'яснювальна та інформаційна діяльність

Street-law або правопросвітницька діяльність – також невід'ємна частина діяльності юридичних клінік. Вона передбачає проведення інтерактивних занять на правову тематику, розробку та поширення інформаційних графічних чи відеоматеріалів. В аспекті волонтерської та благодійної діяльності найбільш типовими формами роботи юридичних клінік можуть бути:

- 1) правопросвітня робота серед благодійних та громадських організацій та ініціатив: проведення лекцій, форумів, стратегічних сесій для ініціативних громадян з метою покращити роботу вже наявної організації або створити нову. Належну увагу юридичні клініки мають приділяти й аудиторії, яка навчається у школах і також активно долучається до волонтерства чи публічних зборів пожертв;
- 2) виготовлення і поширення інформаційних матеріалів (інфографіки, алгоритми, чек-листи, відео) із роз'ясненням правових аспектів волонтерства. Так, оскільки благодійність сьогодні об'єднала всю країну та тих, хто за кордоном, і може провадитись із будь-якої точки світу, актуальним є збільшення обсягу діяльності юридичних клінік у соціальних мережах та подання правової інформації у простому, зрозумілому та навіть інтерактивному вигляді.

Висновки. Волонтерство та благодійність є впливовими рушійними силами зараз, під час збройного конфлікту, і будуть не менш важливими після його

завершення під час повоєнної відбудови. Проте ці види діяльності не отримали ані повноцінного законодавчого забезпечення, ані глибинного наукового дослідження, внаслідок чого виникають практичні правові проблеми. Успішним вирішенням цих проблем вбачається співпраця науковців у дослідженні практик та підходів, законодавця у покращенні нормативного регулювання та юридичних клінік – у тлумаченні, інформуванні та допомозі представникам благодійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Повтарь Н., Сташук М. Аналіз результатів опитування щодо правових питань, пов'язаних з діяльністю волонтерів в Україні (березень 2023 року). *Центр демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/analiz-opytuvannya-volontery/>
2. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
3. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
4. Вашкович В. В., Василенко О. Ю., Карабін Т. О., Лазур Я. В., Манзюк В. В., Рошканиук В. М. Посібник волонтера. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2022. 88 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/41997>
5. Про затвердження Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2016 р. № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2016-п#Text>
6. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
7. Пашинський А. Реєстрація волонтерської організації під час війни. *Юридична Газета*. 2022. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/reestraciya-volonterskoyi-organizaciyi-pid-chas-viyini.html>
8. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, 2022. 2(98), 99–115. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.99-115>

References

1. Povtar, N., Stashuk, M. (2023). Analiz rezultativ opytuvannia shchodo pravovykh pytan, pov'язanykh z diialnistiu volonteriv v Ukraini (berezen 2023 roku). Tsentr demokratii ta verkho-vestva prava. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/analiz-opytuvannya-volontery/>
2. Pro volontersku diialnist: Zakon Ukrainy vid 19.04.2011 r. № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
3. Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 r. № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
4. Vashkovych, V. V., Vasylenko, O. Iu., Karabin, T. O., Lazur, Ya. V., Manziuk, V. V., Roshkaniuk, V. M. (2022). Posibnyk volontera. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka». 88 s. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/41997>

5. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Reiestru neprybutkovykh ustanov ta orhanizatsii, vkluchennia neprybutkovykh pidpriemstv, ustanov ta orhanizatsii do Reiestru ta vykliuchennia z Reiestru: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.07.2016 r. № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2016-p#Text1>
6. Podatkovi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
7. Pashynskiy, A. (2022). Reiestratsiia volonterskoi orhanizatsii pid chas viiny. *Yurydychna Hazeta*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/reestraciya-volonterskoyi-organizaciyi-pid-chas-viyni.html>
8. Dudorov, O. O., Movchan, R. O. (2022). Kryminalno-pravova zaborona shchodo nezakonnoho vykorystannia humanitarnoi dopomohy: sumnivna zakonodavcha novela. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, 2(98), 99–115. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.99-115>

Hanna Karachevska, Mariia Oshovska. Legal clinics as providers of legal aid for volunteers and charities who make public charity fundraising

The culture of volunteering and charity in Ukraine has long existed and is actively developing. With the outbreak of the Russian-Ukrainian war in 2014 and the full-scale invasion in 2022, the concept of a volunteer has come to mean not only charitable civic activity, but also the main activity of many people. Charity as a tool of civil society solves many pressing problems: supplying Ukrainian military units, helping internally displaced persons and people with disabilities, restoring destroyed or damaged buildings etc, dealing with ecological issues ect. The concepts of volunteer and benefactor have become interchangeable in the modern context. The spread of these phenomenons raises many questions regarding legal regulation of charitable activities and the relevance of the legislative provisions regulating those issues. These problems became a widely discussed topic and subject of research for a Center for Democracy and Rule of Law that made a survey among volunteers in 2023. Overcoming these challenges would greatly simplify volunteer and charitable activities and increase their effectiveness.

The article focuses on the challenges faced by benefactors that conduct public fundraising and volunteers, in particular: the legal status of a volunteer and a benefactor; legal forms of such activities; peculiarities of taxation; legal responsibility of volunteers and benefactors. The paper provides brief summaries of the legislative provisions that are commented on or criticized, and formulates the main approaches to providing legal assistance and awareness spread by legal clinics in the fields of volunteering and charity. Legal clinics, perceived as a form of socially oriented practice for law students, can carry out various activities and advise members of the public on these issues. It is advised legal clinics to focus on two key steps: providing administrative support with contracts, constituent documents, application for inclusion in the Register of volunteers, tax reporting etc. and incorporation of online-format of consulting and educating, making legal help more accessible for anyone in need.

Keywords: *Volunteering, charity, public gatherings of charitable donations (fundraising), legal clinic.*

*Колеснік Тетяна Євгеніївна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри державно-правових дисциплін
та міжнародного права
Державного біотехнологічного університету*

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ ПРОСВІТИ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК НА БУДЕННУ ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ

У статті охарактеризовано соціальну функцію юридичних клінік, що полягає у формуванні правової культури суспільства, одним із основних елементів якої є правосвідомість, за допомогою заходів правової освіти. Наголошено, що разом із виникненням, розвитком держави і права відбувається поступове становлення людської правосвідомості. Акцентовано, що будь-які питання реформування суспільства, зміни у внутрішньому житті держави, її участь у міжнародних відносинах, на нашу думку, слід розглядати крізь призму правосвідомості окремої особи та суспільства в цілому. Проаналізовано основні підходи до розуміння поняття «правосвідомість». Зроблено висновок, що правосвідомість означає знання про право, ціннісні та ідеологічні правові принципи, психоемоційні складові та вольові правові настанови, традиції у праві, інституційні форми, що необхідні суспільству та окремії людині (особі) для досягнення певних правових цілей. Наведено різні класифікації видів правосвідомості. Аргументовано, що правопросвітницька діяльність юридичних клінік формує буденну правосвідомість, тобто сукупність знань, ідей, ідеологічних і психологічних якостей окремої людини та громадянського суспільства в цілому відносно чинного права, правової системи та бажаної поведінки. Окрему увагу присвячено видам правопросвітницьких заходів у межах співпраці із різними органами та установами.

Ключові слова: *правова освіта, юридична клініка, правосвідомість, правопросвітні заходи, правова соціалізація.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства зростають вимоги до питань правової просвіти кожного, що, зі свого боку, спонукає до пошуку нових форм як з боку держави, так і з боку суспільства. Слід констатувати, що у суспільства завжди є потреба у підсиленні цілеспрямованої діяльності уповноважених державних органів щодо систематичного впливу на поведінку і свідомість людини задля формування позитивних поглядів, ціннісних орієнтацій, які забезпечують виконання правових норм. З огляду на наведене, питання участі студентів-консультантів юридичних клінік у процесі правової просвіти окремої людини та населення в цілому є досить актуальними.

Проведення заходів з правової просвіти населення є одним із основних завдань юридичної клініки, що визначені у Стандартах діяльності юридичних клінік України, метою розроблення і впровадження яких є забезпечення уніфікованої моделі організаційної структури юридичної клініки, єдиних підходів до організації діяльності юридичної клініки та її персоналу, навчального процесу з метою підготовки студентів до практичної діяльності тощо [1]. Метою правової

просвіти є набуття студентами-консультантами юридичних клінік професійних юридичних навичок шляхом безпосереднього здійснення заходів з формування правової культури осіб, їх правосвідомості. До правопросвітньої діяльності юридичних клінік ставляться певні вимоги: по-перше, до підготовки матеріалів, проведення традиційних форм безпосередньої роботи з аудиторією (актуальність тематики; наявність діалогу та дискусії під час заняття; практичні приклади); по-друге, до якісного проведення занять – формування навчальної програми, компетентної команди, вибір технічних засобів; по-третє, до забезпечення ресурсною базою організаційних потреб юридичної клініки; до документального забезпечення правопросвітньої роботи (планово-звітні документи, навчально-методичні матеріали правопросвітніх занять). Безумовно, всі заходи з правової просвіти студентами-консультантами проводяться під контролем та за участі викладача юридичної клініки.

Під час правопросвітницьких заходів відбувається становлення правосвідомості людей шляхом надання студентами-консультантами юридичних клінік знань про право, уявлень про право та правові явища, необхідного ставлення до права та правових явищ звичайними людьми, повсякденна діяльність яких не пов'язана із правом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правопросвітньої діяльності юридичних клінік досліджувалися такими науковцями: А. О. Галай, С. К. Гречанюк, Ш. Б. Давлатов, В. М. Кравчук, М. О. Нікуліна, А. О. Поляков, Є. Ю. Соболев та інші. Загальній характеристиці правопросвітницької роботи, засобам впровадження правопросвітницьких заходів у діяльності юридичної клініки присвячено роботи Ш. Б. Давлатова, М. О. Нікуліної. «Street law» від юридичних клінік як ефективна програма неформальної правничої освіти для підлітків розглядалось науковцями А. О. Галай, С. К. Гречанюк, Є. Ю. Соболев, С. О. Шатрава. Проте наведені дослідження у сфері правопросвітньої діяльності юридичних клінік не вичерпують вказаної проблематики, оскільки залишається осторонь розгляд правопросвітньої діяльності через категорії «правова соціалізація», «правосвідомість». Наведене свідчить про актуальність теми цього дослідження, що й зумовило її вибір.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення механізму впливу правопросвітницької діяльності юридичних клінік на буденну правосвідомість людини.

Виклад основного матеріалу. Наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» від 03.08.2006 № 592 [2] ректорам вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», незалежно від форм власності і підпорядкування, доручено забезпечити створення юридичних клінік та їх функціонування.

Разом із навчальною функцією, юридичні клініки виконують соціальну. Соціальна функція полягає не лише у забезпеченні доступу громадян до правової допомоги, а й у формуванні правової культури суспільства, одним із основних елементів якої є правосвідомість, саме за допомогою заходів правової освіти. Соціальна місія юридичних клінік має бути спрямована на постійний розвиток правосвідомості кожного члена суспільства та суспільства загалом, формування ціннісної правосвідомості з дитинства, в центрі якої стоїть людина та її права [3].

За допомогою правопросвітньої діяльності студенти-консультанти юридичних клінік формують правову свідомість індивіда, що відображає правову дійсність. Через аналіз правосвідомості стає можливим пізнання того, як окремі члени суспільства ставляться до права, чи визнають закріплені в ньому цінності, відповідно можна побачити, у який спосіб право функціонує в суспільстві.

Правосвідомість має тісний зв'язок із правом. Слід констатувати: якщо право розглядати як інтелектуально-вольовий регулятор людської поведінки, то його функціонування повинно бути опосередковане свідомістю і волею людей. Разом із виникненням, розвитком держави і права відбувається поступове становлення людської правосвідомості.

Будь-які питання реформування суспільства, зміни у внутрішньому житті держави, її участь у міжнародних відносинах, на нашу думку, слід розглядати крізь призму правосвідомості окремої особи та суспільства в цілому. Слід констатувати, що між характером, інтенсивністю державних перетворень та рівнем правосвідомості суспільства існує внутрішній взаємозв'язок: чим вищим є рівень правосвідомості суспільства, тим ефективнішою є діяльність органів публічної влади, впровадження міжнародних стандартів, в тому числі забезпечення прав людини, дотримання законності та правопорядку у державі [4, с. 77].

На думку О. М. Джузи, І. Г. Кириченко, В. С. Ковальського, С. М. Корецького, правосвідомість виникає та розвивається під час правової соціалізації, зокрема вступу особи в систему правовідносин, накопичення правових знань щодо усіх елементів правової системи, реалізації правових норм на практиці; формування системи цінностей (ідей) права; формування поведінки, що відповідає правовим нормам [5, с. 124].

Поширеною серед вчених є думка, що правосвідомість слід розглядати як спільну свідомість, що відображає правову дійсність у формі правових знань і оціночного ставлення до права і практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людей у сфері права [6].

Г. П. Клімова вважає, що правосвідомість є сукупністю правових уявлень, почуттів, переконань, оцінок, що виражають ставлення індивідів, соціальних груп, суспільства в цілому до права, до поведінки людей у галузі правового ре-

гулювання. Вона має складну внутрішню структуру і сенсовірний характер, тому дає змогу більш повно та об'єктивно пізнати й зрозуміти правову дійсність [7].

Н. Волковицька в основу визначення елементів правової свідомості вкладає три аспекти її аналізу: загальне сприйняття права; оцінка права і правової дійсності; вольове вираження ставлення до права, що відповідають трьом елементам правової свідомості – правова онтологія, правова аксіологія та правова праксеологія [8, с. 34].

Підсумовуючи, слід зазначити, що правосвідомість є сукупністю певних якостей, характеристик, які властиві правовим процесам і явищам. Вона поєднує знання про право, ціннісні та ідеологічні правові принципи, психоемоційні складові та вольові правові настанови, традиції у праві, інституційні форми, що необхідні суспільству та окремії людині (особі) для досягнення певних правових цілей.

У юридичній літературі правосвідомість, її різні прояви класифікуються за різними критеріями: буденна, професійна, наукова; повсякденна, практична, теоретична; індивідуальна, групова, суспільна; компетентна [4, с. 84–85]. Предметом нашого дослідження є буденна правосвідомість, тобто сукупність знань, ідей, ідеологічних і психологічних якостей окремої людини, громадянського суспільства в цілому, відносно діючого права, правової системи та бажаної поведінки.

Правопросвітня діяльність юридичних клінік сприяє розумінню людиною, суспільством сутності права, розвитку особистого ставлення до цінностей права та необхідності дотримання правових норм у повсякденному житті, а також у забезпеченні «людського виміру» права та правової системи, ефективного та постійного відтворення їх гуманістичної природи та призначення. З огляду на це важливим напрямом у розвитку України як правової держави з розвинутим громадянським суспільством є розвиток правової свідомості кожного члена суспільства [9, с. 64].

Становлення правової свідомості суспільства здійснюється на всіх рівнях, охоплюючи різні суб'єкти права – від індивідуума до мікро- та макрогруп. Особливого значення набуває цей процес в умовах формування правової держави та громадянського суспільства, а успіх у вирішенні цього завдання залежить від рівня юридичної освіти та впливу юридичної науки на суспільні процеси й різноманітні сфери життєдіяльності людини, від традиційних норм, зафіксованих у громадській правосвідомості, тощо [10, с. 48].

Впровадження юридичної клінічної освіти у навчальний процес супроводжується інтеграцією навчальних закладів у соціум. Тому закономірно, що діяльність юридичних клінік передбачає співпрацю, яка може відбуватися у найрізно-

манітніших напрямках, найрізноманітнішими способами і з різними особами для проведення правової просвіти населення. Сьогодні вже склалася певна система взаємодії юридичних клінік між собою, з державними та громадськими організаціями, міжнародними інституціями тощо [11]. Проводячи правопросвітницькі заходи, юридичні клініки в особі студентів-консультантів співпрацюють з різними органами публічної влади, державними та приватними установами (навчальними закладами, іншими юридичними клініками) та організаціями (громадськими та міжнародними організаціями), зокрема й засобами масової інформації.

Наприклад, у співпраці з органами публічної влади у газетах, журналах публікуються матеріали юридичної клініки щодо загальної правової інформації, актуальних практичних ситуацій, юридичних консультацій тощо. Така ж роль відводиться і засобам масової інформації загалом. Завдяки проведенню тематичних прес-конференцій, інформаційних пакетів для преси, інтерв'ю на радіо і телебаченні також здійснюється правопросвітницька діяльність юридичних клінік. Не є винятком проведення вказаних заходів із запрошенням адвокатів, суддів, представників правоохоронних органів з метою ознайомлення пересічних громадян актуальними змінами у законодавстві, роз'яснення законодавства тощо. Окремим інформаційним каналом щодо правопросвітницької діяльності юридичної клініки є власний сайт, на якому розміщуються правова інформація щодо правопросвітницьких заходів, зразків процесуальних документів, занять із «Практичного права», посилання на офіційні сайти органів влади та законодавство, актуальні новини тощо.

Під час безпосередньої роботи студентів-консультантів з групами осіб у межах традиційних (лекція, семінар, групова бесіда) та інноваційних форм (інтерактивне заняття, тренінг) можна побачити ставлення громадян та соціальних груп до чинних норм права, законодавства та правових явищ; рівень усвідомлення потреби у загальнозначущих правилах поведінки (норм права), що встановлюються державою; оцінку кожного щодо справедливості норм права та наявного правового порядку. Через правосвідомість громадян, суспільства в цілому відбивається стан правових відносин у державі та тенденції їх змін.

Студенти-консультанти юридичних клінік під час правоосвідньої діяльності надають загальні, базові правові знання, необхідні кожній людині, зокрема щодо прав, свобод і інтересів людини і громадянина, регламентованих у національному законодавстві держави та міжнародних актах; механізму держави; правомірної поведінки; законності та правопорядку. Від ступеня засвоєння цих знань залежить їх рівень правосвідомості та правової активності. Під час таких заходів людина має осмислити цінність права у сфері суспільних відносин; знати про вплив права на повсякденне життя; розуміти зміст права та закономірності правових явищ, уміти витлумачити ті чи інші положення нормативно-

правового акту; уміти використовувати у буденній діяльності набуті правові знання для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів; уміти поводитися в складних правових ситуаціях.

Розроблення системи правових просвітницьких заходів допомагає формувати у суспільстві стійку повагу до закону; підвищувати рівень правової обізнаності та юридичної грамотності; мотивувати до законослухняної поведінки як провідної моделі соціальної поведінки особи у суспільстві; удосконалити юридичну техніку з метою забезпечення зрозумілості офіційного та неофіційного тлумачення нормативних актів; використовувати сучасні засоби інформування суспільства про державну правову політику, національне законодавство та акти міжнародного права; створювати навчальні радіомовні та телевізійні канали, друковані видання із запровадженням відповідних рубрик для надання правової інформації; координувати діяльність органів публічної влади, державних та приватних установ, організацій, громадських об'єднань, засобів масової інформації у сфері правоосвітньої діяльності.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що основним завданням правової просвіти населення юридичними клініками є становлення буденної правосвідомості – усвідомлення людьми цінностей права, знання своїх прав і свобод та уміння їх захистити. Правосвідомість, по-перше, відображається у правових категоріях, ідеях, почуттях та поглядах людей на правову дійсність, по-друге, спрямовує людей як суб'єктів права на певні зміни в правовому середовищі.

Буденна правосвідомість є характерною для кожної людини, оскільки вона знає про існування права, норм права, правових явищ та має певне ставлення до них. Навіть буденна правосвідомість впливає на державотвірні процеси, формування правової держави, реалізацію, охорону та захист права кожною людиною.

Завдяки підвищенню рівня правосвідомості кожна людина, суспільство, з одного боку – усвідомлюють потребу в загально значущих правилах поведінки (нормах права), які мають встановлюватися державою, цінність права для формування правової, соціальної та демократичної держави, з іншого – роблять оцінку справедливості (чи несправедливості) чинного правопорядку, перспектив подальшого розвитку права в державі, її правотворчої та правозастосовної діяльності.

Список використаних джерел

1. Стандарти діяльності юридичних клінік України: Всеукраїнський З'їзд Асоціації юридичних клінік України від 19.06.2014. Протокол № 2. URL: <http://surl.li/cfmey>
2. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>

3. Ківалов С. В. Стратегічні напрями реформування інституту освіти в Україні. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (керівник авт. кол.), Л. І. Кормич (ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) та ін.; ОНЮА, Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса, 2009. Вип. 36. С. 3–9.
4. Лоджук М. Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 328 с.
5. Соціологія права: навч. посіб. / О. М. Джу́жа, І. Г. Кириченко, В. С. Ковальський, С. М. Корецький та ін.; за заг. ред. О. М. Джу́жи. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 288 с.
6. Сучасна правосвідомість слідчих (теоретико-соціологічний аспект) / В. М. Коробка, В. В. Пашутін; Донец. ін-т внутр. справ. Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. 124 с.
7. Клімова Г. П. Правосвідомість: до теорії питання. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 35–42. URL: <http://surl.li/fvpjrh>
8. Волковицька Н. Онтологічний та аксіологічний елементи у сучасній правовій свідомості. *Юридична Україна*. 2010. № 3. С. 33–38.
9. Завальнюк В. В. Антропологічне осягнення правової реальності: юриспруденція на перетині епох: монографія; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юридична література, 2012. 206 с.
10. Кормич Л. І. Правова освіта і правова культура: проблеми сучасного українського суспільства. *Юридична освіта і правова держава*: зб. наук. праць / за ред. С. Ківалова. Одеса, 1997. С. 47–54.
11. Взаємодія юридичної клініки з суб'єктами суспільних відносин щодо забезпечення матеріальними ресурсами діяльності юридичних клінік. URL: <https://infopedia.su/4x2bbe.html>

References

1. Standarty diialnosti yurydychnykh klinik Ukrainy: Vseukrainskyi Zizd Asotsiatsii yurydychnykh klinik Ukrainy vid 19.06.2014 № 2. URL: <http://surl.li/cfmey> (data vidviduvannia 31.03.2023).
2. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnoho zakladu Ukrainy: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (data vidviduvannia 31.03.2023).
3. Kivalov, S. V. (2009). Stratehichni napriamy reformuvannia instytutu osvity v Ukrainy. *Aktualni problemy polityky*: zb. nauk. pr. / redkol.: S. V. Kivalov (kerivnyk avt. kol.), L. I. Kormych (red.), M. A. Polovyi (vidp. sekr.) ta in.; ONIuA, Pivdenno ukr. tsentr hender. problem. Odessa, № 36. S. 3–9.
4. Lodzhuk, M. T. (2015). Yurydychni kliniki v Ukraini: osvita ta pravova dopomoha: monohrafiia. Odessa: Feniks, 328 s.
5. Dzhuzha O. M., Kyrychenko I. H., Kovalskiy V. S., Koretskyi S. M. et al. O. M. Dzhuzhy (Ed.). (2004). *Sotsiologhiia prava: navch. posib.*; Kyiv: Yurinkom Inter.
6. Korobka V. M., Pashutin V. V. (2002). *Suchasna pravosvidomist slidchykh (teoretyko-sotsiologichnyi aspekt) / Donetsk. in-t vnutr. sprav. Donetsk: DIVS MVS Ukrainy, 124 s.*
7. Klimova, H. P. (2012). *Pravosvidomist: do teorii pytannia. Aktualni pytannia innovatsiinoho rozvytku*. 2. S. 35–42. URL: <http://surl.li/fvpjrh> (data vidviduvannia 31.03.2023).
8. Volkovytska, N. (2010). *Ontologichnyi ta aksiologichnyi elementy u suchasni pravovii svidomosti. Yurydychna Ukraina*. 3. S. 33–38.
9. Zavalniuk, V. V. (2012). *Antropologichne osiahnennia pravovoi realnosti: yurysprudentsiia na peretyni epokh: monohrafiia; Nats. un-t «Odes. yuryd. akad.»*. Odessa: Yurydychna literatura.

10. Kormych, L. I. (1997). Pravova osvita i pravova kultura: problemy suchasnoho ukrainskoho suspilstva. *Yurydychna osvita i pravova derzhava*: zb. nauk. prats / za red. S. Kivalova. Odesa, S. 47–54.
11. Vzaïmodiïa yurydychnoi kliniky z subïektamy suspilnykh vidnosyn shchodo zabezpechennia materialnymy resursamy diïalnosti yurydychnykh klinik. URL: <https://infopedia.su/4x2bbe.html> (data vidviduvannia 31.03.2023).

Tetiana Koliesnik. Influence of law education of legal clinics on person's everyday legal awareness

The author of the article has characterized the social function of legal clinics, which consists in the formation of society's legal culture with the help of legal education means, where one of the main elements is legal awareness. It has been stated that the gradual formation of human legal awareness takes place together with the emergence and development of the state and law. It has been emphasized that any issues of reforming society, changes in the state's internal life, its participation in international relations, in our opinion, should be considered through the prism of legal awareness of an individual and society in the whole.

The main approaches to understanding the concept of «legal awareness» have been analyzed. It has been concluded that legal awareness means knowledge about law, valuable and ideological legal principles, psycho-emotional components and volitional legal guidelines, traditions in law, institutional forms that are necessary for society and a person (individual) to achieve certain legal goals.

The author has provided different classifications of legal awareness types. It has been argued that legal educational activity of legal clinics forms everyday legal awareness, i.e. a set of knowledge, ideas, ideological and psychological qualities of an individual, civil society in the whole, in regard to the current law, legal system and desired behavior.

Particular attention has been paid to the types of legal educational activities within the framework of cooperation with various authorities and institutions. In particular, materials of legal clinics on general legal information, current practical situations, legal consultations, etc. are published in the newspapers and magazines of such authorities within the cooperation with public authorities and performance of joint tasks. The same role is assigned to mass media in general. Legal educational activities of legal clinics are also carried out due to the conduction of thematic press conferences, information packages for mass media, interviews on radio and television. The specified events are also held by inviting lawyers, judges, representatives of law enforcement agencies in order to acquaint ordinary citizens with current amendments in legislation, clarification of legislation, etc.

Keywords: *legal education, legal clinic, legal awareness, legal educational activities, legal socialization.*

*Кучеренко Таїсія Михайлівна,
адміністратор юридичної клініки «Соціальна справедливість»
Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана*

ФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЮ КЛІНІКОЮ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОФЕСІЙНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТА-ПРАВНИКА

У статті досліджено роль юридичної клініки в підготовці студентів-правників. У статті розглянуто формування правової культури студентів-правників юридичною клінікою та подальший вплив правової культури на професійну ідентичність студента-правника. Проаналізовано мету та завдання юридичної клініки та її значення у підготовці майбутніх правників.

***Ключові слова:** юридична клініка, професійна підготовка, правова культура, студенти-правники, професійна ідентичність.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української держави вагомий вплив на розбудову демократичного суспільства здійснюють висококваліфіковані юристи. Саме вони покликані відігравати роль у суспільстві, яка забезпечує розвиток правової культури серед населення. Так, аналізуючи останні тенденції, можемо спостерігати збільшення інтересу до юридичної професії, що не може не тягнути за собою такі наслідки як високі вимоги до представників юридичної професії. Питання професійної ідентичності правника є досить важливим у процесі професійної підготовки майбутніх юристів та активного розвитку професійної компетентності, і означає усвідомлення своєї приналежності до певної професії.

Вивчення ролі саме юридичних клінік у формуванні професійної ідентичності студента-правника набуває широкої актуальності, адже саме юридична клініка покликана виховувати у студентів-правників навички, які визначають їх професійну приналежність і місце юриста у житті суспільства взагалом.

Розбудова демократичного суспільства, зміни у внутрішньому житті держави та визначення її місця у системі міжнародних відносин виводять на дослідження проблеми формування і впливу правової культури громадян в цілому. Оскільки правова культура є складовою частиною і засадою демократії, важливого значення набуває і виховання її у студентів-правників юридичної клініки. Саме студенти-правники юридичної клініки наділені можливістю нести цю культуру у суспільство, що набуває важливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом впливу юридичної клініки на формування правової культури студентів-правників займалися такі науковці: Ю. Фігель, Р. Гентош, Є. Федик, О. Аксьонова, А. Галай, М. Дулеба, В. Журавський, О. Копиленко.

Особливу зацікавленість викликають праці українських науковців, які вивчали значення юридичних клінік у системі професійної юридичної освіти та їх роль у формуванні правової культури студентів-правників. Зокрема, М. Дулеба вважає, що завдяки створенню юридичних клінік громадський правозахист став більш дієвим та кваліфікованим, і юридичні клініки стали тією ланкою правового захисту, якої не вистачало, щоб забезпечити правову допомогу найбільш незахищеним громадянам [1, с. 5–6].

У своїй роботі «Юридична клініка» С. Молібог стверджує, що створення юридичної клініки забезпечує можливість практичного застосування студентами своїх знань та сприяє вирішенню питання загальнодержавного значення: допомоги найбільш соціально незахищеним прошаркам населення [2, с. 37].

Юридична клініка поступово стає невід'ємною частиною у кваліфікованій підготовці майбутніх правників. Проте залишаються невирішеними проблеми невизначеності подібних методів навчання, спрямованість на виховання у студентів-правників правової культури для виконання завдань, які покликана вирішувати юридична клініка.

Формування цілей статті. Мета та завдання статті полягають у дослідженні понять правової культури студента-правника, її формування юридичною клінікою та впливу на професійну ідентичність майбутніх юристів.

Виклад основного матеріалу. Питання професійної ідентичності правника є досить важливим у процесі професійної підготовки майбутніх юристів та активного розвитку професійної компетентності, і означає усвідомлення своєї приналежності до певної професії.

Студентів-правників важливо саме ідентифікувати себе з обраною професією для усвідомлення свого місця в системі міжособних стосунків. Через це стає необхідним визначення умов, за сприяння яких формується професійна ідентичність студентів-правників. Також питанням, яке потребує дослідження, є виділення особливостей формування осововної складової професійної ідентичності майбутніх юристів – правової культури.

Професійна ідентичність – це система знань, умінь і навичок з професійно спрямованих дисциплін, сприйняття цінностей, ідеалів, норм професійної спільноти, які забезпечують професійне самовизначення та розвиток професіонала [3, с. 1].

Як зазначає Я. Аронов у своїй дисертації, під професіоналізмом юриста варто розуміти комплексне явище, що включає систему спеціальних знань, умінь, навичок, цінностей, а також відображає ставлення до правничої діяльності, які є результатом процесу професійної соціалізації, що виражає спрямованість на підтримання порядку в соціумі на захист прав людини [4, с. 11].

Аналізуючи це визначення, можна дійти висновку, що професіоналізм юриста включає у себе важливу складову – правову культуру юриста, яка саме

і відображає ставлення до правничої діяльності, наслідком чого є забезпечення належного виконання юристом своєї роботи.

Поняття «правової культури», її значення та функції у суспільному житті останнім часом є предметом наукових досліджень. Але дослідники не можуть дійти єдиного визначення поняття правової культури та її складових частин і їх ролі у суспільному житті. Структуру правової культури можна визначити за наявністю таких основних складових: правосвідомість, яка має бути забезпечена на високому рівні і виконуватися; дотримання справедливості та захисту прав людини; правова активність громадян, яка забезпечується правомірною поведінкою у суспільстві та належною роботою органів державної влади.

Я. Аронов у своїй дисертації формулює поняття правової культури юриста, саме як категорія, що відображає правовий досвід та позначає систему правових цінностей, які у сучасних умовах включають верховенство права, людську гідність і справедливість.

Є. І. Федик стверджує, що особливостями мети та завдання правового виховання у студентів-юристів є:

1) формування стійкого уявлення про те, що людина, її права та свободи мають бути головною цінністю суспільства та держави;

2) вироблення ставлення до Конституції України як до святині, яка втілює здобутки у розбудові української державності та забезпеченні прав людини й українського народу;

3) прищеплення правильного розуміння високої значимості професії юриста в сучасних умовах, зокрема у справі захисту основних прав і свобод людини, законних прав та інтересів громадян;

4) формування у студентів науково обґрунтованих уявлень про властивості та риси правової держави, яка має бути сформована в Україні, та готовності брати активну участь у її розбудові;

5) забезпечення глибокого засвоєння такого обсягу юридичних знань, який є необхідним для виконання відповідних професійно-юридичних функцій;

6) формування загальної і правової культури у майбутніх юристів на рівні, який максимально відповідав би моделі юриста;

7) прищеплення студентам – майбутнім юристам розуміння необхідності використовувати свої знання та навички для проведення правової пропаганди серед інших груп населення, забезпечення правопорядку, законності, належного захисту законних прав та інтересів усіх учасників правовідносин [5, с. 16].

Як зазначає В. В. Дудченко, право неможливо зрозуміти в належний спосіб, не усвідомивши його цілей, тому юрист має знати систему цінностей сучасного суспільства та використовувати право як засіб досягнення справедливості у межах цієї системи цінностей [6, с. 67].

Отже, формування правової культури у майбутніх юристів на рівні, який буде відповідати професійному рівню юриста-практика, є чи не найголовнішою метою та завданням правового виховання юристів.

Головною рисою правової культури студента-правника є саме відчуття справедливості, на формування якого впливають навички: знання і вміння застосування чинного законодавства та вміння оперувати правовими принципами.

Правова культура завжди позначається на формуванні моральної культури. Адже правова культура є обов'язковим чинником для формування високих моральних цінностей студента-правника. Поняття змісту правових явищ, як-от: правосуддя, законності, правової відповідальності додержання норм права та застосування їх забезпечують закріплення у громадян осовних засад моралі.

Отже, можна дійти висновку, що правова культура юриста вже у себе включає повагу й дотримання принципів верховенства права, справедливості і людської гідності, що є складовою більш морально-правового аспекту.

Правова культура у студентів-правників формується протягом всього часу навчання студента у правничій школі в процесі опанування ним всіх, без винятку, університетських навчальних програм і курсів, зокрема і його роботи у юридичній клініці. Програми і заходи, передбачені правничою клінічною освітою, повинні якомога повніше сприяти формуванню такої культури в практиці надання різних форм правничої освіти і правової просвіти [7, с. 92].

На думку Н. Ю. Коваленко, під правосвідомістю студентської молоді, яка безпосередньо впливає на зміст професійної правосвідомості, слід розуміти систему понять, поглядів, уявлень, настроїв, почуттів та емоцій, які виражають відношення студентів до права і законності, їх поняття про належний правопорядок, правомірну чи неправомірну поведінку в суспільстві. Здійснені дослідження вказують на те, що в сучасний період право сприймається молодими людьми як другорядне явище, а не як базова, фундаментальна ідея, хоча через вищу правову компетенцію студенти-юристи мають більш зрілу та менш суперечливу правову свідомість, на відміну від студентів, які навчаються на факультетах неюридичного спрямування [8, с. 119].

Відповідно до «Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» метою юридичної клініки є саме: підготовка та навчання студентів у дусі дотримання й поваги до принципів верховенства права, справедливості і людської гідності та формування правової культури у громадян. Юридична клініка у своїй діяльності може і повинна забезпечувати виховання у студентів-правників саме високого рівня правосвідомості, який полягає в умінні студентів оцінювати закон з позиції справедливості, прав людини та дотримання ними правомірної поведінки. І студенти-правники, які наділені правовою культурою, зможуть на належному рівні нести цю культуру, її цінності для громадян [9].

Загалом участь студентів у роботі юридичної клініки не тільки дає змогу отримати навички практичної роботи юриста, але й полегшує засвоєння основних дисциплін під час навчання, і зі свого боку, сприяє у формуванні правової культури студентів-правників.

О. М. Аксьонова вважає можливим розглядати юридичну клініку як специфічне середовище, яке має конкретний вплив на процес формування професійної свідомості та правової культури її учасників. На її думку, встановлюючи певні правила поведінки учасників юридичної клініки, побудовані на принципах моралі та права, клініки тим самим сприяють формуванню правосвідомості та правової культури, а також підвищують рівень правовиховної діяльності [10, с. 7].

До того ж відповідно до мети та завдань юридичної клініки для її повного та ефективного функціонування керівництво юридичної клініки і вищого навчального закладу повинно організувати й забезпечити проведення правоосвітніх, правороз'яснювальних та інших навчально-практичних заходів, підготовку й поширення публікацій для населення з актуальних правових питань, проведення науково-практичних конференцій, семінарів, тренінгів та інших заходів з актуальних правових питань [9].

Засобами, якими досягається виховання юридичною клінікою правової культури у студентів-правників, є:

- лекції, семінари та тренінги на правову тематику, які організовуються юридичною клінікою за підтримки керівництва університету та АЮКУ;
- безпосереднє надання юридичних консультацій клієнтам, які звертаються до юридичних клінік;
- заходи, які відбуваються за участі практикуючих юристів, де є можливе спілкування з студентами-консультантами та обмін досвідом;
- підготовка юридичною клінікою друкованих видань;
- проведення правопросвітницьких заходів у межах проекту «Street law»;
- організація спеціальних організаційно-освітніх акцій, як-от: конкурси, круглі столи, брейн-ринги.

Особливу увагу необхідно приділити саме проведенню правопросвітницьких заходів у межах проекту «Street law», що являє собою своєрідний курс лекцій для певної категорії школярів і має на меті ознайомити їх із правовими інституціями, які можуть забезпечити уникнення ними неприємних юридичних колізій у їх повсякденному житті [11, с. 90].

Юридична клініка «Соціальна справедливість» Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана також спрямовує свою діяльність серед виконання основних завдань на виховання правової культури студентів-правників. Так, юридичною клінікою організовуються зустрічі з практикуючими юристами у межах заходів: «Знання до кави», «Вечір юридичного кіно». Саме

спілкування з практикуючими юристами дає студентам більшу можливість сформулювати загальне уявлення про юристів як носіїв правової культури у суспільстві та їх професійну ідентичність серед безлічі інших професій. Також напрямом діяльності, який спрямований на виховання правової культури громадян, є проведення правопросвітницьких заходів у межах проєкту «Street law», «Юридичний навігатор».

Через це не можна повною мірою погодитися із твердженням О. О. Орлової про те, що юридичну клініку (як діяльність студентів юридичних навчальних установ з отримання практичних навичок через надання юридичних консультацій населенню, яке потребує юридичної допомоги) слід розглядати як особливий різновид юридичної освіти (для студентів юридичних навчальних закладів) і правової просвіти (для населення) [12].

Уявляється, що юридична клініка є традиційним суб'єктом правового виховання, а не окремою формою правової освіти, правового виховання чи різновидом юридичної освіти, оскільки у своїй діяльності використовує практично всі наявні форми, засоби та методи такого виховання, характер та зміст яких визначено на нормативному та доктринальному рівнях [13, с. 117].

Досягнення мети розвитку правової культури громадян забезпечується через правопросвітницьку діяльність, а саме: поінформованість, яка є важливим аспектом формування юридично зрілої особи, доказ необхідності і соціальної корисності законів і підзаконних актів та вміння користуватися законами й іншими актами у практичній діяльності в повсякденному житті.

Формами правового виховання як зовнішнього вираження організаційної діяльності юридичних клінік є саме правова освіта студентів-клініцистів, яка є цілеспрямованим процесом правового навчання, доведення до студентів, відвідувачів юридичної клініки та інших категорій осіб відомостей про прийняття нових законів та підзаконних актів, їх змісту та спрямованості, поширення студентами-клініцистами правових знань серед населення шляхом тлумачення норм права через засоби масової інформації, робота із шкільною молоддю [13, с. 117].

Як зазначають В. С. Журавський та О. Л. Копиленко, робота молодих юристів у юридичній клініці дає змогу усвідомити цінність і значення отриманих теоретичних знань, оволодіти методологією та процесуальною технікою застосування цих знань на практиці [14].

Досліджуючи цю тематику, не можна не звернути увагу і на особливості впливу юридичної клініки на систему сучасного отримання юридичної освіти в Україні, яка полягає переважно на теоретичному викладанні знань, яке ґрунтується на засвоєнні студентами-правниками у переважній більшості норм позитивного права – чинного законодавства. У процесі семінарських занять студенти вивчають практичне право, проте цього засвоєння у межах академічних годин

недостатньо для отримання на фініші студента-правника, який готовий відразу поринути у практику застосування засвоєних норм права у практичній професійній діяльності з повністю сформованими поняттями правової культури.

На думку Р. Гентоша, такий розрив між теорією та практикою втілюється у прихованому протистоянні між т. зв. професорським правом, яке абстрагується від реального, живого права й інколи орієнтує студентів на неіснуючі цінності та стереотипи, і реально функціонуючим, живим правом, правом практиків-юристів [15, с. 5–6].

Академічний стиль викладення матеріалів для студентів не може достатньою мірою враховувати всі аспекти юридичної професії. Це стосується і питання формування правової культури студентів-правників. За межами професійного викладання залишають багато проблемних питань, з якими стикаються юристи уже під час самостійної професійної діяльності, що значною мірою впливає на професійну ідентичність студентів-правників.

Юридична клініка якраз є тією ланкою, яка здатна об'єднувати теоретичну юридичну освіту та практичну професійну діяльність, а отже, – і інструментом, який прямо впливає на формування професійної культури майбутнього правника уже на стадії навчання у закладі освіти.

Головна мета юридичних клінік полягає у підвищенні рівня практичних знань, умінь і навичок студентів юридичних спеціальностей, після цього основною метою є забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги, і третьою основною метою є формування правової культури студентів-правників та громадян.

Висновки. Юридична клініка є вагомим інструментом виховання у майбутніх правозахисників професійних навичок та правової культури. Професіоналізм і справедливість тріумфують у юридичній практиці лише тоді, коли юрист як служитель закону чесно виконує свій морально-правовий обов'язок, постійно підвищує свою майстерність, опановує досягнення теоретичної та практичної юриспруденції, які забезпечуються заходами юридичної клініки.

До того ж питання формування правової культури майбутніх юристів, їх правосвідомості, ціннісних орієнтацій набуває особливого значення в умовах модернізації права та юридичної освіти. Внаслідок недосконалості методів юридичної освіти у більшості вищих навчальних закладів України недостатньо уваги приділяється практичній підготовці студента, формуванню його правосвідомості, правової культури. Саме на ліквідацію цієї прогалини у навчальному процесі й спрямована діяльність юридичної клініки.

Тому дослідження впливу юридичної клініки на формування саме правової культури студентів правників має важливе значення у побудові в Україні демократичної держави, захистом прав громадян у якій будуть займатися ква-

ліфійковані правники, адже першим реальним доторком до професійної діяльності студента правника і першим кроком до формування професійної ідентичності майбутнього юриста є саме юридична клініка.

Список використаних джерел

1. Гентош Р. Є. Діяльність юридичних клінік у сфері громадського правозахисту: посіб. для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Львів, 2003. 126 с.
2. Молібог С. Юридична клініка. *Центр комерційного права*. Київ, 2002. 104 с.
3. Ващенко Т., Клібайс Т. Психологічні особливості формування професійної ідентичності у майбутніх психологів та юристів. *Наукові здобутки студентів Інституту людини*. 2016. № 2(6). С. 1–2. URL: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BA/Downloads/77-314-1-PB.pdf
4. Аронов Я. Професійна культура юриста та її значення у юридичній практиці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2020. 223 с.
5. Федик Є. І. Формування правової культури студентів-юристів: теоретичні та прикладні аспекти (на матеріалах діяльності навчальних закладів з підготовки молодших спеціалістів): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 1996. 87 с.
6. Дудченко В. В. До питання щодо перспектив розвитку українського права. *Право ХХІ століття: становлення та перспективи розвитку*: зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. «Другі Прибузькі юридичні читання». Миколаїв, 24–25–26 листопада 2006 р. С. 67.
7. Правнична клінічна освіта в Україні: навч. посіб. за заг. ред. В. М. Суценка. Київ: ВАІТЕ, 2020. 274 с.
8. Коваленко Н. Ю. Правосвідомість студентської молоді в сучасний період. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 5(55). С. 119.
9. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ Міністерства освіти та науки України від 03.08.2006 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. С. 680.
10. Аксьонова О. М. Правовиховний вплив юридичних клінік на формування правової культури майбутніх юристів. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Т. 26(65). 2013. № 2–1(Ч. 1). С. 7.
11. Басай В. Д. Вплив програм клінічної освіти на якість підготовки юристів. *Часопис Київського університету права НАН України*. 2003. № 2. С. 90.
12. Орлова О. Правове виховання і роль міліції у його здійсненні на сучасному етапі розвитку суспільства (теоретичні та прикладні аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 17 с.
13. Лоджук М. Т. Юридичні клініки як суб'єкти правового виховання. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук. конф. проф.-виклад. складу. Одеса: Фенікс, 2011. Т. 1. С. 117.
14. Дулеба М. В. Діяльність «юридичних клінік» України: шляхи розвитку та вдосконалення: наук.-практ. посіб. Київ: Атіка, 2004. С. 3.
15. Діяльність юридичних клінік у сфері громадського правозахисту: посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / Р. Є. Гентош, М. В. Дулеба, В. О. Козлов, О. С. Котуха. Львів, 2003. С. 5–6.

References

1. Hentosh, R. Ye. (2003). Diialnist yurydychnykh klinik u sferi hromadskoho pravozakhystu: posib. dlia studentiv yurydychnykh spetsialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv. Lviv.
2. Moliboh, S. (2002). Yurydychna klinika. *Tsentr komertsiihnoho prava*. Kyiv.
3. Vashchenko, T., Klubais, T. (2016). Psykhologichni osoblivosti formuvannia profesiinoi identichnosti u maibutnikh psykhologiv ta yurystiv. *Naukovi zdobutki studentiv Instytutu ludyny*, 2(6) S. 1–2. URL: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BA/Downloads/77-314-1-PB.pdf
4. Aronov, Ya. (2020). Profesiina kultura yurysta ta yii znachennia u yurydychnii praktytsi: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2020.
5. Fedyk, Ye. I. (1996). Formuvannia pravovoi kultury studentiv-yurystiv: tertychny ta prykladni aspekty (na materialakh diyalnosti navchalnykh zakladiv z pidhotovky molodshykh spetsialistiv): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk:12.00.01. Lviv.
6. Dudchenko, V. V. (2006). Do pytania shchodo perspektiv rozvytku ukrainskoho prava. *Pravo XXI stolittia: stanovleniya ta perspektyvy rozvytku*: zb. nauk. prats mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Druhi Prybuzki yurydychni chytannia». Mykolaiv S. 67.
7. Pravnycha klinika osvita v Ukraini: navch. posib. / za zah. red. V. M. Sushchenka. (2020). Kyiv: VAITE.
8. Kovalenko, N. Iu. (2006). Pravosvidomist studentskoi molodi v suchasnyi period. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 5(55). S. 119.
9. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnoho zakladu Ukrainy: Nakaz Ministerstva osvity ta nauky Ukrainy vid 03.08.2006 r. *Ofitsialnyi visnyk Ukrainy*. 2006. № 32. S. 680.
10. Aksonova, O. M. (2013). Pravovykhovnyi vplyv yurydychnykh klinik na formuvannia pravovoi kultury maibutnikh yurystiv. *Uchenye zapisky Tavrycheskoho natsionalnogo universytetu ym. V. Y. Vernadskogo. Seriya «Yuridicheskie nauki»*. T.26(65), 2–1 (Ch. 1). S 7.
11. Basai, V. D. (2003). Vplyv prohram klinichnoi osvity na yakist pidhotovky yurystiv. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava NAN Ukrainy*, 2. S. 90.
12. Orlova, O. (2008). Pravove vykhovannia i rol militsii u yoho zdiisnenni na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva (teoretychni ta prykladni aspekty): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv.
13. Lodzhuk, M. T. (2011). Yurydychni kliniky yak subiekty pravovoho vykhovannia. *Pravove zhyttia suchasnosti Ukrainy: materialy mizhnar. nauk. konf. profesor.-vyklad. skladu*. Odesa: Feniks. T. 1. S. 117.
14. Duleba, M. V. (2004). Diyalnist «yurydychnykh klinik» Ukrainy: shliakhy rozvytku ta vdoskonalennia: nauk.-prakt. posib. Kyiv: Atika. S. 3.
15. Hentos, R. Ye., Duleba, M. V., Kozlov, V. O., Kotuha O. S. (2003). Diyalnist yurydychnykh klinik u sferi hromadskoho pravozakhystu: posibnyk dlia studentiv yurydychnykh spetsialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv. Lviv, S. 5–6.

Taisia Kucherenko. Formation of legal culture by the legal clinic and it's influence on the professional identity of the lawyer student

The article examines the role of the legal clinic in the training of law students, and in more detail the formation of legal culture in them and its impact on professional identity. The purpose and tasks of the legal clinic and its importance in the training of future lawyers are analyzed. At

the current stage of development of the Ukrainian state, highly qualified lawyers exert a significant influence on the development of a democratic society. It is they who are called to play a role in society that ensures the development of legal culture among the population. The issue of professional identity of a lawyer is quite important in the process of professional training of future lawyers and active development of professional competence, and means awareness of one's belonging to a certain profession. As a result of the imperfection of legal education methods in most higher educational institutions of Ukraine, insufficient attention is paid to the practical training of the student, the formation of his legal awareness, legal culture. The activities of the legal clinic are aimed at eliminating this gap in the educational process. In its activities, the legal clinic can and should ensure the education of law students at a very high level of legal awareness, which consists in the ability of students to evaluate the law from the standpoint of justice, human rights and their observance of lawful behavior.

And law students who are endowed with a legal culture will be able to carry this culture and its value for citizens at a high level. The means by which the legal clinic cultivates the legal culture of law students are: lectures, seminars and trainings on legal topics, which are organized by the legal clinic with the support of the university and AYUKU management, direct provision of legal advice to clients who apply to legal clinics, events that take place with the participation of practicing lawyers, where it is possible to communicate with students-consultants and exchange experience, preparation by the legal clinic of printed editions of legal educational events within the framework of the «Street law» project, organization of special organizational and educational actions such as: competitions, round tables, brain rings. Therefore, the study of the influence of the legal clinic on the formation of the legal culture of law students is of great importance in building a democratic state in Ukraine, in which the rights of citizens will be protected by qualified lawyers. The first real touch to the professional activity of a law student and the first step to the formation of a professional identity is the legal clinic itself.

Keywords: legal clinic, professional training, legal culture, law students, professional identity.

УДК 340

DOI 10.31558/2786-5835.2023.1.1.12

Матвєєва Юлія Іванівна,

*канд. юрид. наук, завідувач Навчальної лабораторії «Правничка клініка»
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

ДЕБАТИ ТА ЮРИДИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ: ЗНАЧЕННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ МАЙБУТНІХ ПРАВНИКІВ

У XXI ст. у світі високорозвинених інформаційно-комп'ютерних технологій все частіше обговорюються питання про те, чи будуть збережені певні професії через заміну багатьох процесів людської діяльності надбаннями диджиталізації. Не оминуло це питання і ролі юристів. Але чи так все просто у світі прийняття юридичних рішень? Чи зможе, наприклад, Chat GPT приймати судові рішення, готувати юридичні консультації? Вбачається, що у сучасному світі зі стрімкою динамікою суспільних відносин роботи не зможуть вирішувати складних юридичних завдань. Відтак роль юриста є важливою, а інформаційно-комп'ютерні технології покликані удосконалювати процеси і пришвидшувати підготовку документів. Для майбутнього правника важливе значення мають навички ведення публічного дискурсу, формування і побудови аргументів. Для цього важливим є дотримання принципів свободи, рівності та автономії усіх учасників дискусії. У процесі підготовки до дискусії

доречно використовувати метод правового аналізу IRAC. Найкращими способами вдосконалення навичок публічного дискурсу є навчальні дебати та ігрові судові процеси. Ці методи є дуже популярними у системі вищої юридичної освіти і такими, що їх полюбляють студенти. Особливою є роль юридичних клінік у застосуванні таких методик. Адже тут навички юридичного аналізу, переконання, формулювання аргументації втілюються у різноманітних видах юридичної клінічної діяльності:

- правова допомога у вигляді консультації клієнта;
- підготовка експертних висновків, проєктів процесуальних та ін. юридичних документів;
- правопросвітницька діяльність;
- підготовка пропозицій для внесення змін у чинне законодавство.

Отже, юридичні клініки відіграють потужну роль у формуванні практичних навичок майбутніх правників, зокрема вміння бути активним учасником публічного дискурсу, сміливо висловлювати власні аргументи, поважати опонента та знаходити компромісне рішення у найскладніших ситуаціях.

Ключові слова: публічна дискусія, юридичний дискурс, юридична аргументація, монологічний дискурс, діалогічний дискурс, правила дискурсу, мовні акти-твердження, аргументи автономії, консенсусу і демократії, метод правового аналізу IRAC, дебати, юридична клінічна освіта.

В сучасному високотехнологічному світі роль представників багатьох професій, зокрема правників, змінюється. Можливості штучного інтелекту, використання баз даних та різноманітних інструментів диджиталізації замінюють багато технічних процесів у щоденній юридичній діяльності: створення зразків документів, швидке знаходження необхідної законодавчої бази, судової практики, міжнародно-правових документів та ін.

Сьогодні «електронне судочинство виступає не тільки як інструмент організації судочинства для підвищення його ефективності, але й як спосіб полегшення доступу до правосуддя, а в ідеалі – новий спосіб відправлення правосуддя» [1]. Отож, виникає природне запитання: чи не витіснять сучасні інформаційно-комп'ютерні технології традиційну рутинну роботу юриста, чи не зможуть чат-боти зі штучним інтелектом (наприклад, всесвітньовідомий Chat GPT) видавати за надзвичайно короткий час відповіді на правові питання, які є предметом юридичного консалтингу?

Однак з іншого боку, динаміка суспільних відносин ХХІ ст. є настільки потужною, що законодавче урегулювання багатьох актуальних питань суспільного життя не встигає швидко реагувати на потреби часу. Часто в процесі прийняття рішення у конкретній справі юристу, судді недостатньо наявних у правовій системі норм права, оскільки ситуація може бути складною і новою, такою, що раніше не виникала у правовому полі. Тим паче, якщо говорити про саме по собі складне і неоднозначне розуміння права як феномену, що є результатом радше інтелектуальної кваліфікації, а не набором чітких заздалегідь прийнятих правил для урегулювання відомих відносин, можна прийти до важливого висновку: ніякі інформаційно-комп'ютерні технології не здатні замінити юриста-про-

фесіонала. Вони покликані значно полегшувати рутинні процеси, скорочувати часові затрати на пошуки потрібних матеріалів, але ніяк не приймати ключові рішення у складних юридичних питаннях.

Відтак сьогоденній правник, як і тисячоліття тому у античному світі, повинен бути навчений навичкам ведення дискусії, спору, пошуку потрібних переконливих аргументів у судах та інших інституціях, позаяк часто для прийняття справедливого юридичного рішення потрібно відстоювати свою позицію перед опонентами.

Навчання м'яким навичкам – умінню бути учасником публічної дискусії – важлива складова освітнього процесу профільних юридичних факультетів та закладів вищої освіти. Для цього важливим є вивчення техніки побудови аргументів, правил ведення публічного дискурсу.

Відомим у сучасній юридичній науці розробником теорії юридичного дискурсу і юридичної аргументації є німецький філософ і теоретик права Роберт Алексі. На його думку, тільки публічний дискурс є важливим елементом сучасної демократії і обґрунтуванням прав людини. У публічних дебатах, якими є парламентські та місцеві вибори, засідання парламенту, уряду, органів місцевої влади, судові процеси та ін. суспільство знаходить компроміс у вирішенні правових питань.

Для пошуку аргументованих правових рішень важливого значення набувають процедурні питання юридичного дискурсу. Як стверджує Р. Алексі, «дискурсивно-теоретичне обґрунтування прав людини має два завдання:

- на першому рівні потрібно обґрунтувати правила практичного дискурсу для того, щоб
- на другому рівні за їх допомогою обґрунтувати права людини».

Мета дискурсу – неупередженість. Вона досягається шляхом забезпечення свободи і рівності аргументації усіх учасників слухань [2, с. 73–75].

У теорії юридичної аргументації найпоширенішими є такі дві основні моделі юридичної аргументації: силогістична і дискурсивна. «Перша з них часто іменується монологічною, а друга – діалогічною або ж власне аргументаційною. Відмінності між ними впливають із самої назви. В основі першої лежить розгорнуте міркування однієї особи, а другої – прагнення учасників до діалогу, узгодження висхідних засновків, їх тлумачення» [3, с. 271].

Р. Алексі пропонує спеціальні правила дискурсу, які мають немонологічний характер. Їх метою є неупередженість дискурсу. Ця мета повинна бути реалізована шляхом забезпечення свободи і рівності аргументації. Найбільш важливі правила є такими:

1. Кожен, хто вміє розмовляти, може взяти участь у дискурсі.
2. (а) Кожен може піддавати сумніву будь-яке судження.

(в) Кожен може вводити до дискурсу будь-яке судження.

(с) Кожен може висловлювати своє ставлення, свої побажання та потреби.

3. Ніхто із промовців не може бути позбавлений прав, викладених у пунктах 1 і 2 за допомогою будь-якого примусу, внутрішнього чи зовнішнього [4].

Велике значення у дискурсі належить аргументам. Роберт Алексі виділяє у своїй теорії дискурсу так звані трансцендентні аргументи, тобто такі, які не піддаються раціональним поясненням. Такі аргументи мають «мовно-філософський або лінгвістичний характер, і їх мета – вказати на необхідні передумови аргументації або на одиничні акти мови. Ці передумови мають включати свободу і рівність аргументації, а отже, дискурсні правила» [2, с. 77].

Для дискурсу важливими є мовні акти. Так звана «теорія мовленнєвих актів», започаткована та розвинута в англосаксонському середовищі Джоном Л. Остіном та Джоном Р. Сьорлем у 60-х рр. ХХ ст. Важливий здобуток цієї теорії полягає у тому, що висловлена позиція має значення тоді, коли вона отримує певну реакцію на передану інформацію. Коли адресант щось каже, то очікує певної реакції. Якщо немає жодних очікувань, то й немає мовленнєвого акту. Ще Аристотель вважав, що без мети не відбувається жодна дія [5]. Отже, важливого значення набуває те, що говорить опонент і який вплив це має на учасників дискурсу.

Для аргументації переконливими є мовні акти – твердження. За Алексі, тільки той мовний акт є твердженням, який претендує на встановлення істини або правильності. Він виділяє такі ознаки тверджень:

(1) *Кожен, хто стверджує щось, претендує на встановлення істини або правильності.*

(2) *Вимога істини і правильності означає вимогу обґрунтованості. Той, хто стверджує, що його твердження є істинним або правильним, як правило, посилається на докази, відкриття чи авторитети. Вирішальне значення має те, чи наявні докази взагалі.*

(3) *Вимога навести обґрунтування набуває обов'язковості a prima facie, якщо до особи, якою було зроблено твердження, звернулися із відповідним проханням. Відповідно, висловлювання твердження є входом до сфери аргументації.*

(4) *Той, хто наводить певні аргументи на обґрунтування чогось, висуває вимоги щодо рівності, свободи від застосування сили й універсальності, принаймні настільки, наскільки це стосується самого обґрунтування.*

Ці вимоги відповідають конкретним правилам, які гарантують право кожного на участь у дискурсі, так само як і гарантують свободу і рівність у дискурсах. Якщо аргументація є правильною, вона обґрунтовує саме ті правила дискурсу, які походять від ліберальних ідей автономії та універсальності.

(5) Хто ніколи в своєму житті не робить тверджень і ніколи не висуває аргументи, не бере участі в найбільш загальній формі життя людських істот.

Отож, за таких правил дискурс є можливим, з одного боку, з іншого – він є необхідним за умов ліберальної демократії, заснованої на повазі до людини, її гідності, рівності і свободи з метою реалізації і захисту прав особи з дотриманням певних процедур [2, с. 78–80].

«Крім вкрай незвичайних обставин, таких, як зростання в повній ізоляції, люди, ймовірно, фактично не можуть відмовитися від найбільш загальної форми життя людських істот, ніколи не роблячи жодних тверджень взагалі, навіть тривіальних, ніколи не наводячи жодних обґрунтувань і ніколи не ставлячи запитання «чому?», що є необхідною частиною тверджень та обґрунтувань. У принципі, кожен має можливість запитувати, стверджувати, дискутувати, і кожен – якщо залишити осторонь незвичайні обставини – має принаймні певну мінімальну практику щодо цього» [2, с. 81].

Оже, уміння вести діалог, наводити аргументи, дотримуватись правил публічного дискурсу, відповідати опоненту – надзвичайно важливі навички для будь-якої людини – активного учасника суспільного життя. Для майбутнього ж правника володіння такими навичками набуває особливої ваги. Тим паче, коли йдеться про сферу юридичної діяльності, безпосередньо пов'язану із участю у судових процесах: судді, прокурора, адвоката.

На думку Р. Алексі, сучасне обґрунтування прав людини неможливе без дискурсу. А для повноцінного дискурсу необхідними є: аргументи автономії, аргументи консенсусу і аргументи демократії. Ці три обґрунтування не конкурують між собою, а навпаки – доповнюють і посилюють один одного.

Аргумент автономії має силу тільки для тих, хто вирішив поважати автономію інших. Аргументи застосовуються з метою досягнення консенсусу, що виник на основі дискурсу. Дискурс є контрольованим, якщо його можна в будь-яку мить поставити під сумнів. Якщо це трапляється, має бути здійснена нова спроба досягнення дискурсивного консенсусу.

Німецький вчений стверджує, що права людини, які є результатом дискурсу і конституційної демократії, є корисними і необхідними в сучасному суспільстві. Якщо не застосовувати аргументи автономії, демократії і консенсусу, можна нав'язувати у публічному дискурсі певні політичні рішення шляхом застосування насилля.

«Тиран, що втомився говорити або вважає аргументи зайвими, може використати грубу силу. Але в довгостроковій перспективі це не в його інтересах. Тому має місце дискурсивно-теоретична дилема тирана: з одного боку, терор краще замаскувати за допомогою аргументів, аніж застосовувати грубу силу, з другого боку, спір легко приводить до викриття несправедливості. Ця дилема

виникає вже з правилами дискурсу. Той факт, що автономія прихована в аргументі, робить його ще сильніше. Тиран обтяжений не тільки ризиком аргументації, а й необхідністю обману: автономія, в якій відмовлено на практиці, набуває вигляду пропаганди» [2, с. 89].

Дискурс, який визначається свободою і рівністю, – це і є необхідний результат у сучасному суспільстві. Це є правильним, принаймні за ідеальних умов. «Нерівні права не можуть бути обґрунтовані в ідеальному дискурсі, оскільки в умовах панування свободи, рівності і розумності в аргументації аргумент на користь нерівного розподілу прав людини довго не протримається» [2, с. 92].

Отже, у дискурсі мають дотримуватися принципи рівності, свободи та автономії усіх учасників: «Теорія дискурсу не знає жодного розмовного обмеження, але вимагає, щоб проти опонентів висувалися тільки ті аргументи, які можуть бути кожним, хто в цьому зацікавлений, піддані перевірці, якщо разом із обґрунтуванням прав людини ставиться мета вирішити конфлікт інтересів» [2, с. 93].

Теорія юридичної аргументації, правила ведення публічного дискурсу, обґрунтування прав людини і конституційної демократії шляхом застосування цих правил – визначні здобутки науково-практичних праць Р. Алексі. Саме тому цей вчений є досить авторитетним у сучасному правознавстві. А у правничих школах все більш популярними стають навчальні курси з юридичної аргументації, правового аналізу та письма. Адже грамотний виклад аргументів є важливою складовою як усної, так і письмової діяльності юристів.

Поширеною навчальною методикою у сучасних західних юридичних школах є IRAC – метод юридичного аналізу, який полягає у послідовному розбиранні правового питання:

- Issue – питання;
- Rule – правило;
- Application – аналіз;
- Conclusion – висновок [6].

Ця методика можлива для застосування як в усному, і в письмовому аналізі для обґрунтування певної позиції. Вона може бути застосована під час написання есе, підсумкових іспитових робіт та ін.

Важливого значення в освітньому процесі майбутніх правників для формування і удосконалення навичок юридичної аргументації та аналізу набувають дебати та ігрові судові процеси. Тут формуються правила культури дискурсу, рівності і толерантності у ставленні до опонента. Такі методи навчання, як правило, дуже любляють студенти.

У проведеному опитуванні про користь дебатів як навчального методу студенти відмічають таке:

- дуже подобається процес, дає незабутні враження і емоції;

- це про командну роботу, про відповідальність, незручні питання;
- коли виступаєш у ролі спікера, то розумієш, як важливо юристу мати навички ораторської майстерності;
- цікаво спостерігати за баталією інтелектів;
- дебатний формат дає змогу розвинути у студентів риси майбутнього юриста: вміння слухати та спростовувати, переконливо представляти власні аргументи;
- дебати розвивають критичне мислення, креативність, допомагають ефективно відстоювати свою точку зору, формувати переконливі аргументи;
- важливого значення у дебатах набувають процедурні правила, бо вони впливають на рівність та автономію учасників дебатів, допомагають знаходити неупереджене рішення.

Отже, можна висувати, що дебати, ігрові судові процеси, у яких найбільш яскраво проявляються техніки побудови аргументів, є дуже популярними методами освітнього процесу майбутніх правників. Особливо хотілося б відмітити роль юридичних клінік у застосуванні таких методик. Адже тут навички юридичного аналізу, переконання, формулювання аргументації втілюються у різноманітних видах юридичної клінічної діяльності:

- правова допомога у вигляді консультації клієнта;
- підготовка експертних висновків, проєктів процесуальних та ін. юридичних документів;
- правопросвітницька діяльність;
- підготовка пропозицій для внесення змін у чинне законодавство та ін.

Отож, юридичні клініки відіграють потужну роль у формуванні практичних навичок майбутніх правників, зокрема вміння бути активним учасником публічного дискурсу, сміливо висловлювати власні аргументи, поважати опонента та знаходити компромісне рішення у найскладніших ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Голубева Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід. Одеса, «Фенікс». 2020, 204 с.
2. Алексі Р. Теорія дискурсу та права людини. Філософія права і заг. теорія права. № 1, 2013. Ст. 73–75.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: ВАІТЕ, 2016. 392 с.
4. Alexy R. A Theory of Legal Argumentation. Trans. Ruth Adler and Neil MacCormick. Oxford: Oxford University Press Clarendon, 1989. P. 193.
5. Шепетяк О. Теорія мовленнєвих актів. *Вісник факультету романо-германської філології* / за ред. В. П. Кемія. Вип. 3. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2008. С. 93–105.
6. IRAC AND CRRACC. URL: <https://www.law.cuny.edu/legal-writing/students/irac-crracc/irac-crracc-1/>

References

1. Golubeva, N. Yu. (2020). Electronic justice: international experience. Odesa, «Phoenix».
2. Alexy, R. A. (2013). Theory of discourse and human rights. *Philosophy of law and general theory of law*, № 1. Articles, 73–75.
3. M. I. Kozyubry (Ed.). (2016). *General theory of law: textbook* / Kyiv: WAITE, 392 p.
4. Alexy, R. A. (1989). *Theory of Legal Argumentation*. Trans. Ruth Adler and Neil MacCormick. Oxford: Oxford University Press Clarendon. P. 193.
5. Shepetyak, O. (2008). Theory of speech acts. *Bulletin of the Faculty of Romano-Germanic Philology*. P. 93–105. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19668531.pdf>
6. IRAC AND CRRACC. URL: <https://www.law.cuny.edu/legal-writing/students/irac-crracc/irac-crracc-1/>

Yuliia Matvieieva. Debate and legal argumentation: importance in the education process of future lawyers

In the 21st century in the world of highly developed information and computer technologies, the question of whether certain professions will be preserved in connection with the replacement of many processes of human activity by digitalization assets is increasingly being discussed. The role of lawyers has not escaped this question. But is it that simple in the world of legal decision-making? Will Chat GPT, for example, be able to make court decisions and prepare legal advice? It is clear that in the modern world with the rapid dynamics of social relations, robots will not be able to solve complex legal tasks. Therefore, the role of a lawyer is important, and information and computer technologies are designed to improve processes and speed up the preparation of documents. For a future lawyer, the skills of public discourse, formation and construction of arguments are of great importance. For this, it is important to observe the principles of freedom, equality and autonomy of all participants in the discussion. In the process of preparing for the discussion, it is appropriate to use the IRAC method of legal analysis. The best ways to hone your public discourse skills are through educational debates and moot courts. These methods are very popular in the system of higher legal education and such that they are loved by students. The role of legal clinics in the application of such methods is special. After all, here the skills of legal analysis, persuasion, formulation of arguments are embodied in various types of legal clinical activity:

- *legal assistance in the form of client consultation;*
- *preparation of expert opinions, procedural projects, etc. legal documents;*
- *legal educational activity;*
- *preparation of proposals for amendments to the current legislation.*

Thus, legal clinics play a powerful role in the formation of practical skills of future lawyers, in particular, such as the ability to be an active participant in public discourse, boldly express one's arguments, respect the opponent and find a compromise solution in the most difficult situations.

Keywords: *public discussion, legal discourse, legal argumentation, monologic discourse, dialogic discourse, rules of discourse, speech acts-affirmations, arguments of autonomy, consensus and democracy, IRAC method of legal analysis, debates, legal clinical education.*

*Найда Інна Володимирівна,
кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри права
Київського кооперативного інституту бізнесу і права
ORCID ID: 0000-0001-7296-7884*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІЧНОЇ ОСВІТИ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку юридичної клінічної освіти та національно-патріотичного виховання в Україні. З'ясовано, що розбудова незалежної Української держави неможлива без оновленої юридичної освіти. Юридична клінічна освіта є актуальною мережею патріотичного виховання. Звернено увагу на те, що формування правової культури громадян, проведення заходів з правової освіти населення є частиною Стратегії національно-патріотичного виховання.

Показано, що інформаційно-просвітницька робота у сфері національно-патріотичного виховання може здійснюватися у процесі проведення заходів з правової освіти населення студентами-клініцистами.

***Ключові слова:** юридична клінічна освіта, національно-патріотичне виховання, патріотизм, публічний інтерес, інформаційно-просвітницька робота, правопросвітницька робота.*

Постановка проблеми. Одним з важливих напрямів національно-патріотичного виховання на сучасному етапі розвитку нашої країни є виховання нової генерації українців, які наповнені духом патріотизму, стійкою ідейною спрямованістю та сповнені національною ідентичністю.

Розбудова незалежної Української держави неможлива без оновленої юридичної освіти. Юридична клінічна освіта є актуальною мережею патріотичного виховання. Ідеалом виховання наразі має виступати всебічно розвинена, національно свідома, високоосвічена молодь.

Національно-патріотичне виховання є складовою загального виховного процесу підростаючого покоління, головною метою якого є набуття молодими громадянами соціального досвіду, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування особистісних рис громадянина Української держави, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури. Так, студенти-клініцисти, зі свого боку, здійснюють чимало заходів, спрямованих на реалізацію стратегії національно-патріотичного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування юридичної клінічної освіти в Україні вивчали представники юридичної теорії та практики, зокрема В. А. Єлов, М. Т. Лоджук, Ю. М. Савелова, В. М. Сущенко,

М. В. Удод, А. О. Галай, Ю. О. Фігель, та інші. Джерельну базу досліджень щодо питання національно-патріотичного виховання становлять праці таких науковців: Г. Ващенко, Т. Бевз, І. Васильків, В. Кравчук та ін. Незважаючи на значну кількість робіт із цих тематик, відсутні роботи щодо їх взаємодії.

Формування цілей статті. Аналіз юридичної клінічної освіти та її взаємозв'язок з національно-патріотичним вихованням в Україні.

Виклад основного матеріалу. На думку В. Єлова, С. Молібога, Д. Павленка юридична клінічна освіта – це нова форма практичного навчання студентів-правників, що має на меті формування у них професійних навичок юриста та передбачає надання безоплатної правової допомоги представникам окремих категорій населення, які не можуть самостійно вирішити проблеми правового характеру [1, с. 9].

Розвиток юридичної клінічної освіти у сучасному розвитку України набуває важливого державного значення. Юридична клінічна освіта показала, що має великі перспективи не лише в допомозі професійного розвитку студента-правника, а й допомозі органам державної влади у проведенні заходів публічного інтересу, як-от правопросвітницької роботи серед населення.

Публічний інтерес не може розглядатись лише як державний інтерес. Публічний інтерес є загальносоціальним, що відображає в концентрованій формі весь спектр інтересів у суспільстві. До публічних інтересів відповідно до Конституції України слід віднести інтереси держави, інтерес прав людини, інтереси суспільства. Суспільні інтереси відображають базові потреби людей і зумовлюються необхідністю розвитку суспільства [2, с. 138].

Юридична клінічна освіта – це нова форма практичного навчання студентів-правників, що має на меті формування у них професійних навичок юриста та передбачає надання безоплатної правової допомоги представникам окремих категорій населення, які не можуть самостійно вирішити проблеми правового характеру [1, с. 9].

Розглядаючи питання юридичної клінічної освіти, можна визначити основну мету і завдання юридичної клініки.

Так, на думку провідних науковців у сфері юридичної клінічної освіти М. Савчин, М. Менджул та В. Навроцького, метою юридичної клініки є:

- підвищення рівня практичних знань, умінь і навичок студентів юридичних спеціальностей;
- забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги;
- формування правової культури громадян;
- підготовка та навчання студентів у дусі дотримання й поваги до принципів верховенства права, справедливості і людської гідності;

– розширення співробітництва вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку фахівців-юристів, із судовими, правоохоронними органами, органами юстиції, державної влади і місцевого самоврядування, з іншими установами та організаціями;

– впровадження в навчальний процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг [3, с. 9].

Основними завданнями юридичної клініки є:

– надання студентам юридичної клініки можливості набуття навичок практичної діяльності за фахом;

– створення місць для проходження студентами навчальної та виробничої практики;

– надання громадянам соціально вразливих верств населення суспільства безоплатної юридичної допомоги;

– проведення заходів з правової освіти населення;

– забезпечення можливості спілкування студентів під час навчального процесу з фахівцями-практиками судових і правоохоронних органів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування з питань їх діяльності;

– створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням, засобами масової інформації та юридичною клінікою, що дасть змогу оперативно реагувати на практичні потреби громадян [3, с. 10].

З огляду на вищезазначені завдання юридичної клінічної освіти можемо стверджувати, що вона є невід’ємною складовою національно-патріотичного виховання.

Формування правової культури громадян, проведення заходів з правової освіти населення є частиною Стратегії національно-патріотичного виховання.

Національно-патріотичне виховання охоплює усі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед освіту і науку, молодь та сім’ю, культуру і мистецтво, рекламу, профорієнтацію на військові спеціальності, відновлення та збереження національної пам’яті, краєзнавство, туризм, охорону довкілля, фізкультуру і спорт, цивільну оборону, безпеку і оборону України, зв’язки із закордонним українством [4].

Інформаційно-просвітницька робота у сфері національно-патріотичного виховання може здійснюватися у процесі проведення заходів з правової освіти населення студентами-клініцистами.

Національно-патріотичне виховання – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, освітніх закладів, громадських організацій, сім’ї та інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянсько-

го і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації [5].

Здійснюючи правопросвітню діяльність як основу юридичної клінічної освіти, можна реалізувати такі основні завдання у сфері патріотичного виховання:

- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- спроможність дотримуватись законів та захищати права людини, готовність взяти на себе відповідальність, здатність розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства тощо.

Правопросвітницька діяльність у сфері національно-патріотичного виховання має відбуватися системно.

На сучасному етапі розвитку України виникла нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей:

- повага до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України);
- участь у громадсько-політичному житті країни;
- повага до прав людини;
- верховенство права;
- толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей;
- рівність усіх перед законом;
- готовність захищати суверенітет та територіальну цілісність України [6, с. 152].

Г. Татаренко зазначає, що для розроблення комплексу правопросвітницьких заходів необхідним є:

- формування у суспільстві стійкої поваги до закону;
- підвищення рівня правової обізнаності та юридичної грамотності;
- створення стимулів до законослухняної поведінки, яка повинна стати провідною моделлю соціальної поведінки особи у суспільстві;
- удосконалення юридичної техніки з метою забезпечення зрозумілості, одноманітності тлумачення нормативних приписів;

- проведення просвітницьких заходів серед учнівської та студентської молоді;
- використання сучасних засобів інформування населення про правову політику держави та законодавство;
- необхідно створювати загальні і навчальні телевізійні та радіомовні канали, друковані видання, а також запроваджувати сторінки, рубрики та інші популярні форми надання правової інформації;
- координація діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, навчальних та культурних закладів, засобів масової інформації у сфері правової освіти; залучення населення до системи надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги [7, с. 45–46].

Юридична клінічна освіта у своїй діяльності не обмежується лише просвітницькою роботою. Вона допомагає студентам навчитися застосовувати теоретичні знання на практиці, забезпечує формування у них належного рівня правової культури, що і є частиною національно-патріотичного виховання в Україні.

Висновки. Метою юридичної клінічної освіти на сучасному етапі є виховання студента-правника з патріотичною життєвою позицією. Він має бути відповідальним повинен мати сформоване ціннісне ставлення до українського народу, своєї Батьківщини, держави, нації як найважливішого пріоритету.

Розвиток юридичної клінічної освіти спрямований на виховання якісно нової категорії правників, які володіють не лише фаховими компетентностями, а й національно-патріотичними якостями.

Список використаних джерел

1. Юридична клініка: навчальний посібник / В. А. Єлов, С. І. Молібог, Д. Г. Павленко. Київ: Школяр, 2004. 315 с.
2. Андрушко І. П. Категорія «публічний інтерес» в конституційному праві: поняття та зміст. *Часопис Київського університету права*. № 4. 2011. С. 137–141.
3. Савчин М. В., Менджул М. В., Навроцький В. В. Основи юридичної клінічної практики: навчально-методичний посібник. Ужгород: 2007. 125 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року № 932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки». *Урядовий кур'єр*. 14.10.2020. № 200.
5. Національно-патріотичне виховання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita> (дата звернення: 10.04.2023).
6. Федоровська Н. В. Залучення курсантів і студентів до правопросвітницької роботи зі школярами з метою правового виховання. *Актуальні питання правового та патріотичного виховання здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану*. 2022. С. 151–155.
7. Татаренко Г. В. Значення правової просвіти населення для формування правової культури суспільства. *Конституційно-правові засади адміністративної реформи в Україні:*

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. до 100-річчя СНУ ім. В. Даля, м. Сєверодонецьк, 24–25 жовтня 2019 р. Сєверодонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2019. 180 с.

References

1. Yelov, V., Moliboh, S., Pavlenko, D. (2004). Yurydychna klinika: navchalnyi posibnyk [Legal clinic: study guide Schoolboy]. Kyiv: Shkoliar. 315 p. [in Ukrainian].
2. Andrushko, I. (2011). Kategoria «publichnyi interes» v konstytutsiinomu pravi: poniattia ta zmist. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [The category of «public interest» in constitutional law: concept and content. Journal of the Kyiv University of Law]. № 4. P. 137–141 [in Ukrainian].
3. Savchyn, M., Menzhul, M., Navrotskyi, V. (2007). Osnovy yurydychnoi klinichnoi praktyky: navchalno-metodychnyi posibnyk [Basics of legal clinical practice: educational and methodological manual] [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia planu dii shchodo realizatsii Stratehii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia na 2020–2025 roky (Kabinetu Ministriv Ukrainy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On the approval of the action plan for the implementation of the National Patriotic Education Strategy for 2020–2025 (Verkhovna Rada of Ukraine). *Statements of Verkhovna Rada of Ukraine*]. 20, 200 [in Ukrainian].
5. Natsionalno-patriotychne vykhovannia [National and patriotic education]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita> (2023, April, 10) [in Ukrainian].
6. Fedorovska, N. (2022). Zaluchennia kursantiv i studentiv do pravoprosvitnytskoi roboty zi shkoliaramy z metoiu pravovoho vykhovannia. *Aktualni pytannia pravovoho ta patriotychnoho vykhovannia zdobuvachiv vyshchoi osvity ZVO zi spetsyfichnymy umovamy navchannia v umovakh voiennoho stanu* [Involvement of cadets and students in legal educational work with schoolchildren for the purpose of legal education. *Actual issues of legal and patriotic education of students of higher education of higher education with specific conditions of study under martial law*]. P. 151–155 [in Ukrainian].
7. Tatarenko, G. V. (2019). Znachennia pravovoi prosvity naseleння dlia formuvannia pravovoi kultury suspilstva. *Konstytutsiino-pravovi zasady administratyvnoi reformy v Ukraini: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. do 100-richchia SNU im. V. Dalia, m. Sievierodonetsk, 24–25 zhovtnia 2019 r. Sievierodonetsk* [The importance of legal education of the population for the formation of the legal culture of society. *Constitutional and legal principles of administrative reform in Ukraine: materials Vseukr. science-practice conf. to the 100th anniversary of SNU named after V. Dalya, Severodonetsk, October 24–25, 2019 Severodonetsk*], 180 [in Ukrainian].

Inna Naida. Relationship Between Legal Clinical Education and National Patriotic Education in Ukraine

The article is devoted to the study of the relationship between legal clinical education and national-patriotic education in Ukraine.

It was found that the development of an independent Ukrainian state is impossible without an updated legal education. Legal clinical education is an actual network of patriotic education.

It was determined that national-patriotic education is a component of the general educational process of the younger generation, the main goal of which is the acquisition by young citizens of social experience, readiness to fulfill civic and constitutional duties, inheriting the spiritual heritage of the Ukrainian people, achieving a high culture of relationships, and forming the personal traits

of a citizen Ukrainian state, physical perfection, moral, artistic-aesthetic, intellectual, legal, labor, environmental culture.

Attention was drawn to the fact that the formation of the legal culture of citizens, the implementation of measures for the legal education of the population are part of the Strategy of national and patriotic education.

It is shown that informational and educational work in the field of national-patriotic education can be carried out in the process of conducting events on legal education of the population by student clinicians.

It is described that by carrying out legal educational activities as the basis of legal clinical education, it is possible to implement the following main tasks in the field of patriotic education, namely: education of respect for the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine, state symbols; awareness of the relationship between individual freedom, human rights and patriotic responsibility; ability to comply with laws and protect human rights, willingness to take responsibility, ability to resolve conflicts in accordance with democratic principles; forming a tolerant attitude towards other peoples, cultures and traditions; affirmation of humanistic morality as the basic foundation of civil society, etc.

It is noted that legal clinical education in its activity is not limited to educational work. It helps students learn and apply theoretical knowledge in practice, ensures the formation of an appropriate level of legal culture in them, which is a part of national and patriotic education in Ukraine.

Keywords: legal clinical education, national-patriotic education, patriotism, public interest, informational and educational work, legal educational work.

УДК 005.336.2:[378.093.5:340]ПУЕТ(045)
DOI 10.31558/2786-5835.2023.1.1.14

Орел Вікторія Анатоліївна,
старший викладач закладу вищої освіти
Полтавського університету економіки і торгівлі

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У ДІЯЛЬНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО ЦЕНТРУ «ПРАВОВА СТУДІЯ» ПОЛТАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЕКОНОМІКИ ТОРГІВЛІ ТА ЙОГО РЕЗУЛЬТАТИ

У статті досліджено поняття та значення компетентнісного підходу до підготовки правників. Визначено місце та функції навчального юридичного центру «Правова СТУДІЯ» Полтавського університету економіки і торгівлі, з'ясовано результати впровадження компетентнісного підходу в підготовці фахівців зі спеціальності 081 «Право» в Полтавському університеті економіки і торгівлі.

Навчальний юридичний центр «Правова СТУДІЯ» виконує низку важливих функцій: навчальну, соціальну, виховну, комунікативну, дослідницьку. Проходження студентами навчальної практики на його базі дає можливість розвивати ті загальні та спеціальні (фахові, предметні) компетентності, досягати тих програмних результатів навчання, які передбачені стандартами галузі.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, правник, знання, вміння, навички, навчальна практика, навчальний юридичний центр, юридична клініка.

Постановка проблеми. Сучасна парадигма вищої освіти орієнтована на формування компетентного фахівця, який володіє загальними та спеціальними (фаховими, предметними) компетентностями та вміє їх застосувати відповідно до ситуації. Підписання Україною Болонської декларації заклало фундамент впровадження в освітній процес компетентнісного підходу.

Законодавцем компетентність визначається як здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей [1].

У жовтні 2020 року на Всесвітньому економічному форумі (World Economic Forum) оголошено ТОП-10 навичок у 2025 році: вперше з'являються такі навички: активне навчання (active learning), витривалість (resilience), стресостійкість (stress tolerance) та гнучкість (flexibility) [2]. Знання не є самоціллю в компетентнісному підході, а радше засобом формування умінь для подальшого застосування і у типових, і у нестандартних ситуаціях.

Бернард Марр, автор книги «Майбутні навички: 20 навичок і компетенцій, які потрібні кожному, щоб досягти успіху в цифровому світі» (оригін. «Future Skills: The 20 skills and competencies everyone needs to succeed in a digital world»), на сторінках видання Forbes наголосив на важливості розвитку навичок спілкування, «щоб ми могли робити те, що не можуть машини» [3].

Компетентнісний підхід покладено в основу таких нормативних документів: закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [4], стандарти вищої освіти зі спеціальності 081 «Право» галузі знань 08 «Право» та інші.

Реформування вищої юридичної освіти передбачає поєднання в освітньому процесі особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів, останній з яких ґрунтується на міждисциплінарних, інтегрованих вимогах результату навчання і сприяє формуванню передбачених стандартами вищої освіти зі спеціальності 081 «Право» галузі знань 081 «Право» компетентностей [5, 6].

Заклади вищої освіти, які здійснюють підготовку юристів, повинні забезпечити необхідні умови для формування загальних та спеціальних (фахових, предметних) компетентностей у майбутніх правників. Важливе місце у забезпеченні їх набуття відводиться юридичним клінікам.

Уперше термін «юридична клініка» було використано на початку ХХ століття у праці Г. Фроммгольда, де автором описувалася значущість діяльності як медичних клінік, так і правничих [7]. Під час надання медичних послуг молоді / недосвідчені лікарі мають консультуватися зі старшими колегами, зберігати лікарську таємницю, етично та гуманно ставитися до своїх пацієнтів. У правників аналогічно: вони повинні вміти застосовувати теоретичні знання у практичних

ситуаціях, надавати достовірну інформацію клієнтам, спілкуватися згідно з вимогами професійної етики, відповідати за збереження персональних даних, конфіденційної інформації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені А. Галай, Н. Дубчак, О. Клименко, М. Котирба, М. Лоджук, Н. Міловська, Ю. Савелова, О. Соколенко, В. Стаднік, Ю. Фігель та інші присвятили свої дослідження розвитку юридичної клінічної освіти та підготовці фахових правників.

Основний текст. Звернімося до визначення поняття «юридична клініка». У Типовому положенні про юридичну клініку вищого навчального закладу України від 03.08.2006 року (далі – Типове положення) юридичну клініку визначено як структурний підрозділ вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право», і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів [8]. Водночас варто відзначити, що наведене визначення і Типове положення потребують оновлення.

У 2014 році Всеукраїнським З'їздом Асоціації юридичних клінік України (далі – АЮКУ) затверджено Стандарти діяльності юридичних клінік України, згідно з якими уточнено, що юридична клініка утворюється «як база для практичного навчання та проведення практики студентів шляхом надання безоплатної правової допомоги та здійснення правопросвітньої діяльності» [9]. Цим же документом визначено мету її утворення – закріплення студентами теоретичних знань та набуття ними практичних умінь і навичок професії юриста, формування у них поваги до принципів права, підвищення рівня правової культури населення, а також надання безоплатної правової допомоги особам, які її потребують.

Задля забезпечення належної підготовки правників в Полтавському університеті економіки і торгівлі (далі – ПУЕТ) з 2015 року функціонує навчальний юридичний центр «ПРАВОВА СТУДІЯ» Полтавського університету економіки і торгівлі (далі – навчальний юридичний центр або навчальний юридичний центр «Правова СТУДІЯ»).

Мета статті – визначення місця та функцій навчального юридичного центру «Правова СТУДІЯ», з'ясування результатів упровадження компетентнісного підходу в підготовці бакалаврів зі спеціальності 081 «Право» у Полтавському університеті економіки і торгівлі.

Практико-орієнтовний підхід до реалізації освітньої компоненти здобувачів вищої освіти в ПУЕТ є основоположним у підготовці правників та регламентується актами, як-от Стратегія розвитку ПУЕТ на 2023–2027 роки, затверджена ректором ПУЕТ 27.01.2023 року, Положення про організацію освітнього процесу, затверджене ректором ПУЕТ 21.05.2020 року, Положення про практико-

орієнтований підхід в реалізації освітньої компоненти, схвалений вченою радою ПУЕТ 22.02.2022 року [10], Положення про проведення практики здобувачів вищої освіти, схвалене вченою радою ПУЕТ 22.12.2021 року [11] та інші.

Згідно зі Стандартом вищої освіти зі спеціальності 081 «Право» галузі знань 08 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затвердженим та введеним у дію наказом Міністерства освіти і науки України від 20 липня 2022 року № 644, до загальних компетентностей випускника правничої спеціальності, серед іншого, належать здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях (ЗК-2), знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності (ЗК-3), здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології (ЗК-6), здатність працювати в команді (ЗК-9), здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства; усвідомлення цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідності його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні (ЗК-11) та інші. Зі свого боку, до спеціальних (фахових, предметних) компетентностей у галузі права за стандартом належать, зокрема здатність аналізувати правові проблеми та обґрунтовувати правові позиції (СК-12), здатність до критичного та системного аналізу правових явищ (СК-13), здатність до консультування з правових питань, зокрема можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації (СК-14) [5]. Ці та інші компетентності набуваються шляхом залучення здобувачів вищої освіти (також – здобувачів) до діяльності навчального юридичного центру «Правова СТУДія» Полтавського університету економіки і торгівлі.

Навчальний юридичний центр «Правова СТУДія» є структурним підрозділом ПУЕТ, створений як база для практичного навчання та проведення навчальної практики здобувачів зі спеціальності 081 «Право» освітньо-професійної програми «Право».

Метою навчальної практики є закріплення та поглиблення теоретичних знань, отриманих здобувачами вищої освіти у процесі вивчення нормативних та вибіркового навчальних дисциплін, отримання первинних професійних умінь та набуття здобувачами вищої освіти комплексу компетентностей під час юридичного консультування, необхідних для майбутньої професійної діяльності [12].

Навчальний юридичний центр «Правова СТУДія» виконує низку важливих функцій:

- навчальну (здійснення практичної підготовки правників);
- соціальну (надання безоплатної правової допомоги та проведення правопросвітницьких заходів);
- виховну (вирішення практичних завдань із дотриманням етичних стандартів професії правника);

– комунікативну (набуття базових навичок риторики, здатність до спілкування із клієнтами з використанням правничої термінології, формування професійно-психологічних якостей правника);

– дослідницьку (здійснення наукових досліджень, участь у науково-практичних конференціях, заходах, вебінарах тощо).

Під час проходження навчальної практики студент-практикант знайомиться з організацією та структурою діяльності навчального юридичного центру «Правова СТУДія», вивчає документи, які регулюють його діяльність, досліджує форми та методи, які використовуються для вирішення завдань, а також ознайомлюється з функціональними обов'язками осіб, які беруть участь у діяльності цього навчального юридичного центру. Студент-практикант ознайомлюється з Положенням про навчальний юридичний центр «Правова СТУДія» ПУЕТ [13], Кодексом академічної доброчесності професорсько-викладацького складу, студентів, співробітників та адміністрації спеціальності 081 «Право» ПУЕТ [14] та посадовою інструкцією практиканта навчального юридичного центру, планом роботи на навчальний рік, а також зі звітністю навчального юридичного центру.

Під наглядом керівника навчальної практики чи завідувача навчального юридичного центру студент-практикант здійснює консультування з правових питань, готує проекти відповідей на звернення, процесуальних документів тощо. Він також виконує інші завдання, пов'язані з застосуванням теоретичних знань або набуттям практичних навичок.

До того ж клініцист знайомиться з особливостями діловодства у навчальному юридичному центрі, включно з номенклатурою справ, правилами документообігу, організацією обліку та контролю вхідної / вихідної документації та кореспонденції, правилами складання документів первинного обліку та звітності.

До завдань студента-практиканта під час проходження навчальної практики при навчальному юридичному центрі належать: вивчення організації діяльності навчального юридичного центру; знайомство з основами документообігу; вивчення правил ведення, обліку і збереження юридичних та інших документів (плану роботи навчального юридичного центру, реєстру обліку приймання-передачі матеріальних ресурсів, журналу інструктажу студентів-практикантів з техніки безпеки під час роботи при навчальному юридичному центрі; журналу прийому громадян та розгляду звернень із правових питань; журналу відгуків громадян щодо якості отриманих консультацій з правових питань; папки з документацією навчального юридичного центру; папки зі справами постійних відвідувачів навчального юридичного центру та інших); участь у складанні поточних і перспективних планів діяльності навчального юридичного центру; надання допомоги завідувачу навчального юридичного центру у проведенні роботи, по-

в'язаної з організацією діяльності навчального юридичного центру; участь у розгляді звернень громадян, складанні проєктів відповідей на них, текстів оголошень та статей у ЗМІ, буклетів з окремих правових питань тощо; участь у прийомі громадян та наданні їм консультацій з правових питань; здійснення юридичної експертизи проєктів документів, підготовлених при навчальному юридичному центрі; участь у роботі, пов'язаній зі складанням документації навчального юридичного центру, виконанням планів навчального юридичного центру; надання правової оцінки проєктам документів навчального юридичного центру.

Діяльність навчального юридичного центру «Правова СТУДія» передбачає використання інформаційних та комунікаційних технологій. Студенти-практиканти періодично здійснюють роботу з:

- текстовими редакторами (Microsoft Word, Google Docs, Libre Office), програмами для перевірки тексту (наприклад, Flesch-Kincaid, Flesch readability, Grammarly, Hemingway);
- відкритими базами даних, як-то: онлайн Будинок Юстиції, Єдиний державний реєстр судових рішень, Опендатабот, Дія, Цифрові юристи тощо;
- базами законодавства: zakonrada.gov, LigaZakon;
- реєстром судових рішень HUDOC та альтернативними ресурсами Опендатабот, Verdictum;
- електронними кабінетами громадян (кабінет платника податків, кабінет водія, Дія, портал електронних послуг Пенсійного фонду України тощо);
- чат-ботами та застосунками для вирішення спорів онлайн;
- засобами штучного інтелекту (ChatGPT, Bing та іншими).

Відзначимо, що у вільний від виконання основних завдань час клініцист вдається до самоорганізованого здобуття неформальної та/або інформальної освіти шляхом опанування курсів на освітніх платформах України та зарубіжжя (передусім Prometheus, EdEra, Pravocator, Coursera, Help та інших) [12].

До того ж у ПУЕТ застосовується сучасний підхід до викладання права, який стимулює здобувачів вищої освіти до отримання різноманітних компетентностей в умовах контрольованого середовища, як-от симуляції судових засідань, так звані «moot courts», моделювання практичних ситуацій з консультування клієнтів та інші. Значення такого методу полягає в тому, що здобувачі приймають певні ролі та зіштовхуються із ситуаціями, які можуть виникнути у професійній діяльності правника.

Метод симуляції судових засідань («moot courts») традиційно використовується в ПУЕТ. Так, 16 березня 2021 року і 29 березня 2023 року відбулися модельні судові засідання щодо розгляду справи по суті в адміністративному суді першої інстанції та щодо апеляційного розгляду справи в апеляційному ад-

міністративному суді. Використання цього методу допомагає розвинути навички мислення, виконання (інтерв'ювання, переговори та адвокація) та професійні цінності.

Набуття здобувачами вищої освіти теоретичних знань для формування у них загальних і спеціальних компетентностей та досягнення відповідних результатів навчання забезпечує, зокрема, написання та розв'язання ними кейсів, участь у кейс-чемпіонатах, вступ до кейс-клубів. Кейси – це опис конкретних ситуацій, історій, які потрібно проаналізувати та запропонувати найкращий варіант їх рішення. Опанування цього методу дає змогу розвинути вміння структурного та аналітичного мислення, презентування власних ідей та покращення навичок публічного виступу [15].

Написання та розв'язання кейсів, систематичне навчання в цій царині входить до обов'язків клініцистів навчального юридичного центру «Правова СТУДія». Представники останньої брали участь у тренінгах для кураторів та консультантів юридичних клінік: «Практика консультування щодо захисту прав споживачів фінансових послуг» (27 березня 2021 року); «Консультування в сфері захисту прав споживачів фінансових послуг: практичний інструментарій для юридичних клінік» (07 квітня 2023 року) та інших заходах [16].

Важливе значення у професійному становленні правника відіграє метод навчання з досвіду. Викладачі кафедри правознавства ПУЕТ до діяльності навчального юридичного центру «Правова СТУДія» залучаються особисто та/або через запрошення фахівців галузі. Навчання з досвіду може допомогти студентам глибше зрозуміти матеріал, збільшити їх мотивацію та розвинути необхідні професійні знання, навички та цінності [17]. Важливим елементом процесу емпіричного навчання є можливість для студентів проаналізувати свій досвід та обговорити свої думки з однолітками та викладачами. Також цей метод дає змогу стимулювати наукову діяльність клініцистів та сприяти розвитку юридичної клінічної освіти.

Варто відзначити важливість набуття дослідницьких навичок майбутніми правниками під час проходження навчальної практики. Клініцисти здійснюють наукові дослідження, беруть участь у науково-практичних конференціях, вебінарах та інших заходах.

Зауважимо, що із 2017 року навчальний юридичний центр «Правова СТУДія» є членом АЮКУ [18], що дає змогу студентам-практикантам розвивати зв'язки у професійному середовищі. У 2021–2022 роках клініцисти взяли участь у таких офлайн заходах, як: Весняний Форум АЮКУ 2021 (19–20 березня 2021 року, м. Київ), перша Зимово Школа АЮКУ (31 січня – 1 лютого 2022 року, м. Чернігів) [16].

Професія «правник» є соціально відповідальною, покликана встановити справедливість у суспільстві. Залучення студентів до надання безоплатної пра-

вової допомоги *pro bono* (згідно з принципом безоплатності) здійснюється за-
для користі громади та підвищення рівня її правосвідомості. Студентами-прак-
тикантами навчального юридичного центру проводяться різноманітні правопро-
світницькі заходи з тематики, що має суспільний інтерес: обсяг прав і свобод
людини і громадянина; пенсійне забезпечення; державна реєстрація ФОП; тру-
дові відносини; оформлення та розірвання шлюбу онлайн; правові аспекти вак-
цинації від COVID-19; правила перетину кордону; захист прав споживачів;
оформлення договорів страхування тощо.

Помітно зростає затребуваність у безоплатній правовій допомозі з початком
російсько-української війни. Зокрема відвідувачів навчального юридичного цент-
ру цікавлять зміни в трудовому, цивільному, господарському, міграційному пра-
ві в умовах воєнного стану.

Відзначимо, що в навчальному юридичному центрі «Правова СТУДія»
впроваджується передовий досвід правничих шкіл Сполучених Штатів Амери-
ки та країн Європи. Йдеться про правопросвітню програму Street Law («вулич-
не право»), що є однією з форм клініки, яку можна використовувати як канал,
через який можна безпосередньо й ефективно вирішувати питання соціальної
справедливості.

В Україні правопросвітня програма Street Law «прижилася» як частина
юридичної клінічної освіти. Вона передбачає популяризацію вивчення права за
допомогою інтерактивних методик та поділяє багато функцій з іншими програ-
мами клінічної юридичної освіти в тому, що несе подвійну перевагу практично-
го навчання для студентів-правників і водночас надає юридичні послуги, зазвичай
для тих, хто може не мати доступу до адвоката через інші звичайні засоби.
Street Law спрямована на підвищення обізнаності про законні права та обов'язки
(а не на вирішення індивідуальних проблем) через послуги на рівні грома-
ди [19].

Як стверджує Дональд Ніколсон, компетентності правника мають стосува-
тися також цінностей, юридична клінічна освіта прагне допомогти студентам
стати ефективними етичними практиками, що розвивають власний стиль та по-
чуття професійної моралі [20].

Доцільно акцентувати увагу на тому, що діяльність клініцистів навчально-
го юридичного центру ґрунтується на належному дотриманні вимог професій-
ної етики, норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної
інформації. У своїй діяльності студенти-практиканти керуються Примірним етич-
ним кодексом юридичної клініки, прийнятим АЮКУ 25.08.2005 року [21], Ко-
дексом академічної доброчесності професорсько-викладацького складу, студен-
тів, співробітників та адміністрації спеціальності 081 «Право» ПУЕТ [14]. Етич-
ні правила поведінки передбачають об'єктивне, чесне, шанобливе, толерантне,

тактовне ставлення клініцистів до відвідувачів, викладачів та інших студентів навчального юридичного центру. Не менш важливе значення етичної складової, зокрема у сфері дотримання конфіденційності, захисту персональних даних клієнта, усвідомлення відповідальності кожного правника за престижність юридичної професії загалом. Дотримання вимог вищезазначених документів сприяє гідному, компетентному, ефективному виконанню студентами-практикантами своїх обов'язків, підвищенню престижу навчального юридичного центру та їх професіоналізму.

Важливе значення у професійній діяльності правника займають навички комунікації у професійному середовищі та поза ним. Передбачається, що для ефективного консультування клієнтів з правових питань необхідні комунікативні навички, а також здатність скласти оптимальний план дій та мати альтернативну стратегію захисту, доносити свої думки «простою мовою», залежно від аудиторії та споживача послуг, враховувати соціальний статус та вразливість споживача послуг. Тобто практичне консультування реальних клієнтів у навчальному юридичному центрі сприяє закріпленню навичок інтерв'ювання та усної комунікації, зокрема в контексті передачі правової інформації особам, що не володіють правничою термінологією.

До того ж клініцисти можуть готувати письмову аргументацію для клієнта для вирішення конкретної проблеми, відтворювати усні аргументи, обговорювати угоду, складати контракт або проводити медіацію спору [22].

Висновки

1. Компетентнісний підхід є фундаментальним у розвитку вищої освіти в Україні. Він ґрунтується на міждисциплінарних, інтегрованих вимогах результату навчання і сприяє формуванню необхідних для сучасних фахівців загальних та спеціальних (фахових, предметних) компетентностей. Стандартами вищої освіти зі спеціальності 081 «Право» галузі знань 081 «Право» передбачений перелік компетентностей, якими повинен володіти фаховий правник.

2. Функціонування юридичних клінік у закладах вищої освіти є необхідною умовою у підготовці правників. Проходження навчальної практики на базі юридичної клініки дає можливість здобувачам вищої освіти набути компетентностей, що пристосують випускників до подальшої професійної діяльності.

3. У Полтавському університеті економіки і торгівлі реалізується практико-орієнтований підхід до навчання. Навчальний юридичний центр «Правова СТУДІЯ» є структурним підрозділом ПУЕТ та базою проходження навчальної практики для студентів зі спеціальності 081 «Право». Він виконує низку важливих функцій: навчальну, соціальну, виховну, комунікативну, дослідницьку.

Реалізація компетентнісного підходу до навчання в ПУЕТ забезпечується сучасним інструментарієм викладання права: моделюванням практичних ситуацій (симуляція «moot courts»), кейс-методом, навчанням з досвіду тощо.

Список використаних джерел

1. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
2. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. *World Economic Forum*: вебсайт. URL: https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them?utm_source=facebook&utm_medium=social_scheduler&utm_term=Education%20and%20Skills&utm_content=21/10/2020%2021:30&fbclid=IwAR3h_yMNY73A-WrEH7Fjap-WqRNC0qMTaqIngJelhHZXdyGMmO4ppJCZgAk (дата звернення: 15.04.2023).
3. The Top 10 Most In-Demand Skills For The Next 10 Years. *Forbes*: веб-сайт. URL: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2022/08/22/the-top-10-most-in-demand-skills-for-the-next-10-years/?sh=1c1f6a9117be> (дата звернення: 15.04.2023).
4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>
5. Стандарт вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право. Затверджено та введено в дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 20 липня 2022 р. № 644. 17 с.
6. Стандарт вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 08 Право, спеціальність 081 Право. Затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 20 липня 2022 р. № 643. 17 с.
7. Frommhold G. (1900). Juristische Kliniken. *Deutsche Juristen-Zeitung*. Jg. 5, 1900. P. 448–449.
8. Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України. Затверджене наказом Міністерства освіти і науки України № 592 від 3 серпня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
9. Стандарти діяльності юридичних клінік України. Схвалені Всеукраїнським З'їздом Асоціації юридичних клінік України Протокол № 2 від 19 червня 2014 р. URL: <https://legal-clinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnikh-klinik-ukrajini.pdf>
10. Положення про практико-орієнтований підхід у реалізації освітньої компоненти в Полтавському університеті економіки і торгівлі від 23 лютого 2022 р. URL: http://puet.edu.ua/sites/default/files/polozhennya_pr-or_pidh_2022.pdf
11. Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України. Затверджене наказом Міністерства освіти України № 93 від 08 квітня 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93#Text>
12. Програма навчальної практики для здобувачів вищої освіти 2 курсу освітньо-професійної програми «Право» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 081 Право галузі знань 08 Право / Г. Лаврик, В. Орел. Полтава: ПУЕТ, 2022. 45 с.
13. Положення про навчальний юридичний центр «Правова СТУДія» Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» від 28 вересня 2022 р. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/polozh_law_std.pdf
14. Кодекс академічної доброчесності професорсько-викладацького складу, студентів, співробітників та адміністрації спеціальності 081 «Право» ПУЕТ від 23 травня 2019 р. URL: http://puet.edu.ua/sites/default/files/codex_acad_dobr-081.pdf
15. Жидик Я. Майже настільна книга про кейси. USAID, 2021. 60 с.

16. Навчальний юридичний центр Полтавського університету економіки і торгівлі «ПРАВОВА СТУДІЯ». *Кафедра правознавства*: вебсайт. URL: <http://pravo.puet.edu.ua/law-std.htm> (дата звернення: 15.04.2023).
17. Гесс Г. Сучасний інструментарій викладання права для викладачів правничих шкіл. 2018. URL: <https://drive.google.com/file/d/1cwOKXBO9avxae1JNcbgK00kNd71lI75-/view>
18. Реєстр юридичних клінік України 2022 рік. С. 35. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2020/11/Reyestr-AYUKU-2022-kopiya.pdf> (дата звернення: 15.04.2023).
19. Frank S. Bloch. *The Global Clinical Movement: Educating Lawyers for Social Justice. Ed by Oxford University Press.* 2010. P. 225–240. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195381146.003.0015>
20. Nicolson D. Problematizing competence in clinical legal education: what do we mean by competence and how do we assess non-skill competencies? *International Journal of Clinical Legal Education.* 2016. 23(1). P. 69–110. URL: <https://doi.org/10.19164/ijcle.v23i1.491>
21. Примірний етичний кодекс юридичної клініки. Прийнятий Асоціацією юридичних клінік України від 25 серпня 2005 р. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/Примірnyj-etychnyj-kodeks.-AYUKU-25.08.05.pdf>
22. Методичні матеріали. Методичні рекомендації. Стандарти вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів зі спеціальності 081 «Право». Київ: USAID. 2022. 46 с.

References

1. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 r. № 1556-VII. *Zakonodavstvo Ukrainy.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
2. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. *World Economic Forum*: vebсайт. URL: https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them?utm_source=facebook&utm_medium=social_scheduler&utm_term=Education%20and%20Skills&utm_content=21/10/2020%2021:30&fbclid=IwAR3h_yMNY73A-WrEH7Fjap-WqRNCQqMTaqlngJelHhZXdYGMmO4ppJCZgAk (дата звернення: 15.04.2023).
3. The Top 10 Most In-Demand Skills For The Next 10 Years. *Forbes*: veb-sait. URL: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2022/08/22/the-top-10-most-in-demand-skills-for-the-next-10-years/?sh=1c1f6a9117be> (дата звернення: 15.04.2023).
4. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 chervnia 2013 r. № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>
5. Standart vyshchoi osvity pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity haluzi znan 08 Pravo, spetsialnosti 081 Pravo. Zatverdzheno ta vvedeno v diiu Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 20 lypnia 2022 r. № 644.
6. Standart vyshchoi osvity druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity haluzi znan 08 Pravo, spetsialnist 081 Pravo. Zatverdzheno i vvedeno v diiu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 20 lypnia 2022 r. № 643.
7. Frommhold, G. (1900). *Juristische Kliniken. Deutsche Juristen-Zeitung.* Jg. 5. P. 448–449.
8. Typove polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnogo zakladu Ukrainy. Zatverdzhene nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 592 vid 3 serpnia 2006 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>

9. Standarty diialnosti yurydychnykh klinik Ukrainy. Skhvaleni Vseukrainskym Zizdom Asotsiatsii yurydychnykh klinik Ukrainy Protokol № 2 vid 19 chervnia 2014 r. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnykh-klinik-ukrajini.pdf>
10. Polozhennia pro praktyko-orientovanyi pidkhid u realizatsii osvitnoi komponenty v Poltavskomu universyteti ekonomiky i torhivli vid 23 liutoho 2022 r. URL: http://puet.edu.ua/sites/default/files/polozhennya_pr-or_pidh_2022.pdf
11. Polozhennia pro provedennia praktyky studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy. Zatverdzhene nakazom Ministerstva osvity Ukrainy № 93 vid 08 kvitnia 1993 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93#Text>
12. Prohrama navchalnoi praktyky dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity 2 kursu osvitno-profesiinoi prohramy «Pravo» pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity spetsialnosti 081 Pravo haluzi znan 08 Pravo / H. Lavryk, V. Orel. Poltava: PUET, 2022.
13. Polozhennia pro navchalnyi yurydychnyi tsentr «Pravova STUDIa» Vyshchoho navchalnogo zakladu Ukoopspilky «Poltavskiy universytet ekonomiky i torhivli» vid 28 veresnia 2022 r. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/polozh_law_std.pdf
14. Kodeks akademichnoi dobrochesnosti profesorsko-vykladatskoho skladu, studentiv, spivrobitnykiv ta administratsii spetsialnosti 081 «Pravo» PUET vid 23 travnia 2019 r. URL: http://puet.edu.ua/sites/default/files/codex_acad_dobr-081.pdf
15. Zhydyk, Ya. (2021). Maizhe nastilna knyha pro keisy. USAID.
16. Navchalnyi yurydychnyi tsentr Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli «PRAVOVA STUDIa». *Kafedry pravoznavstva*: vebсайт. URL: <http://pravo.puet.edu.ua/law-std.htm> (data zvernennia: 15.04.2023).
17. Hess, H. (2018). Suchasnyi instrumentarii vykladannia prava dlia vykladachiv pravnychykh shkil. URL: <https://drive.google.com/file/d/1cwOKXBO9avxae1JNcbgK00kNd71l175-/view>
18. Reiestr yurydychnykh klinik Ukrainy 2022 rik. S. 35. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2020/11/Reyestr-AYUKU-2022-kopiya.pdf> (data zvernennia: 15.04.2023).
19. Frank S. Bloch (Ed.). (2010). The Global Clinical Movement: Educating Lawyers for Social Justice. *Oxford University Press*. P. 225–240. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195381146.003.0015>
20. Nicolson, D. (2016). Problematizing competence in clinical legal education: what do we mean by competence and how do we assess non-skill competencies? *International Journal of Clinical Legal Education*, 23(1). P. 69–110. URL: <https://doi.org/10.19164/ijcle.v23i1.491>
21. Prymirnyi etychnyi kodeks yurydychnoi kliniky. Pryiniaty Asotsiatsiieiu yurydychnykh klinik Ukrainy vid 25 serpnia 2005 r. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/Prymirnyj-etychnyj-kodeks.-AYUKU-25.08.05.pdf>
22. Metodychni materialy. Metodychni rekomendatsii. Standarty vyshchoi osvity pershoho (bakalavrskoho) ta druhoho (mahisterskoho) rivniv zi spetsialnosti 081 «Pravo». Kyiv: USAID. 2022.

Viktoriia Orel. The competent approach in the activities of the legal educational center «PRAVOVA STUDYA» of the Poltava University of Economics and Trade and its results

The article examines the concept and significance of the competency-based approach to the teaching of lawyers. It was found that the competence approach is based on interdisciplinary, integrated requirements of the learning outcome and contributes to the formation of general and special (professional) competencies necessary for modern specialists.

The location and functions of the educational legal center of the Poltava University of Economics and Trade «PRAVOVA STUDYA» are defined, the results of the implementation of the competency approach in the training of specialists in the specialty 081 Law at the Poltava University of Economics and Trade are described.

The legal training center «PRAVOVA STUDYA» is a structural unit of PUET, created as a base for practical training and conducting educational practice of applicants from the specialty 081 Law of the educational and professional program «Law».

The purpose of the educational practice is to consolidate and deepen the theoretical knowledge obtained by students of higher education in the process of studying normative and selective academic disciplines, to acquire primary professional skills, and to acquire by students of higher education a complex of competencies during legal counseling, necessary for future professional activities

The educational legal center «PRAVOVA STUDYA» performs a number of important functions:

- educational (providing practical training of lawyers);*
- social (provision of free legal aid and holding legal education events);*
- educational (solving practical problems in compliance with the ethical standards of the legal profession);*
 - communicative (acquisition of basic rhetorical skills, ability to communicate with clients using legal terminology, formation of professional and psychological qualities of a lawyer);*
 - research (conducting scientific research, participation in scientific and practical conferences, events, webinars, etc.).*

The students' training practice on its basis provides an opportunity to develop those general and special (professional, subject) competencies, to achieve those program learning outcomes, which are provided for by industry standards.

The implementation of a competency-based approach to education at PUET is provided by modern law teaching tools: simulation of practical situations («moot courts» simulation), case method, learning from experience, etc.

Keywords: *competence approach, competence, lawyer, knowledge, ability, skills, educational practice, educational legal center, legal clinic.*

*Письменна Олена Пилипівна,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії
держави і права та філософії права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

*Лазарчук Ганна Євгеніївна,
здобувачка вищої освіти
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

РОЗВИТОК ПРАВОПРОСВІТИ В ЮРИДИЧНОМУ КЛІНІЧНОМУ РУСІ ТА РОЛЬ МЕДІАТИЗАЦІЇ У ПРАВОПРОСВІТІ

Метою наукової статті є дослідження здійснення заходів з правопросвітницької діяльності, зокрема через юридичні клініки закладів вищої освіти. У статті проаналізовано діяльність юридичних клінік та їх особливості, розкрито роль правопросвіти у сучасному суспільстві та проаналізовано способи здійснення правопросвітницьких заходів. Визначено важливість засобів масової інформації у правопросвіті, а також охарактеризовано основні напрями медіатизації правопросвітницької діяльності.

У статті зроблено висновок щодо переваг медіотизації у правопросвіті, які мають суттєве значення, адже саме завдяки цьому процесу здійснення правопросвітницьких заходів стало більш ефективним і водночас – більш легким. Насамперед до переваг можна віднести підвищення доступності правової інформації, зокрема через значну роль та поширеність ЗМІ в суспільстві. Акцентується увага на широкому доступі до засобів масової інформації, і здійснення правопросвітницьких заходів за допомогою ЗМІ стає більш швидким та доступним. До того ж розповсюдження інформації у межах правопросвітницької діяльності через ЗМІ, а зокрема – у мережі Інтернет – сприяє більшій ефективності та зручності цих заходів, адже загалом поширення інформації через мережу Інтернет є швидким та здатне охопити велику кількість людей, яким для цього необхідно мати лише підключення до мережі.

Ключові слова: *правапросвіта, клінічний рух, юридична клініка, засоби масової інформації, медіатизація, правопросвітницькі заходи.*

Постановка проблеми. Ключовим аспектом якісної юридичної освіти є її практичне спрямування, що передбачає залучення майбутніх юристів до виконання практичних завдань, зокрема за допомогою інноваційних методів навчання. Метою такого підходу є надання здобувачам можливості застосовувати набуті знання та навички в практичній діяльності, що дасть змогу зробити юридичну освіту більш якісною.

Основним інструментом поглиблення практичних навичок здобувачів є юридичні клініки, діяльність яких власне й передбачає застосування знань та навичок у практичному вимірі, зокрема шляхом здійснення правопросвітницьких заходів.

Напрямок правопросвіти не втрачає своєї актуальності, оскільки в суспільстві зростає інтерес до інформації про права та свободи людини, їх забезпечення та

захист. Саме тому правопросвітницькі заходи продовжують активно проводитися представниками юридичних клінік.

На сучасному етапі все більшу роль у правопросвіті відіграють інформаційні технології, за допомогою яких здобувачі, які беруть участь у діяльності юридичних клінік, отримують більше можливостей для проведення правопросвітницьких заходів, зокрема шляхом розповсюдження інформації через засоби масової інформації. Це й зумовило необхідність у більш глибокому дослідженні розвитку правопросвіти у діяльності юридичних клінік та застосування інформаційних технологій під час здійснення таких заходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему розвитку правопросвіти та медіатизації у діяльності юридичних клінік досліджували різні автори, зокрема І. Юркевич, М. О. Нікуліна, Ш. Б. Давлатов, Г. В. Татаренко, І. В. Татаренко та інші. Однак ця проблема залишається актуальною, зокрема через потребу більш глибоко дослідити особливості правопросвіти саме в юридичному клінічному русі та вплив інформаційних технологій на здійснення правопросвітницьких заходів.

Метою наукової статті є аналіз правопросвітницької діяльності у юридичному клінічному русі, а також визначення ролі інформаційних технологій та медіатизації в правопросвіті.

Основний текст. Важливе значення юридичної освіти полягає у тому, що право відіграє суттєву роль у суспільстві, а зокрема – у регулюванні суспільних відносин. Відповідно професія юриста має вагоме значення для суспільства, що робить її елітною, престижною й водночас відповідальною.

Професійна діяльність юриста-практика значною мірою залежить від його освіти, адже правнича професія передбачає наявність глибоких знань та спеціальних навичок, а також вміння правильно та ефективно застосовувати їх у процесі практичної діяльності. Саме тому критично важливим аспектом юридичної освіти є застосування у ній новітніх підходів, а також надання здобувачам можливості реалізовувати свої знання на практиці.

Сучасна юридична освіта має передбачати професійне та якісне поєднання теоретичних знань з практичними навичками, а тому саме практико-орієнтоване навчання може сприяти найбільш повній та якісній реалізації засвоєних знань та навичок у практичних ситуаціях. Такий підхід покращує якість вивчення інформації, а також ознайомлює майбутніх правників із юридичною професією, її особливостями та реаліями професійної юридичної діяльності.

Водночас недостатність практичного досвіду та навичок у майбутніх юристів може мати досить негативні наслідки, оскільки вона призводить до виникнення проблем, які стосуються працевлаштування випускників юридичних закладів вищої освіти. Таке явище становить гостру проблему і для молодих

юристів, і для галузі юриспруденції загалом, адже певною мірою призводить до зменшення кількості висококваліфікованих юристів-практиків.

Отже, одним із основних завдань закладів вищої освіти, які мають юридичне спрямування, є розвиток у здобувачів практичних навичок та знань, зокрема шляхом надання студентам можливості застосовувати засвоєну інформацію на практиці – у вирішенні практичних завдань. Це допоможе майбутнім правникам здобути справді корисні знання та навички, які високо цінуються в галузі юриспруденції.

Одним із найбільш ефективних та якісних інструментів досягнення цієї мети, а саме надання здобувачам юридичних закладів вищої освіти змоги здобути практичний досвід, є юридичні клініки, які поєднують у собі декілька функцій: окрім вищезазначеної мети, юридичні клініки сприяють підвищенню правосвідомості та правової культури населення, поширенню правової інформації, а також є відносно новим способом надання правової допомоги. Це зумовлено тим, що здобувачі юридичної освіти беруть участь у діяльності юридичної клініки двома основними способами, а саме шляхом здійснення правопросвітницької діяльності та надання безоплатної правової допомоги вразливим категоріям населення.

Отже, юридичною клінікою є структурний підрозділ юридичного факультету закладу вищої освіти, в межах якого студенти-юристи під керівництвом викладачів набувають практичної підготовки шляхом надання здійснення правової просвіти населення та надання безкоштовної правової допомоги [1, с. 153–154].

Розвиток напряму правової просвіти в Україні розпочався 18 жовтня 2001 р., коли Президент України підписав Указ № 992 «Про Національну програму правової освіти населення» [2, с. 50].

Відповідно до Указу правова освіта населення полягає у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків. Правова освіта є складником системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства.

Надання правової освіти має здійснюватися в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти.

До того ж в Указі передбачено те, що правова освіта здійснюється із застосуванням сучасних інформаційних технологій, зокрема елементів дистанційного навчання.

Програма передбачає подальше створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації. Метою Програми є підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування у них поваги до права [3].

Наказом Міністерства освіти і науки України від 3 серпня 2006 р. № 592 було затверджено «Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України», яке відіграє дуже важливу роль для юридичних клінік України.

Згідно з ним юридична клініка є структурним підрозділом вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право», і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів.

Положенням також визначаються мета та завдання юридичної клініки. Метою юридичної клініки є:

- підвищення рівня практичних знань, умінь і навичок студентів юридичних спеціальностей;
- забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги;
- формування правової культури громадян;
- підготовка та навчання студентів у дусі дотримання й поваги до принципів верховенства права, справедливості і людської гідності;
- розширення співробітництва вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку фахівців-юристів, із судовими, правоохоронними органами, органами юстиції, державної влади і місцевого самоврядування, з іншими установами та організаціями;
- впровадження в навчальний процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг.

Серед основних завдань юридичної клініки можна виокремити такі:

- надання студентам юридичної клініки можливості набуття навичок практичної діяльності за фахом;
- створення місць для проходження студентами навчальної та виробничої практики;
- проведення заходів з правової освіти населення;
- створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням, засобами масової інформації та юридичною клінікою, що дасть змогу оперативно реагувати на практичні потреби громадян.

Діяльність юридичної клініки ґрунтується на таких принципах:

- поваги до права, справедливості, людської гідності;
- спрямованості на захист прав і свобод людини;
- гуманізму;
- законності та верховенства права;
- об'єктивності;
- безоплатності надання правової допомоги;
- конфіденційності;
- компетентності та добросовісності [4].

Ключовим складником діяльності юридичної клініки є правопросвітницька діяльність. Правопросвітницьку роботу можна визначити як сукупність заходів, які здійснюються студентами-консультантами юридичної клініки, які у певний спосіб встановлюють контакт і вдосконалюють правову культуру та свідомість громадян. До таких заходів належать інтерактивні уроки, лекції, вебінари, квести, консультації та роз'яснення, видання статей та посібників, гайдів, розроблення буклетів, запис аудіо- та відеоматеріалів, розміщення правової інформації в мережі Інтернет та багато іншого [2, с. 50].

Правопросвітницька діяльність відіграє суттєву роль у сучасному суспільстві, тому її проведення має бути одним із пріоритетів і юридичних клінік, і інших установ. Для цього було створено програми правової освіти, які покликані допомагати реалізації та поширенню правопросвіти. Такі програми не лише сприяють більш доступному та якісному наданню правових консультацій та інших юридичних послуг, а й допомагають у проведенні більш активної правопросвітницької діяльності для того, щоб громадяни поглибили свої знання норм чинного законодавства, знали та розуміли свої права, а також могли їх ефективно реалізувати та самостійно захищати.

Варто зазначити, що задля поширення правопросвітницьких заходів, а також їх більш ефективного проведення юридичні клініки співпрацюють із низкою організацій та проєктів. Зокрема, саме така співпраця між юридичними клініками та правопросвітницькими проєктами сприяє розвитку в студентів вагомих для їхньої майбутньої професійної діяльності навичок. Серед них можна виокремити комунікативні навички, зокрема вміння комунікувати з представниками різних верств населення, навички критичного мислення, які допомагають краще аналізувати та доносити інформацію, а також швидко та правильно виявляти й розуміти проблеми клієнтів.

До того ж одним із основних завдань програм правопросвітньої діяльності є подолання так званої «деформації правової свідомості», а також підвищення рівня правової культури населення, боротьба з проблемою правового нігілізму,

поширення руху свідомої участі громадян у процесах реформування держави. На сучасному етапі заходи правопросвітницької діяльності здебільшого відіграють роль складника громадської діяльності, яка проводиться не лише юридичними клініками, а й громадськими об'єднаннями та волонтерами [5, с. 90].

Проведення правопросвітницьких заходів для населення може бути здійснено низкою способів, зокрема шляхом видання різноманітних онлайн-ресурсів, у яких знаходиться інформація про зміст прав та свобод людини, а також про їх захист.

Завдяки сучасному рівню розвитку інформаційних технологій з'являється велика кількість можливостей для проведення заходів із правопросвітницької діяльності саме за допомогою таких технологій. Це може бути досягнуто завдяки засобам масової інформації (ЗМІ) та соціальним мережам, що стали зручним майданчиком для поширення інформації. Перевагою такого способу є те, що ці засоби поширення інформації є доступними для великої кількості людей, що дає змогу більш швидко та ефективно розповсюджувати правопросвітницьку інформацію.

Здійснення правопросвітницької діяльності за допомогою таких засобів відбувається, зокрема, шляхом видання навчальних підручників та посібників, курсів лекцій, публікацій, методичних розробок, буклетів, методичних рекомендацій для розв'язання проблемних правових питань, які виникають у процесі здійснення юридичної практичної діяльності.

Наявність такого напрямку у правовій просвіті населення підкреслює те, що правове виховання громадян справді не втрачає актуальності, і навіть навпаки – стає більш поширеним у суспільстві. Саме за допомогою ЗМІ юридичні клініки розповсюджують інформацію про свою діяльність популяризують правопросвіту, розширюють знання про неї серед населення та підвищують рівень своєї клієнтоорієнтованості [2, с. 52].

Висновки. У статті визначено переваги медіатизації правопросвітницької діяльності, до яких насамперед можна віднести підвищення доступності правової інформації, зокрема через значну роль та поширеність ЗМІ в суспільстві. Оскільки велика кількість людей має доступ до засобів масової інформації, здійснення правопросвітницьких заходів за допомогою ЗМІ стає швидким та доступним. До того ж розповсюдження інформації у межах правопросвітницької діяльності через ЗМІ, а зокрема – у мережі Інтернет, сприяє більшій ефективності та зручності цих заходів, адже загалом, поширення інформації через мережу Інтернет є швидким та здатне охопити велику кількість людей, яким для цього необхідно мати лише підключення до мережі. Медіатизація правопросвітницьких заходів набуває все більшого поширення, що пов'язано з її перевагами, які підкреслюють важливість застосування інформаційних технологій, зокрема електронних ЗМІ в правопросвітницькій діяльності.

Отже, медіатизація в правопросвіті має досить суттєве значення, адже саме завдяки цьому процесу здійснення правопросвітницьких заходів стало більш ефективним і водночас – більш легким.

Список використаних джерел

1. Юркевич І. Правові засади регулювання діяльності юридичних клінік. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: тези доп. XVII Міжнар. науково-практ. конф. молодих вчен., м. Тернопіль, 14–15 трав. 2020 р. Тернопіль, 2020. С. 153–156.
2. Нікуліна М. О., Давлатов Ш. Б. Правопросвітницька робота як напрям діяльності юридичної клініки. *Правова позиція*. 2021. Т. 4, № 33. С. 49–53.
3. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 р. № 992/2001. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> (дата звернення: 12.05.2023).
4. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ МОН України від 03.08.2006 р. № 592. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (дата звернення: 12.05.2023).
5. Татаренко Г. В., Татаренко І. В. Правова просвіта населення як елемент правової культури суспільства. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. Т. 1, № 37. С. 87–94.

References

1. Yurkevych, I. (2020). Pravovi zasady rehuliuвання diialnosti yurydychnykh klinik. *Ekonomichnyi i sotsialnyi rozvytok Ukrainy v XXI stolitti: natsionalna vizii ta vyklyky hlobalizatsii*. Tezy dopovidi XVII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh, 14–15 travnya 2020, Ternopil, 153–156.
2. Nikulina, M., & Davlatov, Sh. (2021). Pravoprosvitnytska robota yak napriam diialnosti yurydychnoi kliniky. *Pravova pozytsiia*, 4(33), 49–53.
3. Pro Natsionalnu prohramu pravovoi osvity naseleння, Ukaz Prezydenta Ukrainy № 992/2001 (2001). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>
4. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchalnoho zakladu Ukrainy, Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 592 (2006). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
5. Tatarenko, H., & Tatarenko, I. (2019). Pravova prosvita naseleння yak element pravovoi kultury suspilstva. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*, 1(37), 87–94.

Olena Pysmenna, Hanna Lazarchuk. The development of legal education in the legal clinical movement. The role of mediotization in legal education

The article examines the development of legal education – a set of activities carried out by students-consultants of the legal clinic, the goal of which is to improve the legal culture and consciousness of citizens. Legal education is examined as a process that is carried out in particular by legal clinics of higher education institutions. The activities of legal clinics – structural units of higher educational institutions of III–IV levels of accreditation, which train specialists in the specialty of «Law», and are created as a base for practical training and conducting educational

practice of senior students – are characterized, as well as their features, since in legal clinics, law students, under the guidance of teachers, acquire practical training by providing legal education to the public and providing free legal assistance.

The role of legal education in modern society is examined and the ways of carrying out legal education activities are analyzed. It is determined that legal education plays an essential role in the modern society, especially because the interest of people in their rights and freedoms, the current state of the provision of these rights and freedoms is growing rapidly. Consequently, legal education is also becoming more widespread as well as more significant nowadays. At the present stage, conducting legal education activities for people can be carried out in different ways, in particular by publishing various online resources that include textbooks, manuals, courses, publications, booklets, methodological recommendations and so forth. These resources contain information on human rights and freedoms, as well as on their provision and protection.

The importance of mass media in legal education is determined, and the main directions of mediatization of legal education activities are characterized. Considering the modern level of development of information technologies, there is a huge number of opportunities for carrying out legal educational activities with the help of such technologies. This can be achieved thanks to mass media and social networks, which have become a convenient platform for spreading information.

Keywords: *legal education, legal clinic, mass media, mediatization, legal education activities.*

УДК 349.415 : 347.426. 6 : 347.573 «364» (447) (470+571)

DOI 10.31558/2786-5835.2023.1.1.16

Щур Софія Олегівна,

курсант 3-го курсу навчально-наукового інституту № 1

Національної академії внутрішніх справ

ORCID: 0009-0008-6397-4829

ПОРЯДОК ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЗЕМЕЛЬНИМ РЕСУРСАМ УНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВІДШКОДУВАННЯ

Діяльність юридичної клініки є всебічною, кожне звернення громадян щодо надання правової допомоги є індивідуальним й особливим. В умовах війни все частіше до юридичних клінік звертаються люди з питаннями щодо відшкодування завданої шкоди житлу та майну, однак є звернення більш складні, вони потребують від клініцистів і їх викладачів-кураторів наявності спеціальних знань щодо порядку фіксації шкоди внаслідок воєнних дій. Зокрема це стосується суб'єктів підприємницької діяльності, членів фермерських господарств тощо. Правильно зафіксувати та оцінити масштаби завданих збитків є вкрай необхідним для подачі цивільного позову до суду. Враховуючи останні тенденції щодо спеціалізації юридичних клінік, спробуємо розглянути питання визначення шкоди та збитків, завданих земельним ресурсам й агрокомплексу України внаслідок збройної агресії російської федерації.

З огляду на значну кількість нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу, є потреба в аналізі та систематизації критеріїв оцінювання завданої шкоди та збитків.

Наведені у статті статистичні дані свідчать про необхідність дослідження порядку визначення рівня шкоди земельним ресурсам та її відшкодування.

У статті надано рекомендації для правників та клініцистів щодо фіксування пошкоджень і руйнувань, спричинених війною, а саме знищення врожаю, завдання шкоди власникам

та землекористувачам земельних ділянок, а також надано рекомендації щодо можливого застосування сучасних інструментів, які допоможуть в оцінюванні масштабів завданих збитків та ефективному захисту своїх прав.

Зокрема, проаналізовано такі показники для визначення розміру шкоди земельним ресурсам та аграрному комплексу України: рівень забруднення та засмічення предметами, матеріалами, відходами чи іншими речовинами; вартість рекультивациї земель; збитки, завдані землекористувачам і власникам земельних ділянок сільськогосподарського призначення та вартість відновлення меліоративних систем. Під час розрахунку розміру збитків необхідно враховувати ступінь забруднення або засміченості земельної ділянки, належність ґрунту до певної категорії, групу небезпеки речовини, що завдає шкоди земельній ділянці, а також шкоду, заподіяну об'єктам, розташованим на цій земельній ділянці, водним ресурсам та витрати на відновлення якості землі.

Визначено перелік доказів та відомостей, що вказують на наявність пошкоджень, зокрема отриманих шляхом фото- та відеофіксації, експертних досліджень, дистанційного зондування Землі. До того ж визначено суб'єктів, які визначають розмір відшкодування шкоди, а також порядок відшкодування в судовому порядку.

Отже, комплексний аналіз дав змогу визначити перелік критеріїв визначення рівня шкоди та збитків, завданих земельним ресурсам, порядок їх фіксації та аналізу, суб'єктів відшкодування шкоди та процес відшкодування.

Ключові слова: господарська діяльність, прибуток, шкода, збитки, забруднення, засмічення, дистанційне зондування, земельна ділянка, агрокомплекс, збройна агресія.

Постановка проблеми. З початку повномасштабного вторгнення на територію нашої держави постало чимало проблем, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних із масовими обстрілами, ракетними ударами, мінуванням. Зокрема, значних збитків упродовж року активної фази війни зазнав український агросектор. Нині важливим завданням є визначення та оцінювання шкоди й збитків, завданих унаслідок бойових дій, а також аналіз провідних методів їх дослідження. Адже суб'єкти підприємництва під час своєї діяльності формують і використовують власні ресурси, зокрема фінансові, матеріальні, технічні. Вони є платниками податків, інвесторами соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад.

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів, що регулюють порядок визначення шкоди та збитків, завданих аграрним підприємствам унаслідок пошкодження матеріально-технічної бази та земельним ресурсам бойовими діями, а також дослідження методів їх фіксації та розрахунку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику визначення екологічної шкоди та збитків у своїх працях проаналізували І. В. Кирєєва, К. В. Кошеленко, М. В. Краснова, М. С. Карташов, М. М. Сірант та інші. Однак у дослідженнях цих вчених питання компенсації шкоди розглядається як інститут юридичної відповідальності та без урахування збитків, завданих збройною агресією.

Виклад основного матеріалу. Земля є основним національним багатством, що знаходиться під охороною держави [1]. Вона є найціннішим природним ре-

сурсом нашої держави, слугує для задоволення потреб громадян і є джерелом наповнення державного бюджету. У Конституції України визначено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [2].

З початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України було здійснено понад 40,5 тис. обстрілів, що спричинили нищівні наслідки для всього агрокомплексу країни [3]. Окупанти активно продовжують мінувати захоплені території. Лише на півдні України (Херсонська та Миколаївська області) було заміновано близько 900 тис. га території, що є сільськогосподарськими угіддями [4]. За даними HALO Trust (всесвітньої організації з розмінування), залишені міни й вибухівка могли забруднити територію, що сягає площі Великої Британії [5]. До того ж щодня територію України обстрілюють з артилерії, зокрема й касетними бомбами, розкидаючи нерозірвані бомби на великій території, в такий спосіб засмічуючи її.

Серйозним викликом для України та її агросектору став експорт харчових продуктів, а саме зерна. Ця проблема вже давно набула міжнародного масштабу. Через постійні обстріли значну частину продукції було знищено або вона стала непридатною для вживання.

Як зазначає І. В. Кирєєва, екологічна шкода зазвичай розглядається як шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища [6, с. 214]. З огляду на зазначене, необхідно детально проаналізувати, що охоплює шкода, завдана земельним ресурсам і навколишньому середовищу загалом, як її оцінюють і хто здійснює оцінювання, а також як визначають розміри збитків, спричинених агресією російської федерації.

Шкода, завдана земельним ресурсам, охоплює всю шкоду, завдану внаслідок пошкодження та знищення родючого шару ґрунту, а також шкоду, спричинену забрудненням і засміченням земельних ресурсів. Для оцінювання шкоди використовують такі показники:

1. Шкода, завдана ґрунтам і земельним ділянкам унаслідок забруднення речовинами, які негативно позначаються на їх родючості та корисних властивостях. Відповідно до Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану від 4 квітня 2022 року № 167, ґрунти вважають забрудненими, якщо в їх складі виявлено негативні якісні зміни, що можуть бути спричинені не тільки появою в зоні аерації нових забруднювальних речовин, яких раніше не було, а й вмістом небезпечних речовин, що перевищує їх гранично допустиму концентрацію [7].

2. Шкода, завдана ґрунтам і земельним ділянкам унаслідок засмічення сторонніми предметами, матеріалами, відходами та/або іншими речовинами. Засміченими землі вважають тоді, коли на ній наявні сторонні предмети, матеріали, відходи, речовини без відповідних дозволів. Вони з'являються на цих ділянках унаслідок надзвичайних ситуацій, збройної агресії та бойових дій.

3. Витрати на рекультивацію земель, які порушено внаслідок бойових дій, будівництво, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону. Такі витрати визначають на підставі кошторисної вартості запроєктованих робіт реалізованих робочих проєктів землеустрою щодо рекультивації порушених земель [8]. Під час характеристики території враховують приналежність земель до природно-сільськогосподарської зони, району, до якої групи належать ґрунти та їх якісний стан, наявність на території особливо цінних земель чи деградованих і малопродуктивних ґрунтів, а також їх температурні показники [9].

4. Збитки, завдані землекористувачам і власникам земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Розмір завданих збитків розраховують на підставі фактично понесених витрат на приведення земельних ділянок у придатний для використання стан. У такому разі відшкодовують вартість житлових будинків, вартість плодючих та інших багаторічних насаджень; лісових і дерево-чагарникових насаджень, водних джерел; понесені або необхідні витрати на поліпшення якості земель, урахувавши економічні показники, на незавершене сільськогосподарське виробництво; витрати на відновлення меліоративних систем; недержані доходи, якщо вони обґрунтовані тощо [10].

5. Витрати на відновлення меліоративних систем. У цьому випадку включають втрати на відновлення меліорованих земель, водогосподарсько-меліоративних систем, об'єктів інженерної інфраструктури зрошувальних і осушувальних систем, дренажної інфраструктури, об'єктів сільськогосподарського водопостачання та водовідведення, які було порушено та зруйновано внаслідок бойових дій [10].

Відповідно до наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 року № 295, а також згадуваного вище наказу від 4 квітня 2022 року № 167, розміри збитків і шкоди визначають комісії, створені Київською та Севастопольською міськими, районними державними адміністраціями, виконавчими органами сільських, селищних, міських рад [8]. Однак на період дії воєнного стану відповідальними за визначення шкоди є військові адміністрації.

На думку експертів, для протоколювання пошкодженого майна та земельних ресурсів слід спрямувати увагу саме на такі питання:

- суб'єктність особи, яка здійснює огляд (ДСНС, Національна поліція України, представники органів місцевого самоврядування тощо);
- деталізований опис пошкоджень майна підприємства та земельних ресурсів (за можливості – фіксування масштабів за допомогою безпілотних літальних апаратів, які дають змогу зробити фото- і відео зйомку, чітко визначити координати обстежуваної ділянки, час і місце обстеження);
- орієнтовний проміжок часу, коли було здійснено обстріл території;
- додаткову інформацію до протоколу про господарську культуру, яка росла на земельній ділянці.

Важливим етапом є встановлення факту завдання шкоди, що здійснюють за допомогою огляду земельних ділянок, проведення дистанційного зондування, дослідження зразків проб ґрунтів й опрацювання висновків експертиз, пояснень, відомостей, отриманих від фізичних і юридичних осіб [7].

Ефективним методом оцінювання масштабів завданої шкоди та її фіксації під час бойових дій є дистанційне зондування Землі, що надає можливість сформувати детальну, описову, кількісну оцінку стану віддаленої території, зокрема і спостереження змін, що відбуваються. Усі отримані дані формуються у вигляді фотознімків або відеозаписів, які згодом можна аналізувати й отримувати інформацію про події, що відбулися на певній ділянці місцевості, як результат – використовувати для визначення шкоди земельним ресурсам і завданих збитків. До цих справ можна долучати фахівців із Державного космічного агентства України для пояснення та розшифрування космічних зйомок і науково-дослідних установ Національної академії аграрних наук України, зокрема Інституту агроєкології та природокористування.

Розмір завданої шкоди земельній ділянці внаслідок забруднення чи засмічення обчислюють на підставі отриманих відомостей та нормативної грошової оцінки земельної ділянки, яка має показник родючості й економічну оцінку [11]. Для встановлення нових коректних показників бонітування необхідно врахувати кліматичні умови, що суттєво змінилися протягом останніх років [12].

Для розрахунку шкоди внаслідок забруднення ґрунтів враховують розмір шкоди від забруднення ґрунтів, витрати на ліквідацію наслідків забруднення, коефіцієнт небезпечності забрудненої речовини, природоохоронної цінності та вартість рекультивації забруднених земель. Ці показники та формули для їх розрахунку встановлені наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 4 квітня 2022 року № 167. У разі, якщо обсяг забруднення неможливо визначити за формулами, проводять інструментально-лабораторний контроль, залучаючи спеціалізовані організації на підставі даних дистанційного зондування Землі [7].

Зауважимо, що суб'єктам господарської діяльності необхідно звернутися до органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій, щоб ініціювати ухвалення рішення про проведення огляду земельної ділянки й технічних споруд; отримати звіт та акт про результати обстеження; якщо таке обстеження неможливе у зв'язку з мінуванням території – отримати фото- та відеоматеріали шляхом використання безпілотних літальних апаратів чи дистанційного зондування Землі, а також рішення про створення комісії, яка уповноважена скласти акти щодо визначення збитків.

Крім визначення шкоди, завданої землі, необхідно встановити розмір збитків, що були завдані власникам земельних ділянок. За результатами здійсненого аналізу «Огляд збитків від війни в сільському господарстві України» загальна сума збитків, завданих сільськогосподарській галузі України внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації, становить 4,29 млрд дол. США [13].

Відшкодуванню підлягають збитки власників землі й землекористувачів, зокрема орендарів, включно з неoderжаними доходами, якщо вони обґрунтовані, під якими вважається дохід, що міг бути одержаний із земельної ділянки. Розмір усіх збитків визначають у повному обсязі відповідно до реальної вартості майна на момент їх заподіяння та з огляду на витрати на поліпшення якості земель [10].

Відповідно до положень законодавства України, шкода, завдана фізичній чи юридичній особі внаслідок протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України на підставі національного права. Згідно із Законом України «Про міжнародне приватне право», права й обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди, визначають правом держави, у якій відбулася дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди, а також суди можуть приймати до свого провадження та розглядати будь-які справи з іноземним елементом у справах про відшкодування шкоди, якщо її було завдано на території України.

Відповідний позов про відшкодування шкоди, заподіяної майну, можуть пред'являти за місцем заподіяння шкоди. У цих справах позивачем може бути особа, права й інтереси якої порушено, наприклад, директор підприємства чи власник пошкодженого майна, що підтверджують офіційними відомостями з реєстрів Міністерства юстиції України [14].

Найскладніше в цій категорії справ чітко визначити розмір збитків, оскільки він охоплює низку складових, урахувуючи оцінку основних параметрів родючості землі, рівень забруднення землі та можливості її подальшого використання відповідно до цільового призначення земельної ділянки, а також затраче-

ні кошти на посів та обробку земельних ділянок, втрату потенційного прибутку внаслідок фактичної **втрати** майбутнього **врожаю**.

Відшкодування в судовому порядку підлягають такі категорії: пряма шкода й упущена вигода. Основними доказами в суді можуть бути письмові й електронні докази, показання свідків і висновки експертів.

М. М. Сірант вважає, що традиційно в юридичній літературі поняття шкоди та збитків розглядалися як близькі та взаємопов'язані. Нині більшість правознавців розглядає шкоду як майнову [15, с. 79].

Одним із методів для визначення економічної шкоди, на думку М. В. Красової, є додавання різних складових втрат, визначених у грошовій формі. Тобто шкода, що заподіюється навколишньому природному середовищу, оцінюється на основі фактично встановленого, інструментальне заміряного та документально підтвердженого негативного впливу на навколишнє природне середовище [16, с. 66].

Висновки. Основною метою діяльності юридичної клініки є навчання здобувачів вищої освіти шляхом набуття практичних вмінь та навичок. Це навчання повинно відбуватися з урахуванням реалій і вимог часу, тому отримання спеціальних знань щодо фіксування та оцінювання завданих збитків внаслідок воєнних дій студентами-консультантами та викладачами-кураторами є запорукою сталого розвитку юридичного клінічного руху та поглиблення їх правничої компетенції.

Регулювання визначення шкоди та збитків землі внаслідок збройної агресії є комплексним питанням і регулюється значною кількістю нормативно-правових актів. Під час розрахунку розміру шкоди необхідно враховувати низку критеріїв.

Для оцінки рівня шкоди й збитків використовують будь-які відомості, що свідчать про їх наявність, зокрема й отримані за допомогою дистанційного зондування Землі. Для цього необхідно порівняти стан земельних ресурсів до завдання шкоди та після. За основу беруться супутникові знімки, отримані до збройної агресії російської федерації, та в період ведення активних бойових дій. Це дає змогу визначити зміни які відбулися на певній ділянці, та їх площу.

Ще одним методом визначення рівня шкоди є проведення експертиз. Для цього відбираються проби ґрунту на ділянках, куди влучали снаряди, та за 500 метрів від них. Так визначається рівень забруднення ґрунту та вміст забруднюючих речовин, що впливає на обрахування завданої шкоди і суму цивільного позову.

Список використаних джерел

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. У МВС назвали загальну кількість обстрілів України. URL: <https://novosti-n.org/ua/news/U-MVS-nazvaly-zagalnu-kilkist-obstriliv-Ukrayiny-263554>
4. На півдні України окупанти замінували майже 900 тисяч гектарів території. URL: <https://sprotyv.info/news/na-pivdni-ukra% d1%97ni-okupanti-zaminuvali-majzhe-900-tisyach-gektariv-teritori% d1%97/>
5. In Fields Sown With Bombs, Ukraine's Farmers Risk Deadly Harvest. URL: <https://www.nytimes.com/2023/03/11/world/europe/ukraine-farms-mines.html>
6. Кирсева І. В. Відшкодування екологічної шкоди як умова забезпечення економічної безпеки держави. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листоп. 2020 р.). Харків, 2020. С. 214–215.
7. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 4 квіт. 2022 р. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#n61>
8. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 трав. 2022 р. № 295. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/RE37922?an=2>
9. Про затвердження Правил розроблення робочих проектів землеустрою: постанова Кабінету Міністрів України від 2 лют. 2022 р. № 86. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp220086?an=1&ed=2022_11_01
10. Про порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам: постанова Кабінету Міністрів України від 19 квіт. 1993 р. № 284. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kmp93284?an=1&ed=2019_06_19
11. Про оцінку земель: Закон України від 11 груд. 2003 р. № 1378-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#n133>
12. «Фейковий» орієнтир. Що таке нормативна грошова оцінка та як вона впливає на ціну землі. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/11/6/679221/>
13. Загальні збитки від війни в сільському господарстві України сягнули 4,3 млрд дол. США. *KSE Агроцентр*. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalni-zbitki-vid-viy-ni-v-silskomu-gospodarstvi-ukrayini-syagnuli-4-3-mlrd-dol-ssha-kse-agrotsentr/>
14. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 черв. 2005 р. 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
15. Сірант М. М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 4. С. 76–84. URL: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.14.09>
16. Краснова М. В. Методи підрахунку шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, та їх правові засади. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2008. № 2. С. 66–70.

References

1. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25 zhovt. 2001 r. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. U MVS nazvaly zahalnu kilkist obstriliv Ukrainy. URL: <https://novosti-n.org/ua/news/U-MVS-nazvaly-zagalnu-kilkist-obstriliv-Ukrayiny-263554>
4. Na pivdni Ukrainy okupanty zaminuvaly maizhe 900 tysiach hektariv terytorii. URL: <https://sprotyv.info/news/na-pivdni-ukra%dl%97ni-okupanti-zaminuvali-majzhe-900-tisyach-gektariv-teritori%dl%97/>
5. In Fields Sown With Bombs, Ukraine's Farmers Risk Deadly Harvest. URL: <https://www.ny-times.com/2023/03/11/world/europe/ukraine-farms-mines.html>
6. Kyrieieva I. V. Vidshkoduvannia ekolohichnoi shkody yak umova zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy*: tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 27 lystop. 2020 r.). Kharkiv, 2020. S. 214–215.
7. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia rozmiru shkody, zavdanoi zemli, gruntam vnaslidok nadzvychnykh sytuatsii ta/abo zbroinoi ahresii ta boiovykh dii pid chas dii voiennoho stanu: nakaz Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 4 kvit. 2022 r. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#n61>
8. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh zemelnomu fondu Ukrainy vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii: nakaz Ministerstva aharnoї polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 18 trav. 2022 r. № 295. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/RE37922?an=2>
9. Pro zatverdzhennia Pravyl rozroblennia robochykh proektiv zemleustroiu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 liut. 2022 r. № 86. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp220086?an=1&ed=2022_11_01
10. Pro poriadok vyznachennia ta vidshkoduvannia zbytkiv vlasnykam zemli ta zemlekorystuvacham: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 kvit. 1993 r. № 284. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kmp93284?an=1&ed=2019_06_19
11. Pro otsinku zemel: Zakon Ukrainy vid 11 hrud. 2003 r. № 1378-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#n133>
12. «Feikovy» oriientyr. Shcho take normatyvna hrshova otsinka ta yak vona vplyvaie na tsinu zemli. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/11/6/679221/>
13. Zahalni zbytky vid viiny v silskomu hospodarstvi Ukrainy siahnuly 4,3 mlrd dol. SShA. *KSE Ahrotsentr*. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalni-zbitki-vid-viyni-v-silskomu-gospodarstvi-ukrayini-syagnuli-4-3-mlrd-dol-ssha-kse-agrotsentr/>
14. Pro mizhnarodne pryvatne pravo: Zakon Ukrainy vid 23 cherv. 2005 r. 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
15. Sirant, M. M. (2020). Doktrynalnyi pidkhid do vyznachennia ekolohichnoi shkody u Yevropeiskomu Soiuzi ta Ukraini. *Yurydychnyi biuletен*. № 4. S. 76–84. URL: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.14.09>
16. Krasnova, M. V. (2008). Metody pidrakhunku shkody, zapodiianoi navkolyshnomu pryrodnomu seredovyshchu, ta yikh pravovi zasady. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. № 2. S. 66–70.

Sofia Shchur. Procedure for determining damage and losses caused to land resources as a result of the armed aggression of the Russian Federation and prospects for their compensation

The issue of determining damage and losses caused to land resources and the agricultural complex of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation is extremely important in today's conditions and has certain peculiarities of calculations. In view of the significant number of normative legal acts regulating this issue and the small number of scientific studies on this issue, there is a need to analyze and systematize the criteria for assessing damage and losses.

The given statistical data in the article indicate the need to study the procedure for determining the level of damage to land resources and its compensation.

The article provides recommendations for lawyers and members of legal clinics on recording the damage and destruction caused by war, such as the destruction of crops, damage to owners of lands and land users, and also provides recommendations on the possible use of modern tools that will help in assessing the extent of damage caused and effective protection of their rights.

In particular, there were analyzed the indicators for determining the amount of damage to land resources and the agricultural complex of Ukraine such as levels of pollution and clogging with objects, materials, waste or other substances, the cost of land reclamation, the damage caused to land users and owners of agricultural land plots and the cost of restoring reclamation systems. When calculating the amount of damage, it is necessary to take into account the degree of pollution or clogging of the land plot, the belonging of the soil to a certain category, the hazard group of the substance that harms the land plot, as well as the damage caused to the objects located on the given land plot, water resources and the costs of restoration of land quality.

A list of evidence and information indicating the presence of damage, including those obtained through photo and video fixation, expert examinations, remote sensing of the Earth, has been determined. What is more, the subjects that assess the amount of compensation for damage, as well as the procedure for compensation in court, are determined.

Therefore, a comprehensive analysis made it possible to determine a list of criteria for determining the level of damage and losses caused to land resources, the procedure for their fixation and analysis, subjects responsible for compensation for damage and the compensation process.

Keywords: *economic activity, profit, damage, losses, pollution, clogging, remote sensing, land, agricultural complex, armed aggression.*

Наукове видання

**ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
№ 1(2023)**

Том 1

Редактор Ольга СОЛДАТОВА
Технічний редактор Олена ГОМОН

Підписано до друку 03.07.2023 р.
Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 11,29
Тираж 100 прим. Зам. № 26

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.